

Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA 2022/1

Hungarológiai
Közlemények

Hungarološka
saopštenja

Papers of
Hungarian Studies

Folyóiratunk nemzetközi
adatbázisokban:

Indeksirano u:

Indexed by:

Támogatóink:

Štampanje ovog broja pomogli su:

The issue was supported by:

Министарство просвете,
науке и технолошког развоја

MEGVALÓSULT
A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

ETO: 821.511.141+811.511.141

ISSN 0350 2430 (Print)
ISSN 2406-3266 (Online)

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA

2022. LIII. évf. 1. sz. ÚJ FOLYAM XXIII. évf. 1. sz.

ÚJVIDÉK
2022/1

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének lektorált tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Fő- és felelős szerkesztő: Toldi Éva tanszékvezető
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán
(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Szerkesztőbizottság

Berszán István

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet,
Kolozsvár, Románia, iberszan@yahoo.com)

Csernicskó István

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvi Kutatóintézet, Beregszász,
Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Gintli Tibor

(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Irodalomtörténeti
Tanszék, Budapest, Magyarország, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Nemes Péter

(Indiana Egyetem, Globális és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskyläi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészeti és Kultúratudományi Intézet, Jyväskylä
Finnország, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Thomka Beáta

(Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Irodalomtudományi
Doktori Iskola, Pécs, Magyarország, thomka.beata@pte.hu)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

A kéziratokat a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség
(hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE LIII-1/XXIII-1

NOVI SAD
2022/1

HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA

Recenzirani naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni i odgovorni urednik: Eva Toldi, šef odseka

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Srbija,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

Uređivački odbor

Ištvan Bersan

(Univerzitet Babeş–Bolyai, Filozofski fakultet, Institut za mađarski jezik, Cluj-Napoca, Rumunija,
iberszan@yahoo.com)

Ištvan Černičko

(Transkarpatska mađarska viša škola „Ferenc Rakoci II”, Lingvistički istraživački centar „Antal Hodinka”,
Beregovo, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(Univerzitet ELTE, Filozofski fakultet, Odsek za modernu književnu istoriju, Budimpešta, Mađarska,
gintli.tibor@btk.elte.hu)

Peter Nemeš

(Univerzitet Indiana, Fakultet za globalne i međunarodne studije, Odsek za međunarodne studije,
Blumington, SAD, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Univerzitet Jiveskile, Filozofski fakultet, Odsek za umetnost i kulturne studije, Jiveskile, Finska,
tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beata Tomka

(Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za modernu istoriju i teoriju književnosti,
Doktorski program za književne studije, Pečuj, Mađarska, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
andrice@sbb.rs)

Čila Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
csilla.utasi@gmail.com)

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) ili redakcije
(hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME LIII-1/XXIII-1

NOVI SAD
2022/1

PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Peer-reviewed Academic Journal of the Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

Editorial Board

István Berszán

(Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters, Department of Hungarian Literary Studies, Romania,
iberszan@yahoo.com)

István Csernicskó

(Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Antal Hodinka Linguistic Research Center,
Beregovo, Ukraine, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(ELTE University, Faculty of Arts, Department of Modern Hungarian Literary History, Budapest,
Hungary, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Péter Nemes

(Indiana University, School of Global and International Studies, Department of International Studies,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Jyväskylä,
Finland, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beáta Thomka

(University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Modern Literatures and Literary Theory,
Doctoral Programme for Literary Studies, Pécs, Hungary, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, andrice@sbb.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief (eva.toldi@ff.uns.ac.rs)
or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

THOMKA Beáta: Öröklött és szerzett értékek (<i>A minor poétikák kulturális háttere</i>)	1–7
MEDVE Zoltán: Kánon, minoritás, irodalom	8–30
GINTLI Tibor: A kisebbségi sors értelmezése Tamási Áron novelláiban	31–39
POLGÁR Anikó: „Sok gyökérből egyé nőttem” (<i>Identitáskérdések Lesznai Anna verseiben és meséiben</i>)	40–52
ROGUSKA-NÉMETH, Magdalena: Magunkévá idomítani a másságot (<i>A romák reprezentációja Bódis Kriszta Kemény vaj című regényében és Vathy Zsuzsa Columbo autója című novelláskötetében</i>)	53–61
VIRÁG Zoltán: Élet menni inkognitó? (<i>Böndör Pál prózáírásáról</i>)	62–74
UTASI Anikó: Ahol az ég és föld összeér (<i>Domonkos István: Via Italia</i>)	75–89
HORVÁTH FUTÓ Hargita: A kényszerűség „poétikája” (<i>A Testvérem, Joáb eredeti és cenzúrázott változata</i>)	90–106
KOVÁCS Krisztina – NOVÁK Anikó: A menekültválság mint a posztkolonialitás narratívája (<i>Magyar és skandináv kitekintés</i>)	107–125

CONTENTS

THOMKA, Beáta: Inherited and acquired values <i>(The cultural background of minor poetics)</i>	1–7
MEDVE, Zoltán: Canon, minority, literature	8–30
GINTLI, Tibor: The interpretation of the fate of minority in Áron Tamási's short stories	31–39
POLGÁR, Anikó: "From multiple roots, I grew into one" <i>(Questions of identity in Anna Lesznai's poems and tales)</i>	40–52
ROGUSKA-NÉMETH, Magdalena: Making the otherness our own <i>(The representation of the Roma in Kriszta Bódis's novel Kemény vaj [Hard Butter] and Zsuzsa Vathy's collection of short stories Columbo autója [Columbo's Car])</i>	53–61
VIRÁG, Zoltán: Life to go incognito? <i>(On the prose of Pál Böndör)</i>	62–74
UTASI, Anikó: Where sky meets earth <i>(István Domonkos Via Italia)</i>	75–89
HORVÁTH FUTÓ, Hargita: The "poetics" of necessity <i>(The original and censored versions of Testvérem, Joáb [My Brother, Job])</i>	90–106
KOVÁCS, Krisztina – NOVÁK, Anikó: The refugee crisis as a form of postcoloniality <i>(Hungarian and Scandinavian perspective)</i> . .	107–125

SADRŽAJ

Beata TOMKA: Nasleđene i stečene vrednosti (<i>Kulturna pozadina manjinskih poetika</i>)	1–7
Zoltan MEDVE: Kanon, manjine, književnost	8–30
Tibor GINTLI: Tumačenje manjinskog bitisanja u pripovetkama Arona Tamašija	31–39
Aniko POLGAR: „Iz više korena postadoh jedno“ (<i>Pitanja identiteta u poeziji i pričama Ane Lesnai</i>)	40–52
Magdalena ROGUSKA-NEMET: Prilagoditi drugost sebi (<i>Reprezentacija Roma u romanu Kemény vaj [Tvrd maslac] Kriszte Bodiš i u zbirci pripovedaka Columbo autója [Kolumbov auto] Žuže Vati</i>)	53–61
Zoltan VIRAG: Život ići inkognito? (<i>O prozi Pala Bendera</i>)	62–74
Aniko UTAŠI: Gde se nebo i zemlja spajaju (<i>Ištván Domonkoš: Via Italia</i>)	75–89
Hargita HORVAT FUTO: „Poetika“ prisile (<i>Originalna i cenzurisana verzija romana Brate moj, Jove</i>)	90–106
Kristina KOVAČ – Aniko NOVAK: Azilanska kriza kao forma postkolonijalnosti (<i>Mađarska i Skandinavska perspektiva</i>)	107–125

ETO: 82.0-027.65
930.85-027.65
DOI: 10.19090/hk.2022.1.1-7

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

THOMKA Beáta

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Modern Irodalomtörténeti
és Irodalomelméleti Tanszék
Pécs, Magyarország
thomka.beata@pte.hu

ÖRÖKLÖTT ÉS SZERZETT ÉRTÉKEK

A minor poétikák kulturális háttere

Inherited and acquired values

The cultural background of minor poetics

Nasledene i stečene vrednosti

Kulturna pozadina manjinskih poetika

A minoritás alapkérdéseihez másként szólnék hozzá, ha a 20. század derekán nem jugoszláviai magyarként születtem volna. Felbecsülhetetlen az anyanyelvi örökség, amit természetszerűen egészített ki a soknemzetiségű vajdasági, valamint a gazdag jugoszláviai környezetben szerzett emberi és kulturális tapasztalat. Az 1989-ig terjedő történelmi korszakot nemzedékem számára nem a nemzeti kultúrával való harmonikus kapcsolat jellemezte. A magyarországi és a más országokban élők magyarok kultúrája különféle európai érdekszférákhoz és ideológiákhoz tartozott. A nyugati diaszpóra, Jugoszlávia és Csehszlovákia kisebbségi irodalma sok impulzust kapott idegen vagy többnyelvű környezetétől, a romániai talán kevesebbet. A több kulturális gyakorlat egybevetésének lehetősége azonban minden minoritás és diaszpóra számára fennállt, függetlenül attól, hogy a *központi* vagy a *periferikus nyelvek* közegében működnek-e. Előadásom középpontjában a többes kötődés változatai állnak. *Kulcsszavak:* anyanyelvi kulturális örökség, többnyelvű környezet, közös értelmiségi tapasztalat, többes kötődés

[Danilo] Kiš kozmopolita víziójából merítettem a bátorságot mind a nacionalista köldöknézés, mind „a globális állampolgárság” jámbor kísértései ellen való lázadáshoz. Az identitás koncentrikus körei elvég-re nem a közösségből, hanem az egyénből fakadnak, a helyi, nemzeti és regionális kultúrák rétegein keresztül terjednek, melyeket az egyén el akar és el tud sajátítani (Debeljak 2016).

A minor irodalom fogalma tágabb, mint a megszokott jelentésben használt kisebbségi irodalmak elnevezés. Theo D’haen *Nagy történetek, minor irodalmak és a világ szerzői* című írásában a jelenkori kutatásokkal összhangban bírálja az Európa-központú, Nyugat-centrikus szemléletmódot, amelyikből ugyanúgy hiányzik a Távól-Kelet irodalma, mint a harmadik világ, a gyarmatosított földrészeken kialakult új nemzeti kultúrák, irodalmak, hagyományok és szerzők sora is. A saját térségünk történeti és politikai viszonyai következtében a magyar kisebbségi irodalmak a 20. század második felében hasonlóképpen kívül rekedtek mind a nemzeti irodalom, mind a térségi hovatartozásuk szerinti többnemzetű irodalmi közegek kánonján. A kérdésre, hogy a kívülrekedtség és a bizonytalan hovatartozás tudata megnyomorító vagy kezelhető volt-e, a minor poétikák létezése ad magyarázatot. Maguk az életművek, a konkrét alkotások, törekvések, csoportosulások, igyekezetek, folyóiratok, a nyelvek és értékek közötti közvetítés gyakorlata. Az értékteremtő alkotói tevékenység maga is képzés és önképzés terméke, az örökölt egy vagy több nyelv lehetőségeinek bővítése mindazzal, ami a különféle kulturális és művészeti praxisok megismerése által sajátítható el. Függetlenül attól, hogy a periferikus vagy a központi nyelven, más vonatkozásban a kisebbség vagy a többség nyelvén, illetve anyanyelven vagy a választott nyelven jön-e létre. A több forrásból táplálkozó kreativitás elsősorban a saját nemzeti kultúrát teszi különleges módon változatossá.

A magyar kisebbségi közösségek irodalmának a minor irodalmak között van a helye akkor is, ha nemzeti, tehát nyelvi hovatartozása alapján a magyar kultúra összefüggésében, annak szerves részeként tárgyaljuk. Ám akkor is, ha a vajdaságit a jugoszláviai, a felvidékit a cseh vagy szlovák, az erdélyit a román irodalom kontextusában vizsgáljuk. Ennek egyszerű oka az, hogy a közeli és a tágabb térségből a magyar, a szerb, a horvát, a szlovén, a cseh, a szlovák, a román irodalmi kultúra egyikének sem, csupán a német nyelvűnek volt és van helye a világirodalmi jelentőségű nagy kultúrák között. Noha képviselői egyes korokban, több régióban, a miénkben is, minor helyzetben voltak, ez nem módosít hagyományuk, irodalmuk világviszonylatban maior jelentőségén. Komparatív vizsgálatokra vagyunk tehát utalva, legyen szó bármely térségi

összefüggésről, az 1918 utáni magyarországi és a kisebbségi régiók magyar irodalmáról, vagy éppen a jugoszláviai irodalmak és hét évtizeden át a kereteik között működő magyar irodalom viszonyáról.

Mai látószögből mindenképpen újragondolást igényel több olyan nézet is, amely a második világháború utáni időszakban a jugoszláviai magyar irodalom önszemléletét, kötődéseit, a nemzeti irodalomhoz tartozását itteni perspektívából meghatározta. 1990-et megelőzően évtizedekig igen kiegyensúlyozatlan volt a hivatalos magyarországi viszonyulás a saját külföldi magyar közösségeihez, a két háború közötti korszaknál is ellentmondásosabb. A születésem utáni éveket a történelmi és politikai mélyponton levő ellenséges kapcsolat és szembenállás jellemezte. A hatvanas évek közepétől indult meg a magyar könyvbehozatal, ami felfrissítette a családi, iskolai és városi könyvtárak készletét. Később az ignorálástól a semlegességig terjedt a skála, amit újabban a látszólagos felkarolás, az igen tudatos, érdekek és befolyásolás által vezérelt, hamis politika alakít. A hetvenes–nyolcvanas években több politikai és cenzurális indíttatású konfliktus, botrány akadályozta a két ország hasonló gondolkodású, kritikus vagy ellenzéki értelmiségeinek együttműködését.

A történelmi visszatekintés kirajzolja azon művészi, írói célkitűzések irányát és eredményeit, amelyek a hatvanas–hetvenes években lendületet kaptak az ország átmeneti, kiegyensúlyozott kulturális viszonyaitól. A kapcsolatok, együttműködések bővüléséről a *Híd*, az *Új Symposion*, a Forum Könyvkiadó, a szabadkai orgánumok, az újvidéki Ifjúsági Tribün működése tanúskodik. A vajdasági magyar írók szerbül vagy más nyelveken megjelent művei fordításban eljutottak szerb, horvát, szlovén, bosnyák közegekbe is. Néhány életműbe (Domonkos István, Ladik Katalin, Tolnai Ottó, Végel László) folyamatos betekintése lehetett a jugoszláviai olvasóknak, és írásaik előbb szerepeltek a jugoszláviai folyóiratokban és antológiákban, mint a magyarországiakban. Az élő kapcsolatok ellensúlyozták a nemzeti kultúra részéről megnyilvánuló közömbösséget. Az irodalomtörténet-írás idővel egyszerű könyvészeti adatok alapján is feltérképezheti majd azt, hogy a második világháború után mikor kerültek fel a magyarországi könyvkiadók kiadványai közé a kisebbségi származású szerzők művei. Ellenőrzésre szorul az is, hogy a tankönyvekben volt-e, van-e helyük. Nem feledkezhetünk meg a tényről, hogy e szerzők mindvégig anyanyelvükön írtak és írnak örökölt és szerzett szellemi tapasztalataikat szintetizálva. Elégtételt jelent, hogy nagy késéssel, lassan megszilárdult helyük azon a palettán, melyhez nyelvi és részben kulturális örökségük alapján mindenkoron hozzátartoztak. A jelentős szerzők között vannak, akik ezt már alig érhették meg, mint Sziveri János vagy Gion Nándor.

Kritikai felülvizsgálatra szorul nem csupán a félmúlt magyarországi kultúrpolitikája és irodalomszemlélete, hanem több értékes, a jugoszláviai magyar irodalomtörténet által képviselt elgondolás is. Nem részletezném az önálló regionális irodalom koncepcióját, ami megfogalmazása idején is túlzó és elhibázott volt. A nemzetközi komparatistikával összhangban működő jelenkori szerb, horvát, szlovén, boszniai kutatók már hozzáláttak az alapos revízióhoz. Számukra elsőként a valamikori országalakulat nemzeti irodalmainak hagyománya és egymás közötti viszonya, valamint azon törekvések újraértelmezése a feladat, amelyek az ország partíciójáig a kulturális kölcsönösség elvét képviselték. A jugoszláviai magyar kultúra folyamatait ezek az időszakok ösztönözték, amelyeket a nyitottság jellemzett. Ez a környező nemzetek irodalmi iránti érdeklődésben, a közvetítésben, a gazdag fordításirodalomban és az egyes műhelyek együttműködésében érvényesült. A termékeny lehetőségként átélt kettős kötődés akkor is jórészt egyoldalú viszony volt, ha ebből több nemzedék számára igen értékes szellemi, művészeti tapasztalatok származtak. Irodalomtörténeti tény azonban, hogy a nem szláv nyelvű, minor jugoszláviai kultúrák (magyar, szlovák, román, ruszin) sosem váltak a nagy déli interkulturális közösség szerves részeivé.

Adrijana Marčetić *Komparatív jugoszlavisztika, vagyis átélhető-e az apokaliptiszis* című tanulmányában áttekinti az egyik nyolcvanas években indított országos projektet, melyet Franjo Grčević kezdeményezett. Több hasonlóra emlékszem, ugyanis az Újvidéki Egyetemen az ország különböző részeiről származó kiváló tudósok, kezdeményező professorok működtek, akik által bekapcsolódhattam a jugoszláviai kritikairás modern történetének feldolgozásába. Az 1982 és 1989 között Zágrábban, Varaždinban megrendezett konferenciákon a jeles jugoszláv irodalomtudósok szinte a háború kezdetéig érdemi megbeszélések tárgyává tették a különféle nyelvű és hagyományú hazai irodalmakat. Marčetić észrevétele szerint

a szerben, horváton és a szlovénon kívül a többi nép és nemzetiség irodalma a jugoszláv irodalmi élet háttérében maradt. A macedón és a bosznia-hercegovinai muzulmán irodalom csak a második világháború után konstituálódik önálló nemzeti irodalomként, a montenegrói még később, a 20. század hetvenes éveiben. Az 1945 után Jugoszláviában élő többi nép, az albán, a magyar, a szlovák irodalmait sosem tekintették a jugoszláv irodalom részének. Ennek magyarázata abban rejlett, hogy a jugoszláv irodalmat csak a délszláv nyelveken írottak alkotják. Ez nem túl meggyőző érv, mert az ugyancsak déli szláv nyelven írott bolgár irodalom sem lett része a jugoszláv irodalmi korpusznak (Marčetić 2020).

Tovább elemezve a valamikori kutatócsoport munkájában elhangzott véleményeket, megemlíti, hogy a komparatív vizsgálatok

csak az egybevetést biztosító közös alapból indulhatnak ki. Ez lehet az adott irodalmak nyelvi rokonsága, amilyen a szláv nyelvrokonság¹ – vagy a közös kulturális és irodalmi tradíció, amilyenben a „nagy” nyugat-európai irodalmak² osztoznak, vagy valamely állami-jogi berendezkedés, amely megszabja egy adott interliteráris közösség határait, mint a volt Jugoszláviák esetében, vagy végül mindez együttvéve. [...] Mai látószögből úgy tűnik, hogy az egységes jugoszláv irodalom elképzelése, legalábbis a szocialista Jugoszláviában, inkább egy politikailag és ideológiailag korrekt diskurzus része volt, mintsem egyének vagy csoportok valódi meggyőződése az egy, egységes jugoszláv irodalom létezéséről (Marčetić 2020).

Kulturális háttérként ez mégis előnyös időszakot jelentett a minor irodalmi közösségek számára is. A működő kisebbségi intézmények, iskolák, a képzés, egyetemi tanszékek, a lapkiadás, a könyvkiadás biztosítékot jelentett az önálló működés és az egyttműködés számára is.

A valamikori projektkezdeményező horvát Grčević szerint

mint *népek közösségének* irodalmi a jugoszláv irodalmak visszavonhatatlanul és mélyrehatóan összekapcsolódnak. A közös állam, ha berendezkedése megfelelő, még jobban közelítheti őket egymáshoz, noha ezek normális körülmények között, e politikai-adminisztratív keretek nélkül is rokonok maradnának (Grčević 1983, 11).

Hozzátehetnénk, a nacionalista ideológiák által meghatározott új nemzetállamokban is azok maradtak. Ám a nemzeti homogenizálás és a nacionalizmusok újraéledésének korában, amilyen a közelmúlté és a jelené, felbecsülhetetlenül sok lehetőségtől lettek és lesznek megfosztva az új nemzedékek.

A 21. század elején nemcsak az Ex-Jugoszlávia sokszínűségére emlékező generáció utolsó képviselői, hanem a valamikori hagyaték kritikus elemzői is mérvadó összképpé rendezik az arra méltó szellemi értékeket. Ezek között a nemzedéki identitás, a korélmény, a közös történelmi tapasztalat feltétlenül része és meghatározója – a különféle nyelvektől függetlenül – egy több évti-

¹ Roman Jakobson *The Kernel of Comparative Slavic Literature* (1953) című munkájában fejti ki a komparatív szláv irodalmakkal kapcsolatos koncepcióját.

² Erről értekezik Ernst Robert Curtius fő művében: *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* (1948).

zedes korszak irodalmának. A térségi közelség rokon irodalmi és művészeti beállítottságok, illetve eszmei rokonságok biztosítéka. A közös intellektuális, esztétikai, filozófiai, művészeti orientáció hasonlóképpen. Éppen ezek az értékek gyűjtötték egy-egy műhely, intézmény, folyóirat köré mindazon alkotókat, akik származásuktól, anyanyelvüktől függetlenül affinitásbeli rokonságot tanúsítottak a korszak érdemi hazai és külföldi törekvései iránt. Mindez immár irodalom- és kultúrtörténeti tény, aminek feltárását több valamikori jugoszláviai intézményben meg is kezdték. Mementóként külön jelentősége van a *Sarajevske sveske* orgánumnak, amely 2002-től, a Jugoszlávia szétszakadását és megszűnését követő időszakban is maga köré gyűjti és tömöríti mindazon gondolkodókat, alkotókat, kritikusokat, akik az átélt történelmi és kulturális megrázkódtatás után is változatlanul együvé tartozásuk jegyében működnek tovább. A komparatiztika mai látószögből feltárhatja a közös szellemi örökséget, amelyet jeles vajdasági magyar szerzők vállaltak, s amely mellett változatlanul kitartanak.

Irodalom

- Curtius, Ernst Robert. 1948. *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter*. Bern: Francke.
- Debeljak, Aleš. 2016. *Balkáni pallóhíd: Esszék a „jugoszláv Atlantisz” irodalmáról*. Ford. Gállos Orsolya. Budapest: Napkút Kiadó.
- D’haen, Theo. 2013. „Major Histories, Minor Literatures, and World Authors.” CLCWeb: *Comparative Literature and Culture* 15.5 (2013) (<https://doi.org/10.7771/1481-4374.2342>)
- Grčević, Franjo. 1983. Problemi i perspektive komparativnog proučavanja jugoslavenskih književnosti. In *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti*, szerk. Fišer, Ernest – Grčević, Franjo. Varaždin: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta – Uredništvo časopisa Gesta.
- Jakobson, Roman. 1953. *The Kernel of Comparative Slavic Literature*. Harvard University Press.
- Marčetić, Adrijana. 2020. Komparativna jugoslavistika ili može li se preživeti apokalipsa. In *Kritika o kritici*. Kraljevo: Narodna biblioteka Stevan Prvovenčani. (https://www.academia.edu/43899490/Komparativna_jugoslavistika_ili_mo%C5%BEE_li_se_pre%C5%BEiveti_apokalipsa?email_work_card=reading-history)

INHERITED AND ACQUIRED VALUES

The cultural background of minor poetics

I would address the main issue of the minority differently were I not born a Yugoslav Hungarian in the middle of the 20th century. The heritage of the native language is invaluable and it is naturally complemented by the multi-natural Vojvodinian cultural experience, as well as the one acquired in the exuberant Yugoslavian environment. The historical period spanning up to 1989 was not characterized by a harmonious relationship for my generation. The culture of Hungarians in Hungary and other countries belonged to various European interest groups and ideologies. The Western diaspora, the minority literature of Yugoslavia and Czechoslovakia, received many impulses from its foreign or multilingual environment, while the Romanian did perhaps less so. However, there was a possibility of unifying the multiple cultural practices for all minorities and diaspora, regardless whether they operated in the context of central or *peripheral languages*. The paper focuses on the variants of multiple attachments.

Keywords: the cultural heritage of the native language, multilingual environment, shared intellectual experience, multiple attachment

NASLEĐENE I STEČENE VREDNOSTI

Kulturna pozadina manjinskih poetika

Prema osnovnim pitanjima minoriteta BiH se odnosila na drugačiji način da sredinom 20. veka nisam rođena kao Mađarica u Jugoslaviji. Nasleđe maternjeg jezika je neprocenjivo, a to nasleđe je na prirodan način dopunjeno ljudskim i kulturnim iskustvom stečenim u višenacionalnom vojvođanskom, kao i bogatom jugoslovenskom okruženju. Istorijski period do 1989. godine za moju generaciju ne predstavlja razdoblje harmoničnog odnosa sa nacionalnom kulturom. Kultura Mađara u matiči i onih koji žive u drugim državama pripadala je različitim evropskim interesnim sferama i ideologijama. Manjinska književnost dijaspore sa zapada, Jugoslavije i Čehoslovačke, dobijala je pregršt impulsa od sredina u kojima je živela, bilo da se radilo o stranom jeziku ili višejezičkom okruženju, dok u Rumuniji taj uticaj možda nije bio toliko izražen. Mogućnost upoređivanja raznih kultura bila je prisutna za sve manjine i dijaspore, bez obzira na to da li su egzistirali u sredini sa centralnim i perifernim jezicima. U fokusu ove studije su njihove različite i višestruke veze.

Ključne reči: kulturno nasleđe na maternjem jeziku, višejezična sredina, zajedničko intelektualno iskustvo, višestruke veze

MEDVE Zoltán

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
Eszék, Horvátország
zmedve@ffos.hr

KÁNON, MINORITÁS, IRODALOM

Canon, minority, literature

Kanon, manjine, književnost

A minoritás fogalmát, akárcsak a kánonét, „multifokális” és relativizálható voltából adódóan lehetetlen egyértelműen meghatározni. Rendelkezőnk különféle kulcsszavakkal és ezek definícióival: az irodalmi kánon esetében mindenekelőtt a világirodalmi, a nemzeti és a privát kánonról, a minoritással kapcsolatban például a Közép-Európában kialakult földrajzi, geopolitikai, illetve etnikai, vallási és nyelvi minoritásról. Konszenzus ugyanakkor egyik fogalommal kapcsolatban sincsen, a határok mindkét esetben legtöbbször összemosódnak és átfedik egymást. A dolgozat középpontjában a kánon és a kisebbségi irodalom, illetve a fenti két fogalom lehetséges korrespondenciái állnak: a minoritás kortárs exjugoszláviai és magyar nyelvű irodalma, valamint a kanonizáció kapcsolatának vizsgálatára tesz kísérletet. *Kulcsszavak:* minoritás, kánon, kortárs magyar nyelvű kisebbségi irodalom, kortárs exjugoszláv irodalom

A kánon¹ mérték voltának pragmatikus példái legtisztábban az orvoslás, az építészet, a zene és az ikonfestészet területéről maradtak ránk. Avicenna *Kánonjának* (*Al-Qanun fi al-Tibb* [„Az orvostudomány kánonja”]) elméleti és gyakorlati jelentőségű megállapításai például általános érvényűnek tekintett

---

¹ A dolgozat három központi fogalma közül kettő – a kánon és a minoritás – eredetileg irodalmon kívüli jelentésben volt használatos. A kánon esetében az ógörög *kánon* jelentése a latin *cānōn* szóban is megmaradt: egyenes rúd, mérőpózna, zsinórmérték; szabály, példa, minta. A minoritás az ógörög *μίνω* szógyökből: gyöngít, csonkít, fogy, kissé, kis ideig, kevesedik, rövid életű; a latin *parvus* középfokaként: kisebb, kicsiny, kevés, rövid, csekély jelentéseket hordoz. – A dolgozat kánonról szóló része alapjaiban a *Kontextusok és annotációk* című könyvem vonatkozó fejezetére támaszkodik.

tézisekből vezethetők le (l. Birtalan 1980). Az építészetben – elsősorban szakrális célokat szem előtt tartó jellegénél fogva – már a kezdetektől a kánon volt az építőmesterség és -művészet alfája és ómegája:

Az ókori kultúrákban a városokat és az épületeket szigorú kánon szerint emelték. A kánon szigorúsága a szakralitás intenzitásával állt egyenes arányban. Templomok, síremlékek, kegyhelyek arányait az isteni megfelelbbezzhetetlenség szerint alakították, de a kánon közterek, középületek és lakóházak építésekor is meghatározó volt (Mújdricza 2007, 30–31).

Építészeti kánonként Vitruvius kézikönyve (*De architectura*) számított évszázadokon keresztül normaőrzőnek. A mű recepciója már egyértelműen hordozza a későbbi kánonfogalom egyik legfőbb jellemzőjét, a dichotómiát: egy időben értelmezik megmásíthatatlan igazsággként és kétségbe vonják, elutasítják. A kánon mint módszer és törvény talán legerőteljesebben a zene területén konstans-preskriptív; Püthagorasz a harmónia szabályait foglalta matematikai alapokon nyugvó „kánonba”. Az ikonfestészetet az egyik legkötöttebb, statikus, preskriptív-kánonkövető művészeti formának tartják; a bizánci képzőművészet traktátusa, a *Herminia* (A festőművészet szabályzata) igen szigorú előírásokat tartalmaz. Az ikonfestészet idővel ugyanakkor a kánon keretein belül változott, de ezek a változások csak az árnyalatokra vonatkoztak, nem pedig a séma egészére. A kánon stabilizál, de az elemek variációja miatt teljesen különböző információt hordozó művek készültek. S ez az, ami az ikonfestészetben a kánon paradox voltát mutatja: a művészet önmagán belül haladta meg a kánon (vö. Bicskov 1988, 170–194).

Az írásos kultúrákban – ahol a fogalom a fizikai mértékegységek rögzített voltától eltérően egy folyamatosan megújuló diskurzus szakaszosan érvénybe lépő megegyezésein alapul – a kánon azon szent könyvek jegyzékét jelentette, amelyeket az egyház – szemben az apokrifekkel – zsinórmértékként szentesített. A kánon, akárcsak az írásos kultúrák kollektív emlékezete, akkumulál, és nem rekonstruál. A kulturális emlékezetet vizsgáló könyvében Assmann arra a következtetésre jut, hogy a szövegek – s ez az újra nem olvasott, felül nem vizsgált, tehát megmerevedett kanonizált szövegek esetében hatványozottan érvényes – könnyen elveszthetik éles kontúrjaikat; minél inkább visszaszorulnak az archivált tartományba, annál inkább elmosódik a saját és az idegen közti határ (Assmann 1999, 96). Az irodalmi kánon teoretikusai szinte kivétel nélkül egyetértenek abban, hogy a kánon Janus-arcú. Már Arisztotelésztől kezdődően – akinek filozófiája évszázadokon keresztül maga volt a kánon – tényként ismerik el, hogy a kánonnak van természetes, öntörvényű és mesterséges, kialakított

vetülete: az arisztotelészi kánonfogalom szerint a kánon rugalmas, alakít, de ugyanakkor önmaga is alakul, a szabályokat a körülményekhez igazítja, és nem bízik a feltétlen igazságokban. Wolfgang Iser ezt a kettősséget még tovább finomítja: a kanonizálás során, írja, sokszor eltekintenek a szöveg tulajdonképpeni értelmétől, s ezt az értelmet, attól függően, hogy mit jelent egy adott közösség életében, egy jól meghatározható olvasat teszi kanonikussá. Ez tulajdonképpen „rámutat a kánon és az értelmezés között meggyökeresedett távolságra”: minden értelmezés során az értelmezendő és a lefordított regiszter – a kánon szövegének érvényesítési szempontjai: az aktuális, körülményekhez alkalmazkodó értelmezés, a kanonikus szövegeknek a közösség életére érvényes lefordítása – között egyfajta meghatározhatatlan, a kánont, az olvasatot és a regisztert magában foglaló határsáv keletkezik² (Iser 2004, 27–51).

A kánon internális összetevői magukból a szövegekből és a hozzájuk kapcsolódó kommentárokból állnak, amelyek általában erkölcsi és/vagy esztétikai értékítéleteken alapulnak, s így sokszor a szövegek helyi értékeire is utalnak. Összetevői alapvetően két – egymáshoz szorosan kapcsolódó, egymást kiegészítő, ugyanakkor egymás ellen is dolgozó – részre bomlanak. Az értékek megfogalmazásakor az internális összetevők kommentár szegmentuma óhatatlanul leválik a magot adó szövegekről, s ahhoz képest „külső-belsővé” változik, és különböző, a szövegekhez kívülről közelítő kérdéseket is feltesz.

A kultúra sokfélesége „»kitapinthatóbb« [...] olyan esetekben, amikor az adott társadalom két- vagy többnyelvű [...]. Az irodalom területén például ez olyan helyzetekben mutatkozik meg, mikor a közösség két (vagy több) irodalmi rendszer birtokosa, mondhatni két »irodalma« van” (Even-Zohar 1995, 437). Ilyen kultúrával és irodalommal vagy a történelmileg kialakult tényleges (például Svájc, Belgium), vagy az 1990-es évekig az oktrojáltan föderációs államalakulatokban találkozhatunk (szovjet, csehszlovák, jugoszláv irodalom); a kultúra és az irodalom többféleségére egyazon határok közt ma talán legjobb példa a még szintén föderációs alapon funkcionáló Bosznia-Hercegovina.

„[A] nemzetállamok létrejövetele az irodalmat s bizonyos mértékig általában a művészeteket általában a nemzetjellel, valamely (elképzelt) közösségnek, sőt az állam önállóságának megtestesülésévé alakította” (Szegedy-Maszák 2008a, 128). „A sokrétegű nyelv – írja máshol – a nemzetnek megteremtője,

---

² Kiváló példája ennek többek közt Tolnai Ottó szinte minden írása, Fenyvesi Ottó *Halott vajdaságiakat olvasva* című, „versek, átköltések, másolatok” alcímű revalorizáló és revitalizáló kötetei, Neven Ušumović több, a magyar nyelvet a horvát szövegbe az idegenség megtartásával bevonó novellája, illetve Ladányi István *Sikerre vigye (Alan Ford)* című, *Az idegen nyelvű versekből* megjelölésű, a fordítást is tematizáló „hibrid” nyelvezetű verse.

az irodalom pedig a nemzet önértelmezése”³ (Szegedy-Maszák 2008b, 12). A kisebbségi irodalom–magyarországi irodalom kettős mércével ítélése az 1990-es évektől ugyan szinte teljesen eltűnt, ám napjainkban a politika hatására Magyarországon megfigyelhetők kísérletek ennek ismételt életre keltésére:⁴ „[l]ehetséges, különböző korszakok alkotásai nem egészen ugyanannak a feltételeknek alapján emelkednek kánoni rangra” (Szegedy-Maszák 2008a, 124). Ezt „objektívizálandó” már Babits a *Magyar irodalom* című tanulmányában a magunkra kívülről tekintést szorgalmazza, s még a 20. század végén is ezt tartja a kanonizációs folyamat egyik legfontosabb tényezőnek Határ Győző *A nemzeti hamistudat* című írásában (Határ 1988).

A kánonok [...] [n]élkülözhetetlenek az oktatásban, de rombolják a kultúrát, amennyiben kisajátíthatók. A múlt számos példát szolgáltatott arra, hogy [...] [a] hatalom határozta meg a hitelesség szempontjait. Semmi alapot nem látok annak föltételezésére, hogy a jövőben más lesz a helyzet. Még a szabadelvű demokráciára jellemző piacgazdálkodás is elnyomhatja a kisebbség véleményét. Az intézmények a közvélemény rémuralmát is hajlamosak előidézni. Csak azokat a könyveket olvashatom el, amelyeket szentesített valamilyen tekintély. A kánon lényegéből fakad, hogy korlátozza a hozzáférhetőséget. A befogadó ki van szolgáltatva annak, hogy művészeknek nem mondható szempontok szerint kiválogatott anyag kerül eléje (Szegedy-Maszák 2008c, 195).

Az irodalmi kánonformálódásnak az internálissal egy időben az externális szervezőelveket is figyelembe kell vennie, amelyek elsősorban a kánonalkotó elemek külső tényezőit – fordítás, nyelvismeret, értelmezések, értelmező közösségek, sillabuszok, kiadás, terjesztés, hozzáférhetőség, promóció stb. – jelentik. A modern (a 20. század második felétől számított) kánonnak a régebbitől való eltérését szinte minden elmélet másban véli felfedezni, ugyanakkor abban konszenzus van az elméletírók között, hogy a modern kánon – ha ezzel éppen nem kánon volta kerül veszélybe – fellazul. Szétíródik, elemeire esik szét, s külső – irodalmon, de sokszor még a kultúrán is kívül eső – tényezők meghatározó befolyása alá kerül. Stanley Fish szerint manapság a kánont leginkább a mindenkori szakmai gyakorlat fogja egybe (l. Fish 1992, 229).

³ Ennél tovább megy Határ Győző, amikor arról ír, hogy a „mi” jelentésébe csak a magyar nyelvben foglaltatik benne a náció is (l. Határ 1988, 409).

⁴ A kanonizáció kérdése mindig nagymértékben függ az irodalmon kívüli tényezőktől, Határ az említett írásában a kelet-európai politikát és a nyugat-európai üzleti érdekeket, valamint a két térség eltérő elváráshorizontjait emeli ki (l. Határ 1988, 410; 417).

A kánonalkotó külső erőkhöz tartoznak a maguknak egyre határozottabban helyet követelő tradíciók, interpretációk, intézmények, közösségek, különböző autoritások, s végső soron – mint egy soha véget nem érő hierarchikus lánc – a kanonikus interpretáció kánonja is (vö. Kálmán C. 2001, 95–106).⁵ Az újkori kánon alapvető jellemzőjeként – elsősorban a szoros értelemben vett irodalom kívüli tényezőknek, tudományágaknak (filozófia, nyelvészet, pszichológia, pszichoanalitika) és elméleteknek a kánonformálásba való beszüremkedése, sőt, sokszor dominanciája miatt szinte kivétel nélkül minden teoretikus munka a kánon ketté- vagy többfelé válását, Janus-arcúságának, dichotómiájának, ambivalenciájának megerősödését emeli ki. Jan Assmann például úgy tartja, hogy az újkori kánon paradoxona leginkább abban kereshető, hogy egyszerre öntörvényű hajtóerő és ugyanakkor az egységes tájékozódás motorja is (l. Assmann 1999, 117); Foucault szerint – aki maga is ambivalens módon viszonyult a kánon kérdéséhez – a kánonnak két fajtája van: az egyik a nyilvános, az autorizált transzhistorikus remekművek listája, amely egyre inkább a háttérbe szorul; a másik a titkos, privilegizált és nagyra értékelt szerzők „privátkánonja”, akikkel párbeszédet folytatunk, s ez utóbbi az, amely maradandónak tűnik. Ez az álláspont a sklovszkiji periféria–centrum kérdésre emlékeztet: Jan Gorak meg is jegyzi, hogy Foucault elmélete a demisztifikáló materialisták új hullámára vár, akik majd a perifériát a centrumba állítják (l. Gorak 1991, 245). Mivel az irodalmak hatással vannak egymásra, a periféria irodalma akkor kerül be a centrumba, amikor a centrum gyengülni kezd.⁶ Részben egybeesik ezzel Kulcsár Szabó elmélete, amely szerint a kánonokat az irodalom önmeg-

---

⁵ Rohonyi Zoltán az elképzelhetően tisztavirág-életű, de legalábbis változékony tényezőkkel kapcsolatban felteszi a kérdést, miszerint nem volna-e érdemes ezeket – a hosszú távú kánon és a pragmatikus metron alapján – leválasztani a kánon klasszikus fogalmáról: „Érdemes lenne eltöprengeni azon, vajon mai, mindent egybeemlő szóhasználatunk nem tudná-e felújítani a Metron egykori, elkülönített jelentését – az arisztotelészi *rugalmas kánonnal* szembeállítva” (Rohonyi 2000, 11).

⁶ A regionalizussal foglalkozó Éger György idézi a marxista ökonómiai szemléletű – s esetünkre is érvényesnek tekinthető – funkcionális elgondolást a periféria és a centrum közti viszonyról. „Egymásrautaltságuk nyilvánvaló: a perifériának csak a centrum segítségével van esélye a gyorsabb fejlődésre [...], a centrum pedig csak a periféria révén [...] képes megújítani dinamizmusát.” Ugyanitt idéz Bourdieu *Identitás és reprezentáció* című tanulmányából, amely a depriváció fogalmát helyezi kulcspozícióba, s amely, a magyar irodalomtudományban pontosan ezzel ellenkező előjellel nagyjából az 1990-es évektől háttérbe szoruló kettős mércéig szintén érvényes esetünkre is: „a régió nem követelhetné létét, ha már nem létezne mint megbélyegzett tér, mint »provincia«, melyet a »központtól« való gazdasági és társadalmi távolsága definiál” (Éger 2000, 38–39). A provincia vagy periféria általában konkrét és elvont értelemben is határhelyzetben van, s ebben az esetben – legalábbis Közép-Európában – nagyon erőteljesen csatlakozik a fogalomhoz az etnicitás és a kisebbség kérdése is.

újuló folyamata létesíti, mivel egy kánon létrejöttének pillanatában érvényüket veszítik (vö. Szegedy-Maszák 2008a, 126). A kánon dichotómiájához tartozik az is, hogy – nem lévén temporális emlékezete – a szövegeket, s elsősorban a nemzeti kánon szövegeit, megfosztja ideológiai ártatlanságuktól.⁷

Kálmán C. György a nyelv, a langue és a kánon lehetséges párhuzamosságával kapcsolatban – „az egységes és örök életű kánon feltételezése illuzórikus [...] a *langue*-értelemben vett kánon, csakúgy, mint a nyelv, több van...” – kérdéseket tesz fel: „Minden nyelv külön »irodalmi kompetenciát« tételez föl? Ha igen, beletartozik-e ebbe a kánon ismerete? Annyi kánon, ahány nyelv?” stb. (Kálmán C. 1998a, 107). *A kis népek kánonjainak vizsgálata* című tanulmányában két nagy kánontípust különböztet meg: az egyiket a „kánon mint szöveg”, a másikat a „kánon mint nyelv” elnevezéssel jelöli. Az első lényegében pozitívista módon kizár mindent, ami a tárgyterületén kívül helyezkedik el; a második az irodalom nyelvi természetét emeli ki, s feltételezi, hogy van olyan, amit „irodalmi kompetenciának” nevezhetünk, s ez esetben a kánon – amennyiben ez a kompetencia megfeleltethető a nyelvi langue-nak – az irodalmi langue része (Kálmán C. 1998b, 253–254). A kánon első típusa magán a szövegen alapszik („a kánon mint szöveg”) és a Nagy Műveket tartalmazza, a másik a nyelven („a kánon mint nyelv”), és ebben valamiféle közös tudás ismerhető fel. A Nagy Művek úgy viselkednek, mint az irodalmi langue részei: létezik egy olyan nyelv, amelyben a Nagy Művek ennek a nyelvnek a szavai. Kálmán C. kiemeli, hogy a nemzeti irodalmak, különösen a kis nemzetek irodalmi, a jobb megértésük és tágasabb elhelyezésük lehetőségének érdekében a világirodalom, azaz a nagy nyelvek kánonjának kontextusában olvasandók, míg a „kánon mint szöveg” alapján az irodalmi alkotások saját jogukon válnak a kánon részévé (Kálmán C. 1998b). Az első esetben a kánon elemei – mint egy mozaikkockák adta teljes kép – egyfajta rendszert adnak, a másodikban a különállásuk lesz hangsúlyosabb, úgy viselkednek, mint egy mozaikkép kockái.

A kánont – de az irodalmat, nyelvet és kultúrát is, tehát mintegy a művelődéstudományt – Even-Zohar az orosz formalizmusból, elsősorban Sklovszkij „kanonizált–nem kanonizált” fogalompárjából kiindulva egy úgynevezett polisizisztémán belül helyezi el.⁸ A polisizisztéma-elmélet a klasszikus, szigorú

⁷ Kulcsár Szabó tanulmánya a fenti kettősségek mellett arra is utal, hogy genealogikusan kétfajta kánon létezik: az integratív-evolúciós (az élet és művészet összebékítése), amely inkább kialakult, valamint az alternatív, amelyet inkább kialakítanak (Kulcsár Szabó 2000, 287–302).

⁸ Sklovszkij szociokulturális különbség fogalmából kiindulva írja Even-Zohar, hogy a kanonizálás esetében nem „jó” vagy „rossz” művekről van szó, hanem bizonyos tulajdonságok bizonyos korokban bizonyos státuszok köré szerveződnek. Ezek egy bizonyos idő után unottá kopnak, ha nem kel bírokra vele a nem-kanonizált párja (l. Even-Zohar 1995, 440–441).

értelemben vett irodalomtudományon kívüli területekről indul ki: a szocio-szemantikus és a jelek által irányított jelenségeket (kultúra, nyelv, irodalom) rendszerként kezeli, s nem különálló elemek konglomerátumaként (Even-Zohar 1979). A kánon a poliszisztémán belül szövegek és modellek mentén határozódik meg.⁹ Even-Zohar szerint is kétféle kánonfogalom létezik: az egyik a szövegekre hivatkozik, a másik a modellekre. Az első esetben, amelyet statikus kanonicitásnak nevezhetünk, a szöveget mint kész terméket fogadjuk el, és ekként illesztjük be a szövegek azon szentesített sorába, amelyet az irodalom (kultúra) meg kíván őrizni. A második esetben, amelyet dinamikus kanonicitásnak nevezhetünk, egy irodalmi modell saját magát mint produktív princípiumot ágyazza be a rendszerbe. Ez a kanonizációs folyamat az, amely lényegében az egyes sikeresen beágyazott modellek legkiválóbb termékeit magában foglaló kánont generálja¹⁰ (Even-Zohar 1990, 20).

Even-Zohar elmélete már kétségkívül ahhoz a kánonelmélet-ívhez illeszkedik, amelyet nagyjából a múlt század hatvanas éveitől – John Guillory már címében is a kánon tág értelmezésére utaló tanulmányában (Cultural Canon) található elnevezés nyomán – mint „az elmélet kánonja” tarthatunk számon, s ami leegyszerűsítve annyit jelent, hogy az elmélet felfüggesztette az irodalmiság kizárólagos kategóriáját, s ezt azzal intézményesítette, hogy sillabuszába nem irodalmi műveket vont be (l. Guillory 2001, 241–242). A kánon kérdése abban a pillanatban teoretikus problémává vált a múlt század hetvenes éveinek elején – ahogy Vladimir Biti is kiemeli irodalmi és művelődéstudományi fogalomtárában (Biti 2000, 246–247) –, mihelyt a különféle oktatási intézmények azzal a követeléssel léptek fel, hogy az addigi kánonokat saját, új kánonukkal váltsák fel. Ezek az iskolák immár nyíltan alternatív kánonokban gondolkodtak, kifejezésre juttatták saját történelmi, civilizációs, kulturális, osztály- és nemi specifikusságaikat – s ezzel önmaguk mondtak le a kánon addig többé-kevésbé meglévő egyeduralmi ambíciójáról: a kánon, amely bizonyos értékek és világok mellett érvelt, most kénytelen más értékek és más világok létének elismerésére.

A kánont döntően a frankfurti iskola és elsősorban Adorno esztétikaszemléletének alapján tárgyaló Brian McCrea érzékletes példákkal szolgál a kanonizáció típusaira, mechanizmusára és okaira. Az első típus a „kánon mint megfelleb-

---

⁹ Kálmán C. terminológiájával: szó- vagy szabály-természetüként.

¹⁰ „[A]z íróknak is valójában az számít, hogy szövegeiket [...] egy adott modell sikeres aktualizációjaként fogadják el, amelyet majd követni fognak. Borzalmas csalódásként érintené az írókat, ha konkrét műveiket elfogadnák, bár irodalmi mintáikat elvetnék. Ez az ő szempontjukból azt jelentené, hogy irodalmi produktivitásuknak vége” (Even-Zohar 1995, 444).

bezhetetlen hatalom”: Harriet Beecher-Stowe regénye, a *Tamás bátya kunyhója* nem került be az amerikai kánonba, aminek oka nem a könyv esztétikai értékében (vagy értéktelenségében), nem is a „szentimentalitásában” rejlik, hanem abban, hogy megjelenésekor kirívóan szűk, erős és megingathatatlan volt az amerikai kánon. A másik példa Stanley Fish teóriáját igazolja az értelmező közösségek erős kánonalkotó tevékenységével kapcsolatban: a *Moby Dick* akkor került be az amerikai kánonba, amikor egyre gyakrabban jelentek meg a regényről szóló monográfiák. A harmadik példa a recepcióesztétikával kapcsolatos: a *Huckleberry Finn* azért találta meg helyét az amerikai kánonban, mert alapvetően ambivalens mű: a „ki beszél” kérdését mindvégig nyitva hagyja, s így lehetetlenné teszi a viszonylagosan végső megértést és konszenzust (l. McCrea 1990, 139–143). A *Huckleberry Finn* és vele együtt a *Moby Dick* is a nézőpontok alapvető problémáját veti fel, amely egyre összetettebb kérdésekhez vezet.

A modern kánont – kapcsolódva a társadalmi meghatározottság kérdéséhez – lényegi jellemzők különböztetik meg a klasszikus (ókori és középkori) kánontól, amelyeket E. Dean Kolbas – Harold Bloom elhíresült individuális kánon-elméletével szemben¹¹ – a társadalom oldaláról közelítve a következőkben foglal össze: az anyagi és társadalmi körülmények megváltozásával megváltozott maga az irodalom intézménye is, egyre fontosabb szerepet kap a kiadás, terjesztés, a visszaigazoló recepció; a nemzetállamok megjelenésével és a nemzeti, kulturális identitás erősödésével együtt megjelennek a nemzeti kánonok; a szekuláris irodalom tanulmányozásával együtt nő az iskolák, egyetemek szerepe (l. Kolbas 2001, 17).

A kánonformálás társadalmi meghatározottságának tekintetében John Guillory szinte kizárólag a curriculumok és sillabuszok felől közelíti meg a modern kánonalakítás kérdését. Guillory hipotézise az, hogy a kánonformálásnak nevezett probléma legérthetőbbé a kulturális tőke konstituálásának és disztribúciójának – azaz az irodalmi „termék” és az „irodalomfogyasztás” eszközeihez való hozzáférés problémájának – vonatkozásában válik. A kulturális értékeket a kanonikus szövegek hordozzák, a szövegek közüli választás egyúttal értékek közüli választást is jelent. Irodalmi alkotások mindaddig nem lehetnek kanonikusokká, ameddig a többség nem úgy gondolja, hogy azok a

¹¹ Szegedy-Maszák szerint Babits európai irodalomtörténetét és Bloom *The Western Canon* című könyvét ugyanaz az önellentmondás jellemzi: „a nemzeti irodalom felől közelít a többi kultúrához, s ugyanakkor kívülről próbál tekinteni saját nyelvének az örökségére” (Szegedy-Maszák 1998, 194).

domináns társadalmi csoport hegemónikus vagy ideologikus értékeit támogatják. „Az értékelés aktusát a kánonformálás mint szükséges, de nem elegendő feltételt vélelmezi” (Guillory 2001, 269).

A kánonelméletek – és a kánonformálás gyakorlata – az idők során újabb szempontokkal gyarapszik: az értelmező közösségek mellett helyet követel magának a posztkolonializmus, a feminizmus, a politika, az antropológia, a „Gender Studies”; a kánonba kerülés igényével lépnek fel a homoszexuálisok, a leszbikusok és az „idegenek”; a kánonalkotás folyamatában egyre nagyobb teret kapnak a mindenkor aktuális elméletek.

*

A minoritás köznyelvi megfelelőjét Magyarországon az 1920-as évekig általában az etnikai és/vagy vallási kisebbségek jelölésére használták, majd a történelem intervenciójának következtében Trianon után elsősorban az anyaországtól elszakított területek magyar lakosságának elnevezésére alkalmazzák.¹² Az 1989-es politikai paradigmaváltás utáni időszakot vizsgálva a kisebbségek kérdése egyre bonyolultabbá vált: a 2000-es adatok szerint Európában az államok száma tizenkilencel, a határok hossza pedig 14 200 km-rel nőtt (l. Éger 2000, 9) – s a folyamat valószínűleg még nem lezárt. Tehát, ha csak a határ menti régiókat¹³ és Bourdieu, valamint a finn földrajztudós Anssi Paasi a téma legátgondoltabb írásainak tartott tanulmányait vesszük alapul, amelyek szerint

---

¹² Erről és a korszak kisebbségi kánonalkotásáról részletesebben l. Végh Balázs *Kánonalkotás a húszas évek kisebbségi irodalmaiban* című áttekintését. Ebben az erdélyi irodalommal kapcsolatban Babits általános érvényű gondolatát idézi: „A kisebbség mint önréték téves nézete még napjainkban is hat egyes irodalmi kánonokban, holott Babits már évtizedekkel ezelőtt megpróbálta kirekeszteni az irodalmi értékrendszerből [...]. »S minthogy ebben az összetartásban nem az irodalmi érték, hanem az erdélyiség a döntő tényező, a kritika könnyen támadásnak minősül.« A felvidéki irodalommal kapcsolatban Fábry Zoltán erkölcsi színezetű kijelentését emeli ki: „»A jövőért való felelősséget a perifériák hordozzák«”, míg a legpesszimistább vélemény a vajdasági irodalommal kapcsolatban fogalmazódik meg abban az időben: a kanonikusság irodalmon kívüli aspektusainak érvényesülése miatt „Szteleky Kornél [...] éppen ezeknek az aspektusoknak a hiányát panaszolja el, mert valójában miattuk késik a vajdasági magyar irodalom kanonizálása: »Ezek után talán feltehetem a kérdést: legyen-e vajdasági irodalom?«” (Végh 1998, 192–195).

¹³ A régió helyett a 19. században a provincia fogalmát használták Nyugat-Európában (l. Éger 2000, 32). A fogalom Közép-Európában máig is használatos, különösen a 20. század második felében: elég talán az 1969-ben megjelent s elsősorban a szerb nyelvterületen és így a vajdasági magyarok közt is kultikussá vált, magyarrá *A vidék filozófiája* címmel lefordított Radomir Konstantinović munkájára gondolnunk, amelynek eredeti címe: *Filozofija palanke*. A „palanka” szóban a „provinciához” hasonlóan erős a pejoratív konnotáció.

az identitás fogalma kapcsolódik legszorosabban a régióéhoz (l. Éger–Langer 2001, 19), az identitáshalmazok átstrukturálódtak és területi eloszlásuk eddig nem látott mértékben megváltozott.¹⁴ Amennyiben egyre kisebb átmérőjű, egymásba ágyazódó körökként képzeljük el az irodalom szerkezetét a minoritás irodalmától kezdve a világirodalomig¹⁵, a dolgozat témájával mutatott párhuzama miatt talán nem hiábavaló röviden áttekinteni az úgynevezett Közép-Európa-diskurzusokat. A Közép-Európa-jelenség kissé homályos, közös nevezőre nemigen hozható tartalma nem sokat változott a Monarchia mint etalon¹⁶, illetve Jugoszlávia mint későbbi és Bosznia-Hercegovina mint lehetséges mai modell óta.¹⁷ Konszenzus szinte csak abban van, hogy földrajzi (és imaginárius) határai állandóan változnak; a terület rengeteg centrum, periféria, vallás, nemzet, politikai álláspont és világnézet summája. Konrád György szerint a közép-európaiságot nem az állampolgárság határozza meg, hanem a világnézet (Konrád 2005, 51–52; 69); Vlado Gotovac úgy tartja, hogy Közép-Európa individuumaiban keresztül koherens, határait az egyének sorsai jelölik ki (Gotovac 1989, 784). Yrjö-Paavo Häyrynen – Leif Salaménra hivatkozva ennél kicsit tovább menve – úgy fogalmaz, hogy sokszor az „ők-mi” dichotómia, az elkü-

¹⁴ Ez a magyar minoritásra csak kisebb mértékben érvényes, van, hogy csak a „befogadó ország” elnevezése változik meg. A volt Csehszlovákia helyett most Szlovákiában, Jugoszlávia helyett pedig Szlovéniában, Horvátországban és a szerbiai Vajdaságban található magyar kisebbség. Az exjugoszláv államok esetében nem csak az elnevezés változott, nyilvánvalóan az egyes országok önidentifikációs folyamatai is hatással vannak az ott élő kisebbségre – s itt nem a magyar kisebbségről van csupán szó, hanem a horvát, szerb, bosnyák (boszniai) nemzetiségekről is.

¹⁵ Peter Zajac a jelenség rizóma- vagy hálózatszerűségét emeli ki: „Barabási Albert László kutatócsoportja megállapította, hogy a természetben előforduló komplex hálózatok [...] hatvány-szerűen rendeződnek el. Alapvető sajátosságuk a kis események sokasága, és egyszersmind a nagy események kisebb száma. (Ezzel kapcsolatban l. fentebb: Kálmán C. „Nagy Művek” és a kánon elméletét. – MZ) Ez tette lehetővé a komplex hálózatok kialakulását, amelyek dinamikus összjáték révén, csomópontról csomópontra, szálról szárlra kapcsolódnak össze. [...] Ezeket a kapcsolódásokat nagyszámú kis esemény alakítja ki, azon alapulnak, hogy a lehető legkevesebb kapcsolat jön létre az egyes szövegek között. Ugyanakkor kisebb számban nagy események is részt vesznek a kapcsolódásokban: az irodalmi szövegeket bekötik a komplex hálózatokba, mint amilyen a nemzeti, a közép-európai, az európai vagy a világirodalom” (Zajac 2019, 158–159).

¹⁶ A távolról kulturálisan szinte egységesnek mondható Monarchia, amelyben a horvát Krleža mindenekelőtt az identitásvesztést látta (pl. Glembay-írások), míg az osztrák Doderer az egységes, de legalábbis nagyon hasonló identitás meglétét (*A slunji vizesés*) üdvözölte.

¹⁷ A két diskurzust – Kundera magyarul *A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája* címmel megjelent szövegétől (Kundera 1984) számítva a másodikikat – a jelen írás szempontjából nem érdemes különválasztani.

lönítés/elkülönülés mentális (és esetenként az ezzel egybeeső fizikai) határai „az egyes emberek fejében léteznek”¹⁸ (Häyrynen 2001, 94). Közép-Európa és Nyugat-Európa mentális különállásának történelmi távlatokból egyik legátfogóbb nézetére Ricoeur hivatkozik: míg Nyugat-Európára leginkább a felejtés túlsúlya jellemző, Közép-Európa szüntelenül magával hordozza a történelmének terhét, az emlékezés itt soha nem halványul el (Ricoeur 1999, 51). Valószínűleg ez az egyik oka annak, hogy a térség országai szinte folyamatosan defenzióban voltak-vannak; valami, illetve valaki(k) ellenében definiálják magukat. Ennek mostani magyarországi példája, ahogy a hatalom folytonosan (politikai) ellenségképeket épít ki még az irodalom területén is, vagy a független államiságú Horvátországban zajló identitáskonstituáló és -konstruáló (nyelvi) kroatizáció, ami az irodalom megítélésére is – lévén eszköze a nyelv – hatással van, különösen, ha a kroatizáció folyamata politikummal vegyül.¹⁹ A defenzió és a kontra-önmeghatározás a kisebbség esetében – a köztes helyzeten (Közép-Európa) belül is köztes helyzetükből adódóan – legtöbbször részleges és szakaszos.

A régiók és a kisebbségek kulturális szerepéről a javarészt irodalmon kívüli szempontokat érvényesítő szociológiai, etnográfiai és kisebbségkutatási elméletek túlnyomó többsége pozitíven szól. Mivel a kisebbségek kulturális keveredést idéz(het)nek elő, „bizonyos mértékű nemzetköziséget visznek” a társadalomba (Gasparini 2001, 121).²⁰ Egy kulturális régiót „gyenge (valószínűleg a történelmi távlatokat alapul vevő – MZ) értelemben a szokások és hagyományok, erős (valószínűleg a mindenkori aktuális helyzetet alapul vevő – MZ) értelemben a nyelv és az irodalom határoznak meg” (Peterson 2001, 58). Ugyanis „a nyelv jelzi (leginkább – MZ) a hovatartozást és a társadalmi pozíciót is: amint azt

---

¹⁸ A földrajzilag kijelölt határok változása az ott élők „feje fölött” megy végbe, így ez tőlük mint individuumoktól független.

¹⁹ A defenzió és az önmeghatározás módjáról így ír Peter Zajac *A nemzeti és a közép-európai irodalom mint a kulturális emlékezet része* című írásában: „a nagy európai kultúrákkal szemben a kis közép-európai kultúrák az exkluzivitásukkal védekeztek, a hozzájuk hasonlóan kicsi vagy még kisebb közép-európai kultúrákkal szemben pedig azzal, hogy alacsonyabb rendűnek tekintették és kirekesztették őket” (Zajac 2019, 152). A magyarországi horvát irodalomról szólva Virág Zoltán belső – a Zajac-féle kettősséghez hasonló – kérdésre hívja fel a figyelmünket: „[a] kisebbséginek nevezett irodalmak sokszor egymáshoz nagyon hasonló módon szembesülnek és küszködnek a prezentáció vagy éppen az elkülönülés problémájával. [...] A teljes beolvadás és a tökéletes elkülönülés lehetőségeivel foglalkozva természetesen lehet szembesülni az önmaga(m) és a Másik sokarcúságával” (Virág 2010, 133–134).

²⁰ „Transzlokális szempontból (ami esetünkben a közép-európaiat jelenti) alapvető a politerritorialitás, ami azt jelenti, hogy egymással interferáló különféle irodalmi konfigurációkat alkotó topográfiai terek jönnek létre” (Zajac 2019, 155).

Bourdieu megjegyzi, [...] a nyelv sokkal inkább társadalmi eszköz, az a közeg, amelyben az egyén megszerzi és megvédi pozícióit a társadalomban, mint az »információcsere« eszköze” (Häyrynen 2001, 97).

Franz Kafka alakján és írásain keresztül Gilles Deleuze és Félix Guattari a *Mi a kisebbségi irodalom?* című tanulmánya valószínűleg a szakterület legszélesebb körben ismert írása, amelyben a kisebbségi irodalom kiinduló definíciója jelen dolgozat esetében csak a kisebbségi irodalom szinte elenyésző hányadára érvényes: „[a] kisebbségi irodalom (littérature mineure) nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír” (Deleuze–Guattari 2009, 33). A kisebbségi irodalom három jellemzőjét – a nyelvi deterritorializáltságot, az írásokat meghatározó politikumot és a minden szöveg kollektív értéket képviselő jellegét – a tanulmányban a nyelv kiemelt szerepének megfelelően szinte mindvégig a nyelv és nyelvhasználat kérdésével összefüggésben tárgyalják.²¹ A példaként felhozott Kafkán kívül ide tartoznak azok az írók, akik emigrációjukban a választott ország nyelvén írtak, illetve írnak. A világirodalomban legismertebb közülük a kezdetben oroszul, majd angolul író Vladimir Nabokov, az angolul író lengyel Joseph Conrad és az ír, angolul és franciául publikáló Samuel Beckett. A kortárs irodalomból közéjük tartozik az exjugoszláv vagy exjugoszláv származású írók egy része is, akiknek többsége németül publikál: a boszniai Saša Stanišić, a horvát Alida Bremer, Nicol Ljubić és Marica Bodrožić, a szerbiai magyar Melinda Nadj Abonji stb.²² Stanišić eddigi utolsó regényében (*Herkunft/Porijeklo* [„Származás/Eredet”]), amelynek kerettörténete – akárcsak Bremer *Olivas Gartenjének* (*Olivino nasljedje* [„Olajfaliget-örökség”]) vagy Nadj Abonji *Tauben fliegen*

²¹ Ami a kisebbségi irodalmak a „bennük minden politika”-jellegét (Deleuze – Guattari 2009, 34) illeti: Mirko Kovač, Miljenko Jergović és Bora Ćosić esetében például az országváltás volt politikai indíttatású, írásaikban a politika nem jelenik meg hangsúlyosan. Kovač utolsó művében, a *Vrijeme koje se udaljava* (A távolodó idő) című regénymemoárjában a tematikából adódóan kicsit több olvasható a politikáról; a kirívóan termékeny Jergović a magyarul is olvasható *Buick Riviera* című regényében tematizálja talán leginkább az aktuálpolitikát, a *Dvori od oraha* (magyarul: *Diófaházikók*) és a szintén magyarul is megjelent *Gloria in excelsis* és *Ruta Tannenbaum* címűekben pedig a már történelemmé lett politikáról van szó. Azt, hogy a kisebbségi irodalomban „minden kollektív értéket kap” (Deleuze – Guattari 2009, 35), Dubravka Ugrešić megosztó írásainak (például a *Kultura laži* [„A hazugság kultúrája”] című esszékötete, a *Muzej bezuvjetne predaje* [A feltétel nélküli megadás múzeuma], a *Ministarstvo boli* [A fájdalom minisztériuma] és tevékenységének (*Leksikon Yu-mitologije* – „A Yu-mitológia lexikona”) horvátországi túlnyomórészt elutasító recepciója cáfolja.

²² Ez utóbbi témáról bővebben és alaposabban Thomka Beáta *Regénytapszlatat* című tanulmánykötetében olvasható.

auf (*Galambok röppenek föl*) című regényének – a hazalátogatás²³ a jelen írás önmagában „multifokalitást” és relativitást hordozó témájára is érvényesen a következőképpen gondolkodik az identitásról, hazáról, származásról:

Tehát ismét a származás, mint mindig, gondoltam, és magyarázni kezdtem: bonyolult kérdés! Mindenekelőtt azt kellene tisztázni, hogy mit jelent a *honnan*. Annak a hegynek a földrajzi fekvését, ahol a szülőszoba volt? Az országhatárt, ahol az utolsó szülési fájdalom jelentkezett? A szülők felmenőit? A géneket, elődöket, a dialektusokat? A származás egy konstrukció, bárhogy is nézzük! Egyfajta kosztüm, amelyet rád adnak, s örökké hordani fogod. S mint ilyen: elátkozott! Vagy, egy kis szerencsével, olyan tőke, amely nem tükröz semmilyen tehetséget, ám előnyökhöz és privilégiumokhoz juttat. [...] A származás a nagymamám. Az édesanyám és a nagymamája. [...] A származás keserédes véletlenek sora, amelyek ide-oda vetnek. Valahová való tartozás, amelyhez soha semmivel nem járultál hozzá²⁴ (Stanišić 2020, 27–28; 56–57).

Logikailag – bár nyelvi szempontból némi bizonytalansággal – ehhez a körhöz sorolhatók azok a szintén exjugoszláv szerzők, akik „belső-külső” emigrációba vonultak vagy kényszerültek, s a volt Jugoszlávia egy másik tagállamában (jelen esetben Horvátországban) telepedtek le: a szerbiai Mirko Kovač és részben Bora Ćosić, valamint a boszniai Miljenko Jergović. Kovačot és Jergovićet a horvát irodalom korpuszához (is) tartozóknak tekintik. A szarajevói születésű Jergović – a boszniai nyelvhasználatra jellemző turcizmusokat hol kevésbé, hol túlságosan is megtartva – horvátul publikál, míg a Crna Gora-i születésű Mirko Kovač Rovinjban való letelepedése után is – Ivo Andrićhoz hasonlóan – leginkább a volt jugoszláv tagállamok (Crna Gora-i, hercegovinai, szerb és horvát) elsősorban ortográfiailag kroatizált kevert nyelvváltozatait használja.

---

²³ Az emlékezést többek közt Marica Bodrožić a *Tito ist tot / Tito je mrtav* [„Tito halott”], *Kirschholz und alte Gefühle / Stol od trešnjevine* [„Cseresznyefa asztal”], illetve Stanišić a *Wie der Soldat das Grammofon repariert / Kako vojnik popravlja gramofon* [*Hogy javítja a katona a gramofont*] című könyvekben tematizálják.

²⁴ „Znači ipak, porijeklo, kao uvijek, pomislio sam i počeo objašnjavati: kompleksno pitanje! Najprije bi trebalo razjasniti što *odakle* znači. Misli li se na geografski položaj brda na kojemu je bilo rođilište? Na državne granice u trenutku zadnjeg truda? Lozu roditelja? Gene, pretke, dijalekt? Porijeklo je konstrukt, kako god okreneš! Neki kostim koji ti navuku, i nosiš ga vječno. Kao takav, prokletstvo! Ili, uz malo sreće, kapital koji nije odraz nikakva talenta, ali daje ti prednost i privilegije [...] Porijeklo je nana. Moja majka, njegova baka [...]. Porijeklo su slatkogorke slučajnosti koje su nas nosile tamo i amo. Ono je pripadnost kojoj ničim nisi pridonio.” (A fordítás az enyém – M. Z.)

A kisebbségi irodalmakról szólva a szerzők a dichotómia (esetenként a trichotómia), a határhelyzet és a kultúráköziség fogalmait emelik ki a leggyakrabban. Nyilván ez alól a magyar nyelvű kisebbségi irodalom sem kivétel²⁵, alapvetően két kultúrához kötődik: a magyarhoz, illetve a művek keletkezésének helyéhez: közvetítő, határszerepet tölt be²⁶, az irodalom- és kultúráközíttség,

²⁵ Csak két példa arra, hogy mennyire képlékeny és bizonytalan az egyes kisebbségi irodalmakhoz tartozás kérdése, illetve milyen tágon értelmezhető a kisebbségi irodalom: már az 1928-as *Bazsalikom* című modern szerb költők antológiája horvát költők verseinek fordítását is közli; Kontra Ferenc 2011-ben megjelent *Horvátország magyar irodalma* című összeállításában minden olyan szerzőt feltüntet, akinek születési helyénél fogva, munkájával kapcsolatban stb. bármilyen rövid ideig bármi köze is volt vagy van Horvátországhoz. De a kisebbségi irodalom felé való közeledésben is nagy a bizonytalanság: a 2021-es, Füzfa Balázs – Süth Gabriella – Sárközi Balázs szerkesztette „*Sejtjeimbe vackolódo föld*” – *Antológia a határainkon túli magyar irodalomról, nyelvről, kultúráról* című kötet a tanításmódszertani kérdésektől az oktatáspolitikán és a gyermekirodalomról szóló szövegen keresztül a kisebbségi és hazai szépirodalomig a legkülönbözőbb tematikájú és műfajú írásokat gyűjti egybe. Egyébként a horvátországi kortárs magyar irodalomról nagyjából ugyanaz mondható el még ma is, mint a múlt század hetvenes éveitől a szlovéniáiról. Ahogy Rudaš Jutka idézi Palkó Istvánt: „a muravidéki »irodalomszemlélet és -igény nincs benne sem a vajdasági, sem a magyarországi irodalom sodrában»” (Rudaš 2012, 161). A két ország mostani irodalma is nagyon hasonló attribútumokat mutat. A kortárs horvátországi magyar irodalomról sajnos nincsen átfogó képet adó elméleti írás, Rudaš Jutka megállapítása ugyanakkor érvényes erre a területre is: „költőink és egyszersmind a muravidéki [elsősorban baranyai, drávaszögi – M. Z.] ember megtalálta a hazáját, ami nem más, mint a Muravidék [elsősorban Baranya, Drávaszög – M. Z.], szűkebb értelemben Lendva és vidéke [elsősorban Eszék és vidéke – M. Z.]. [...] [I]rodalmunknak még mindig a széles értelemben vett kultúrfunkciója, egyéni és közösségi identitásteremtő szerepe az elsődleges” (Rudaš 2012, 168).

²⁶ Görömbei András szerint sajátos kettős kötődésről beszélünk, amelynek a sajátos vonása az, hogy idegen nyelvi és kulturális közegben kell a saját nemzetiségi és kulturális életüket kiteljesíteni. „A kettős kötődés és a sajátosság együtt azt jelenti, hogy a nemzetiségi magyar irodalmakat viszonylag önálló magyar irodalomnak kell tekintenünk” (Görömbei 2001, 10). Hasonló struktúrában gondolkodik a szlovéniai magyar irodalommal kapcsolatban Rudaš Jutka, aki a dichotómiát trichotómiára cseréli, s ezzel az egyedire koncentrálni az individuum identitását és egyéni tapasztalatát állítja a Görömbei-féle „sajátos” helyébe. Szerinte a kisebbségi kultúrák hármasságúak: a szerzők élményvilága, a közösségi kultúra és a kultúráköziség jellemzi őket (Rudaš 2012, 169). A „sajátos”, illetve az „egyéni tapasztalat” ugyanakkor nem csak a kisebbségi irodalom jellemzője, ennek egyik legszemléletesebb megfogalmazása Devecseri Gábor *A haszfelmetszés előnyei* című művében található: „Mint minden szellemi, lelki összetartozás is a földön. Akár nemzeti, akár faji, akár úgy, hogy valaki zsidónak érzi magát, aki Romániában él, vagy románként érzi magát, aki zsidó, vagy mint a mi hazánkban magyaroknak tudja és érzi magát, és az csak egy tulajdonság, hogy közben zsidó is, de természetesen sokfelé tartozik az ember. Én a legszerencsésebb vagyok. Mert egy labdarúgó-mérkőzésnél nem is tudom, kinek szurkoljak. Elsősorban a magyaroknak bárkivel szemben. Másodsorban az európainak a nem-európaival szemben; azután a zsidónak, a származásomra való tekintettel, katolikusnak a vallásra való tekintettel, amelyben fölnevelkedtem; és a reformátusnak is, mert református gimnáziumban nevelkedtem” (Devecseri 1974, 321).

illetve a nyitottság hordozója.²⁷ Pomogáts Béla – elsősorban az erdélyi magyar irodalomról szólva, de általánosságban is érvényesíthetően – két kötődéspárban látja a kisebbségi irodalom alapvető meghatározóit: irodalmi regionalizmus–egyetemesség, illetve nemzeti kötődés–függetlenedés a nemzetitől (Pomogáts 2006, 20).

Végh Balázs Béla áttekintő munkájában egyrészt Bertha Zoltán *Erdélyi magyar irodalom a nyolcvanas években* című művére hivatkozva is kettős perspektívából határozza meg a kisebbségi irodalmi tudatot: a helyzettudatból és az esztétikai tudatból. „A helyzettudathoz sorolja a kisebbségi irodalomnak a partikuláris jegyeit, az esztétikaihoz pedig az egyetemesebb érvényű esztétikai és erkölcsi értékeit.” Másrészt Roland Barthes duális irodalommeghatározására hivatkozik, amely szerint „az irodalom egyrészt művek, másrészt intézmények rendszere. Ha az irodalmat művek rendszereként fogjuk fel, a kisebbségi irodalom együtt tárgyalható az anyaországi irodalom műveivel, ha pedig intézmények rendszereként, akkor az egyes irodalmak külön fejezethez tartoznak” (Végh 2005, 4). S az elmélet még egy dichotómiájáról szól, amely Pomogáts kanonizációfogalmához csatol vissza és módosítja azt: Cs. Gyimesi Évát idézve írja, hogy a „»szabadságközpontú és a közösségközpontú orientáció« a kisebbségi irodalomban nem szükségszerűen és törvényszerűen válik el és áll szemben egymással” (Végh 2005, 4–5). Pomogátshoz visszatérve: szerinte

az európai irodalom első kanonizációs átrendeződését a romantika, elsősorban Herder és a Schlegel testvérek történelem- és művészetbölcselete hozta, amely [...] szervesen összekapcsolta az irodalom és a nemzet ügyét [...], második nagy fordulatot a huszadik század átalakult vilásképe és új bölcselete indította el, amely [...] Heidegger és Wittgenstein nevéhez köthető. Ennek a fordulatnak a jegyében válik az irodalom előtt álló nagy kihívássá egyrészt maga az emberi létezés [...], a másik, az irodalom előtt álló nagy kihívás pedig maga a nyelv, az a tény, hogy az ember a nyelv által azonosítja önmagát [...], következésképp a műalkotásnak nincs nemzeti felelőssége és morális célzata [...]. [A]z erdélyi irodalom példázza azt, hogy a „herderi”, a „heideggeri” és a „wittgensteini” irodalomfelfogás [...] szintézisbe [...] hozható [...]. A jelen-

---

²⁷ Ahogy Losoncz Alpár feltételes módon megfogalmazott gondolatát idézi Virág Zoltán: az „idegentapasztalatban olyan többlet rejtőzhet, amely meghíúsíthatja elvárásainkat, önmegértéseink stabilizált módozatait, megkérdőjelezheti a rögzült jelentéseket” (Virág 2010, 134).

ben mintha ez a szintetikus irodalommodell alapozná meg az érvényes kanonizációt²⁸ (Pomogáts 2006, 23–24).

A kisebbségi irodalmak és kultúrák közül Erdély történelme és erős, nagy múltra visszatekintő hagyományra alapuló, a „magyarországi magtól” hol jobban, hol kevésbé eltérő kultúrája, a Vajdaság elsősorban progresszív és sokszínű kultúrája, illetve kultúráközöttisége, kultúráközvetítői szerepe miatt kiemelten fontos a magyarországi irodalom számára.²⁹

*

S végül a magyar nyelvű minoritás irodalma és a magyar nemzeti, illetve európai/világirodalmi kánon viszonyáról néhány szó. Az eddigiek alapján elmondható, hogy a kánon – mindenféle dichotómiája, Janus-arcúsága, ambiguitása, sőt „multiguitása” ellenére vagy épp emiatt –, a minoritás és a minoritás irodalma fogalmi közül a kánoné a legerősebb, a befogadó és kirekesztő, nemzeti szempontból a kánon foglalja/foglalhatja magában a kisebbség irodalmának is egy részét. A dolgozat elején körvonalazott kánonelméletek egy az egyben természetesen nem alkalmazhatók a (nemzeti) kánon és a kisebbségi irodalom viszonyára a más kultúrát képviselésükön kívül többek közt azért sem, mert míg az anyaországi művek még különbözősükben is a viszonylag egysé-

²⁸ Pomogáts itt nem beszél arról, hogy a kanonizálás mely szintjére gondol: mivel az erdélyi magyar nyelvű irodalomról szól, nem tudni – holott nem mindegy –, hogy az önmagán belüli vagy pedig az egész magyar nyelvű irodalomban végbemenő kanonizációról szól-e.

²⁹ Parti Nagy Lajos Tolnai Ottóhoz intézett kérdése, miszerint „Magyarország még mindig alapvetően Erdély-központú, ha a kisebbségekkel vagy akár a kisebbségi irodalmakkal való foglalkozást nézzük?”, tulajdonképpen állításként vehető még ma is, ha érvényesnek tekintjük szintén Parti Nagy véleményét, amely szerint „a magyarországi irodalom, túl a meglehetősen konzervatív karakterén, sokkal jobb, bensőségesebb viszonyt tudott alakítani az erdélyi magyar irodalommal, mint ezzel a renitens és tőle bizonyos fokig olykor elszakadni látszó, reá jogos fittyeket hányó vajdasági irodalommal” (Tolnai 2004, 380; 361). A kisebbségi irodalom s elsősorban a vajdasági magyar irodalom szerepét Csányi Erzsébet a következőkben látja: „[e]gyes kutatók úgy érzik, hogy a kisebbségi és egyúttal kistérségi irodalom ma már nem a regionális, provinciális aspektus hordozója, hanem sokkal inkább az irodalomköziségé, a nyitottságé, hisz a nemzetiségi-kisebbségi irodalom léte eleve kizárja az irodalomról való sematikus gondolkodásmódot. A regionalitás és parcialitás aspektusa így viszonylagossá válik. [...] [A] vajdasági magyar irodalmi értelmező közösség biztosította a szerb, a horvát, a szlovén kultúrából való részesedés feltételeit” (Csányi 2010, 12). A viszonylag gyorsan reagálni tudó folyóiratok közül hosszú ideig a párizsi *Magyar Műhely* mellett a vajdasági *Symposion*, majd *Új Symposion* volt a távlatokkal szolgáló orientációs pont a magyarországi értelmiség számára. Ez utóbbi a fentebbiekben felsorolt kultúrák mellett a nyugat-európai friss irányzatokkal is megismertette az olvasóit, s földrajzi közelsége miatt hozzáférhetőbb volt a párizsi folyóiratnál.

ges nemzeti kultúrába ágyazottak, addig a kisebbségi irodalomnak – bármennyire hordoz is az anyaországihoz hasonló kultúrát, már csak az adott ország nem magyar nyelvűsége miatt is – legalább két kultúra közti „kétirányú utca” szerepét kellene kapnia.³⁰ A kisebbségi írásokban akarva-akaratlan megjelenik az idegen, de legalábbis az idegenség. Humboldt és Goethe fordítással kapcsolatos elgondolásához fordulva: az „idegen” (Fremde), de legalább az „idegenség” (Fremdheit)³¹ egyrészt tudatosítja az adott szöveg élesen vagy kissé elmosódottan körvonalazódó különállását, másrészt gazdagítja a célnyelvet és kultúrát, valamint impulzust ad a kultúrafüggő gondolkodásmód pluralizálódásához és komfortzónából történő kilépéséhez – de legalábbis elősegíti egy másfajta látásmódnak az adott kultúrába történő beszüremkedését. A fordítás példájánál maradván a „minden megértés fordítás” hermeneutikai alapelvéből következően az anyanyelven megjelenő „idegen”, illetve „idegenség” többségi megértésének – és az elfogadása és az elutasítása közötti skálának – kiemelten fontos szerepe van a kisebbségi irodalom esetében³² – hasonlóan a szinoptikus evangéliumok és János evangéliumának egymástól a kanonizáláson belül szétválasztott, de mégis összetartozó esetéhez.

Bányai János – aki helyzetéből adódóan inkább belülről tekint a minoritás irodalmára – a fentebb megértésnek nevezett fogalom szinte elsődleges fontosságát figyelmen kívül hagyva a kisebbségi irodalom belső – a hagyomány és újítás szerinte nem korrespondáló, sőt antagonisztikus – problémáira koncentrált:

---

³⁰ Tolnai is lényegében erről beszél: „[g]yönyörű dolog egy másik irodalmat ismerni belülről, majdhogynem anyanyelvi szinten [...], én nem idegen nyelven olvasom a jugoszláv irodalmakat, hanem saját nyelvemen, mert ez a nyelv számomra nem csak az irodalom nyelve. Ismerem minden belső problémáját ezeknek az irodalmaknak, érzem minden árnyalatukat. Persze ez a viszony nem olyan egyszerű, s lényegében sosem is volt kölesönös, de hát mi közük hozzá, hogy szeretem őket, mi, úgy tűnhetett, valami önként vállalt kisebbségi pozícióból szerettük őket, jöllehet éppen hogy felülről, egy magasabb nívóról, még akkor is, ha ennek ők talán sosem is voltak tudatában, de ez az ő bajuk, a mi nyereségünk nagyobb, még akkor is, ha ez per pillanat egyáltalán nem látszik, sőt az ellenkezője látszik” (Tolnai 2004, 79).

³¹ Goethe az „idegen” s nem az „idegenség” fordításban történő megtartását tartotta kívánatosnak. Esetünkben nyilván nem alkalmazható egy az egyben Goethe fordításról szóló nézete sem, így – a téma átfogóbb jellegéből adódóan – az „idegenség” fogalma is döntő szerepet kaphat.

³² Egészséges esetekben ennek visszafelé is érvényesnek kellene lennie: mint ahogy a zenében a minor nem létezik a major nélkül, egymástól függenek, kiegészítik egymást – attól függetlenül, hogy sokáig a minort „akacsnyabb rendűnek” tekintették. A kisebbségi irodalomnak az elfogadás-elutasítás területén szintén kívánatos volna, hogy világossá tegye, tehesse a többségihez való viszonyát.

A kisebbségi kulturális és irodalmi kánon [...] három alapvető tényezőjének – a hagyományválasztás kontextusának, a helyi érték megítélésének és az idegen befogadásának kultúrát meghatározó tényezője – története és értelmezése során mindvégig a hagyomány és a modernitás konfliktusa figyelhető meg. A kérdés most az: mit lehet kezdeni ezzel az immár évszázada tartó és mostanra sem csendesülő konfliktussal? [...]. [E]z a konfliktus [...] alapvetően nem más, mint maga a kisebbségi kulturális kánon. Amire azért is érdemes odafigyelni, mert éppen a hagyomány és a modernitás konfliktusában született, és ez a konfliktus teremt számára sajátos beszédmódot a magyar irodalom és kultúra világában. Együtt élni a konfliktusokkal inkább, mint elrejtetni őket – ebben kereshető a kisebbségi irodalmi és kulturális kánon létezése és létminősége (Bányai 2010).

Ha egy lépéssel tovább megyünk, s a minoritás irodalma és az anyaország irodalma közti viszonyt vizsgáljuk, Mészöly Miklós az *Esély és handicap az irodalomban – közép-európai szemmel* című esszéjében feltett kérdése lesz számunkra releváns. Mészöly ebben az írásában azzal foglalkozik, hogy az izolációs helyzetű irodalmaknak mikor és milyen esélyei lehetnek a nemzetközi sikerre, de legalábbis az ismertségre, s kérdése egyértelműen magukon az irodalmi alkotásokon kívüli területekre, a művek esztétikai-erkölcsi vetületén kívüli tényezőire vonatkozik. „Kérdésem tehát az, hogy az esztétikai értéktől függetlenül is, milyen formában és motivációkkal teremődik meg egyes irodalmak számára az esély, illetve a handicap?” (Mészöly 1989, 57).

A nehezen definiálható, teljes konszenzust szinte soha el nem érő esztétikai-morális értékek felmutatása előtt – nemcsak a kisebbségi irodalomban, de ott jóval erőteljesebben – megkerülhetetlen az ezen értékeken kívüli tényezők befogadásában és kanonizációban betöltött szerepe. A minoritás irodalma a nemzeti kánonba kerülését illetően egyrészt helyzeti előnyben van a magyarországi irodalom európai/világirodalmi kánonba jutásával szemben, mivel a kisebbségi irodalom magyar nemzeti kánonba való bekerülése nem interlingvális fordítás kérdése, míg a magyar nyelvű irodalom – természetesen a kisebbségi magyar nyelvű irodalmat is ideértve – kizárólag ilyen fordításokon keresztül léphet be a nemzeti kánonok legkiválóbbnak tartott műveit átfogó európai/világirodalmi kánonba. Másrészt hátrányban is lehet a magyarországi irodalommal szemben, ha nem saját jogán, hanem esetleg csak a nemzeti irodalomban történő előzetes affirmálása során kerülhet be az európai/világirodalmi kánonba.³³

³³ S ez esetben egyfajta lehetséges „passzív rezisztencia” is gátló tényező lehet. Ismét Parti Nagy megfogalmazásában: „a többségi irodalom, tetszik, nem tetszik, meg van áldva és verve egyfajta ➔

A minoritás irodalmának anyaországbeli recepcióját sok irodalmon kívüli konkrét-gyakorlatias-„formai” tényező befolyásolja a kiadástól és terjesztéstől kezdve³⁴ az iskolák, egyetemek, sillabuszok, tradíciók, interpretációk, intézmények, közösségek, különféle autoritások és a kanonikus interpretáció kánonja szerepén keresztül az adott anyaország kánonjának merevségéig vagy éppen flexibilitásáig és az (aktuál)politikáig. Igen fontos szerepet játszanak az anyaországbeli kanonizációban az olyan nem kisebbség-specifikus és már irodalmi vonatkozással is rendelkező tényezők, mint a kommentárok és az értelmezői közösségek, de még egy adott mű keletkezési helyéről vagy az anyaországból származó recepciója is gyakran előbb jut el a befogadókhoz, mint maga a mű – amely sokszor el sem jut a magyarországi szakmabeli, hát még a laikus olvasókhoz. A nemzeti és a kisebbségi irodalom csak akkor rendelkezhet közös metszettel, ha a kánon irodalomimmanens, absztrakt-konstituáló elemeinek vizsgálata alapján való döntés előtt az esetleges kanonizáció irodalmon kívüli feltételei teljesülnek.³⁵ S csak ezután beszélhetünk a kisebbségi irodalom anyaországbeli (esetleg európai/világirodalmi) kanonizációjának absztrakt-elméleti vonatkozásairól és megítéléséről: az esztétikai és etikai aspektusokról.

Irodalom

Assmann, Jan. 1999. *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

Bányai János. 2010. Hagyomány és modernitás konfliktusa: a kisebbségi kulturális kánon. In Jankovics József, Nyerges Judit szerk., *Irodalom, nemzet, identitás*. Budapest: Nemzetközi Magyarstudományi Társaság. IRODALOM, NEMZET, IDENTITÁS (oszk.hu) (2020. febr. 2.)

Bicskov, Viktor. 1988. *A bizánci esztétika*. Ford. Katona Erzsébet. Budapest: Gondolat.

Birtalan Győző. 1980. Avicenna kánonja és az európai orvostudomány. *Orvostörténeti Közlemények* (89–91): 26–43.

➔ fensőbbéssel, a centrumban-lét biztonságával, másként fogalmazva, nagyon nehezen viseli el, hogyha egy kisebbségi, vele azonos nyelvű kisebbségi irodalom nála, mondjuk, korszerűbb és szabadabb, és nem rajta keresztül akarja magába szívni a világirodalmat” (Tolnai 2004, 361).

³⁴ Ezen a téren az utóbbi időben mintha előrelépés volna tapasztalható, leginkább a kisebbségi irodalom magyarországi megjelenítése és disztribúciója terén.

³⁵ Ez természetesen így van a nemzeti irodalom esetében is, de a kisebbség földrajzi elhelyezkedése, részben eltérő kultúrája miatt a minoritás irodalmára hatványozottan érvényes. Viszonylag gyakran megesisik, hogy a kisebbségi irodalom önhibáján kívül, külső és néha belső okok miatt megreked az önmagának írásnál.

- Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Csányi Erzsébet. 2010. Tolnai Ottó hatvanas évekbeli lírájának kulturaközi kontextusai. In Uő. *Lírai szövegmezők / Lirski konteksti*. 9–18. Újvidék: Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 2009. Mi a kisebbségi irodalom? In *Kafka: A kisebbségi irodalomért*. Ford. Karácsonyi Judit. 33–56. Budapest: Quadmon Kiadó.
- Devecseri Gábor. 1974. *A haszfelmetszés előnyei*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Éger György. 2000. *Regionalizmus*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Éger György – Langer, Josef szerk. 2001. Térségi és etnikai elemzések: alapfogalmak, értelmezési keretek. In *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. 19–51. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Even-Zohar, Itamar. 1979. Polysystem Theory (Revised). *Poetics Today* (1–2): 287–310.
- Even-Zohar, Itamar. 1990. Polysystem Theory: Polysystem Studies. *Poetics Today* (1): 9–26.
- Even-Zohar, Itamar. 1995. A többrendszerűség elmélete. *Helikon* (4): 433–467.
- Fish, Stanley. 1992. Szakma, vesd meg magadat. Ford. Kálmán C. György. *Helikon* (2): 221–236.
- Gasparini, Alberto. 2001. Határvárosok Európában és a kisebbségek szerepe. Ford. Kovács Nóra. In Éger György – Langer, Josef szerk., *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. 121–126. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Gorak, Jan. 1991. *Making of the Modern Canon: Genesis and Crisis of a Literary Idea. Vision, Division and Revision*. London: Athlone Press Ltd.
- Gotovac, Vlado. 1989. Látható és láthatatlan Közép-Európa. Ford. Csordás Gábor. *Jelenkor* (9): 782–784.
- Görömbei András. 2001. *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000)*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Guillory, John. 2001. Irodalom az elmélet után: Paul de Man tanulsága. Ford. Hárs György Péter. In Rohonyi Zoltán szerk., *Irodalmi kánon és kanonizáció*. 241–276. Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium.
- Határ Győző. 1988. A nemzeti hamistudat. In Lengyel Balázs szerk., *Újhold-Évkönyv* (2): 409–420. Budapest: Magvető Kiadó.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo. 2001. A határ mint pszichológiai tényező. Ford. Kovács Nóra. In Éger György – Langer, Josef szerk., *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. 93–117. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Iser, Wolfgang. 2004. *Az értelmezés világa*. Ford. Lajosi Krisztina. Budapest: Gondolat Kiadó – ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék.

- Kálmán C. György. 1998a. Kánon és polifónia. In Uő. *Te rongyos (elm)élet!* 95–232. Budapest: Balassi Kiadó.
- Kálmán C. György. 1998b. A kis népek kánonjainak vizsgálata: Néhány módszertani megjegyzés. *Helikon* (3): 251–260.
- Kálmán C. György. 2001. Canonised Interpretations. In Szegegy-Maszák, Mihály szerk., *National Heritage – National Canon*. 95–106. Collegium Budapest Workshop Series. Budapest: Collegium Budapest.
- Kolbas, E. Dean. 2001. *Critical Theory and the Literary Canon*. Colorado–Oxford: Westview Press.
- Konrád György. 2005. Van-e még álom Közép-Európáról? In Módos Péter szerk., *Közép-európai olvasókönyv*. 51–74. Budapest: Osiris – Közép-európai Kulturális Intézet.
- Kulcsár Szabó Ernő. 2000. A szövegek ártatlansága: A (nemzeti) kánon és a modernség emlékezete. In *Irodalom és hermeneutika*. 287–302. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kundera, Milan. 1984. A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája. *Hirmondó* (6–7): 28–40.
- McCrea, Brian. 1990. *Addison and Steel Are Dead: The English Department, Its Canon and the Professionalization of Literary criticism*. Cranbury–London–Mississauga: Associated University Press.
- Mészöly Miklós. 1989. Esély és handicap az irodalomban – közép-európai szemmel. In Uő. *A pille magánya*. 57–63. Pécs: Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
- Mújdricza Péter. 2007. Az arányérzéről és az emberi illékonyságról. *Liget* (6): 28–33.
- Peterson, Martin. 2001. Dinamizmus vagy regresszió? Ford. Kovács Nóra. In Éger György – Langer, Josef szerk., *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. 52–73. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Pomogáts Béla. 2006. Kisebbségi irodalmi kánon. *Híd* (5): 20–25.
- Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózahegyi Edit. In Thomka Beáta szerk., *Narratívák 3: A kultúra narratívái*. 51–67. Budapest: Kijárat.
- Rohonyi Zoltán. 2000. Kánon és kanonizáció: A XIX. századi irodalomértelmezés kereteihez. In Takáts József szerk., *A magyar irodalmi kánon a XIX. században*. 7–17. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Rudaš Jutka. 2012. Irodalom és kulturális identitás a Muravidéken, napjainkban. In *Kulturális intarziák / Kulturne intarzije*. 159–170. Pilisvörösvár: Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Stanišić, Saša. 2020. *Porijeklo*. Ford. Anda Bukvić Pažin. Zagreb: Fraktura.
- Szegegy-Maszák Mihály. 1998. Kánon és dekonstrukció. In *Irodalmi kánonok*. 189–195. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Szegegy-Maszák Mihály. 2008a. A kánon mibenléte: remekmű és fejlődéstörténet. In Uő. *Megértés, fordítás, kánon*. 122–140. Pozsony: Kalligram.

- Szegedy-Maszák Mihály. 2008b. Nemzet, nyelv, irodalom az egységesülő világban. In Uő. *Megértés, fordítás, kánon*. 11–28. Pozsony: Kalligram.
- Szegedy-Maszák Mihály. 2008c. A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a poszt-modern korban. In Uő. *Megértés, fordítás, kánon*. 183–201. Pozsony: Kalligram.
- Tolnai Ottó. 2004. Költő disznószírból. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Végh Balázs. 1998. *Kánonalkotás a húszas évek kisebbségi irodalmaiban*. Microsoft Word – 005Vegh.doc (eme.ro) (2022. febr. 6.)
- Végh Balázs Béla. 2005. *Kanonizáció a kisebbségi irodalmakban*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Virág Zoltán. 2010. Érintkezések és áthallások: A magyarországi horvát irodalomról. In Uő. *A szomszédság kapui*. 133–151. Újvidék: zEtna–Basilicus.
- Zajac, Peter. 2019. A nemzeti és a közép-európai irodalom mint a kulturális emlékezet része. Ford. Balogh Magdolna. *Helikon* (3): 307–318.

CANON, MINORITY, LITERATURE

The concepts of minority and canon can be defined only ambiguously, the reason being their „multifocality” and possibility of relativization. Various keywords and definitions can be connected to these concepts. For example, regarding the concept of literary canon, there are keywords and definitions about world, national and private literary canons, and regarding the minorities in Central Europe canons about their geographical, geopolitical situation, ethnicity, religion and language. There is no agreement among theoreticians on these concepts; their various definitions are vague or overlapping. This paper focuses on the concepts of canon and minority literature and their possible correspondence. It tries to examine the connection between canonization and the contemporary literature of ex-Yugoslavia countries as well as the minority literature written in Hungarian language.

Keywords: minority, canon, contemporary minority literature written in Hungarian language, contemporary literature of ex-Yugoslavia countries

KANON, MANJINE, KNJIŽEVNOST

Pojmove manjina („minoritas”) i kanon, zbog njihove „multifokalnosti” i mogućnosti relativizacije, nemoguće je jednoznačno definisati. Posedujemo razne ključne reči sa definicijama tih pojmova. U vezi sa književnim kanonom pominju se kanoni svetske i nacionalne književnosti, kao i privatni kanoni. Što se srednjeevropskih manjina tiče, razlikuju se geografske, geopolitičke, odnosno etničke, religijske i jezičke manjine. Među teoretičarima nema konsenzusa oko tih pojmova, obrisi raznih definicija se u slučaju oba pojma preklapaju. Rad se fokusira na pojmove kanona i manjinske

književnosti, odnosno na moguće korespondencije tih pojmova u pokušaju da istraži veze između kanonizacije i savremene književnosti bivše Jugoslavije i manjinske književnosti na mađarskom jeziku.

Ključne reči: manjine, kanon, savremena manjinska književnost na mađarskom jeziku, savremena književnost u državama bivše Jugoslavije

A kézirat beérkezésének ideje: 2022. febr. 14.

Közlésre elfogadva: 2022. jún. 5.

ETO: 821.511.141-32TAMÁSI Á.
316.022.4
DOI: 10.19090/hk.2022.1.31-39

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

GINTLI Tibor

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszék
Budapest, Magyarország
gintli.tibor@btk.elte.hu

A KISEBBSÉGI SORS ÉRTELMEZÉSE TAMÁSI ÁRON NOVELLÁIBAN

The interpretation of the fate of minority in
Áron Tamási's short stories

Tumačenje manjinskog bitisanja u pripovetkama
Arona Tamašija

A tanulmány Tamási Áron kisebbségi sorsot tematizáló novelláinak azt a szegmensét vizsgálja, amely a székely mentalitás önkritikáját nyújtja. Ezek a transzilvanizmus eszméjének inspiráló hatását tükröző művek a magyar felsőbbbségtudatban és a székelyek mélyen gyökerező etnikai előítéleteiben látják a három erdélyi nemzet békés együttélésének egyik legfőbb akadályát. Tamási novellái a székelység mentalitását, belső világát két elv küzdelmének színtereként értelmezik, ahol a szeretet keresztény elve és a pogány indulat ütközik össze egymással. Ez a közelítésmód egyfajta mitikus összefüggésbe helyezve igyekszik megnyugtató megoldást találni azokra a társadalmi problémákra, amelyekkel a trianoni békét követően szembesült az erdélyi magyarság.

Kulcsszavak: bibliai allúziók, mitizálás, intertextualitás, transzilvanizmus

A kisebbségi sors elbeszélésének leggyakoribb változatát minden bizonnyal az elnyomatás narratívája képezi, ami a történelmi események ismeretében érthető és korántsem kárhoztatható. Ugyanakkor e létforma kizárólag szenvedéstörténetként előadott elbeszélése könnyen egyoldalúvá teheti a problémakör megközelítését. A magyar mentalitástól egyébként sem idegen az áldozat szerepébe helyezkedés, amivel gyakran párosul a felelősség indokolatlan áthárítása. Éppen ezért tulajdonítható kiemelten fontos szerep a kisebbségi lét olyan megjelenítéseinek, amelyek nem elégszenek meg a többségi nemzet elnyomó

kísérleteinek elbeszélésével, hanem az önvizsgálat hangját is szóhoz juttatják. Tamási Áron novellisztikájában ez az önkritikus szemléletmód, amely egyebek mellett a transzilvanizmus gondolköréből is ösztönzést merített, nagy hangsúllyal jelenik meg. E témában született két legismertebb novellája a *Himnusz egy számmal*, illetve az *Erdélyi csillagok*. Előbbi egy újfajta életstratégia kialakításának szükségességét (Cs. Gyimesi 1983, 146), utóbbi pedig a többségi társadalommal való békés együttélés elvét hangsúlyozza.

A *Himnusz egy számmal* cselekménye így foglalható össze néhány mondatban: Demeter Gábor hároméves olasz hadifogság után hazaérkezik. Otthon azonban üres ház fogadja, a felesége elhagyta, és szembe kell néznie a szegénységgel is. Első haragjában az Isten ellen fordul, azután az öreg szomszéd bölcs szavait meghallgatva lehiggad. Néhány nappal később elhatározza, hogy szamarat vásárol, úgy próbál megélni a szűkös viszonyok között, ahogy hadifogsága idején a szegény olaszoktól látta. A faluba hazatérve azonban csúfólódás fogadja, az egyik helybeli világos okát adja a közösség viselkedésének: „A székely nemes nép, hé! A szamarat nem nézheti, nemhogy tartsa!” (Tamási 1979, 293). A mindennapos heccelődést Demeter Gábor türelemmel viseli, azonban később a jegyző is berendeli a hivatalába. Arra utasítja, hogy tüntesse el a szamarat a faluból, mert közfelháborodást okoz, és általános nyugtalanságot gerjeszt. Demeter Gábor ellenáll a parancsnak, de a falu lakossága nem nyugszik. Két részeg férfi a kocsmában elhatározza, hogy meggyújtják a szamár farkát. Amikor azonban egyikük az állathoz közelít, az teljes erejével mellbe rúgja. Gábor megpróbál segíteni a vérben fekvő férfin, a falu mégis őt vádolja gyilkossággal. A jegyző a helyszínre érkezve megparancsolja a csendőröknek, hogy tartóztassák le a tettest, és arra utasítja őket, hogy megszegyenítésképpen ültessék föl a szamár hátára. Az állat megbokrosodik a hangzavarban, vadul kivágtat a faluból, így repíti „a jövődő felé Demeter Gábort” (Tamási 1979, 297). Estefelé a falubeli öreg székelyek már arról beszélnek, hogy egy óriási nyúl hátán ülve maga az Antikrisztus ügetett ki a faluból.

A szöveg jelképrendszere az evangéliumokat evokálja, amit az elbeszélői szólam explicitte is tesz: „Éppen virágvasárnap volt: az a hozsannás nap, amelyen az elveszett régi időben egy számmal és a lélek forradalmával bévonult Krisztus az ő városába, amely Jeruzsálemnek hívatik” (Tamási 1979, 292). A narráció nem elégszik meg az intertextus azonosításával, hanem határozott értelmezési ajánlattal is szolgál, amikor a két tömeg – az egykori és novellabeli – eltérő magatartását szembeállítja egymással: „De ezek nem üdvöt kiáltottak, hanem epét és ecetet. Pedig forradalom volt ez is. / Egy új korszaknak, a megpróbáltatás korszakának forradalma. / A munka, a bizodalom, az újrakezdés forradalma. /

A megcsalt, de a halál kapujából visszafordult ember forradalma” (Tamási 1979, 292). A narrátor afelől sem hagy kétséget, hogy Demeter Gábor példája utat mutathatna az egész falunak, sőt az egész székely népnek:

Sőt forradalma a rokkant falunak, amely a mélységbe taszítva is élni akart. És egy népnek a forradalma, amely a háború kialudt tűzhelyén felemelte komor fejét.

De az Isten levette eme népről a kezét talán, mert gyermekestül és asszonyostul és férfiaszul röhögte Demeter Gábort, az első férfiút, aki felkelt a romlásból, és életet kiáltott, aki bé merte hozni a szamarat, az igénytelenség, a kitartás, a munka példázóját a büszke faluba, az álmodzó, a káromkodó, a csodaváró faluba (Tamási 1979, 292–293).

Az elbeszélői szólam tehát mintegy maga fejtje meg a szöveg központi bibliikus jelképét. A novella jelképrendszerének ezt a rétegét legfeljebb azzal érdemes kiegészíteni, hogy a narráció egymásra csúsztatja a virágvasárnap és a passió eseményeinek megidézését, amit a fenti idézetben az ecet és az epe említése jelez. A letartóztatás és az ezt követő bűnvádi eljárás kilátásba helyezése ugyancsak a Krisztus-történetre rímel, ahogy a megszabadulás is felfogható a feltámadás profanizált, enyhén komikus színezetű párhuzamaként. Ugyancsak ennek a sajátos imitatio Christinek a jelzéseként értékelhető Demeter Gábornak az a gesztusa is, amikor kijelenti, hogy soha többet nem vesz nőt maga mellé, tehát mintegy cölibátust fogad. A főszereplő ilyen pozicionálásával éles ellentétben áll a történet utójátéka, amikor is az öreg székelyek magát az Antikrisztust látják a novella főhősében. A diegetikus világ legkeresztényibb figuráját magával a Gonosszal azonosítják, ami arra utal, hogy nem értik meg a krisztusi tanítás lényegét, s önértékelésükkel szemben, melyben nagy hangsúly esik keresztény mivoltukra, ha nem is pogányok, de lelkületük nem is keresztényi.

A szamar intertextusát egy másik, látens jelképrendszer egészíti ki, amelynek két központi eleme a ló és a vér. Ezt a kapcsolatot nemcsak a székely köznemesség elnevezése, a „lófő” hívja létre, hanem erre utal az a korábban idézett szereplői megszólalás is, amelynek értelmében a büszke székely nép nem állhatja a szamarat. A történet ezt az állítást bőséges példákkal igazolja, hiszen a novella második részétől lényegében minden egyes cselekményelem erre a mozzanatra épül. A ló a megvetett szamar ellentétéként, pusztá hiányával válik a jelképek hálózatának meghatározó elemévé. A szó ugyan el sem hangzik a novella szövegében, de a közvélemény nyilvánvalóan a lóhoz mérve találja nevetségesen idomtalan és igénytelen állatnak a szamarat. A ló trológijának felfejtésében segítségünkre lehet a novellakorpusz néhány korábban született

darabja, mindenekelőtt a *Lóvér*. Ennek cselekménye a mitikus történeti időben játszódik, amikor Csaba királyfi a hun birodalom összeomlása után a hegyek közé húzódik vissza népével. Az erdőben egy Achaz nevű remetére találnak, aki hun származása ellenére felvette a keresztiséget. A vert hun sereg katonái erőnek erejével vissza akarják téríteni a keresztény remetét az új Isten szolgálatáról Hadúr hitére. Csaba sebesült lovának kiömlő vérére felfogják, és belemártják a keresztet. Ezzel a szimbolikus gesztussal megfosztják eredeti jelentésétől, s a „vér istenének”, Hadúrnak attribútumába merítve demonstrálják a régi hit győzelmét és a keresztény Isten alulmaradását. Ezután a táltos fia vért önt a remete szájába, majd egyfajta fekete misére emlékeztető rituálé keretében mindannyian megcsókolják az „újrakeresztet”. A novella utolsó mondatai a remete átalakulásáról számolnak be: „Csak a remete virrasztott [...] tusakodva és gyötrődve. / És hajnalban ő is tűzbe vetette a véres keresztet, végigdőlt a fűvön, és megcsókolta mohón a földet” (Tamási 1979, 24). A kereszt tűzbe dobása a keresztény hit elhagyásának jelzéseként értelmezhető, Achaz a vérral történt keresztelés után csatlakozik a többiekhez, csókja a természetvallások pogány rítusát idézi. A mitikus történeti időben játszódó novella alaphelyzete hasonló a *Himnusz egy számárhoz* expozíciójához: a hun birodalom összeomlása allegorikus megfelelést mutat a vesztes világháborúval, a régi Magyarország összeomlásával. A székelyek a maguk mitikus eredettörténete szerint Csaba királyfi népének, a hunoknak leszármazottai. A múltba helyezett történetben a székelyek ősei a kereszténységgel találkozva a szeretet istene helyett a vér istenének szolgálatát választják, s azt a társukat is erre kényszerítik, aki korábban már keresztény hitre tért.

A *Tengersok ideje annak...* című elbeszélés hasonló konfliktusra épül. Ez első számú narrátor nagyapja elbeszélését közvetíti, amelyet jelzésszerű narratív keretbe foglal. Az öregember mitikus-allegorikus elbeszélése egy testvérharc történetét adja elő. A hunok királya, Gorda meghívja a keresztény gótok főpapját, hogy beszéljen neki a szeretet Istenéről. Erről értesülve Muager, a király öccse párbajra hívja megtért bátyját, akit alulmarad a küzdelemben: „A lovak szembefordultak, a testvérek megküzdöttek. Vér buggyant a ló hátára, onnan lecsordult a földre, a bánatos nevére” (Tamási 1979, 20). A vér a másodlagos elbeszélőnek a történethez fűzött rövid kommentárjában is feltűnik: „Hej, tengersok ideje annak, s mégis máig megélt az átok, mit a lázadó Muager a vérünkbe vegyített” (Tamási 1979, 20).

A most említett két novella fölvezet az allegorikus nemzeti mitológiát, amely Tamási műveiben a székely nemzeti karakter alapját képezi. Ennek értelmében a székely népben megőrződött a hun pogányság, miközben identi-

tásában a kereszténység ugyancsak meghatározó szerepet játszik. A vér istene és a szeretet istene egyaránt befolyásolja tetteiket, de kettejük küzdelméből többnyire a vér, az erő, a vadság istene kerül ki győztesen. A székely mentalitás virtuskodó, indulatos kivagyiságában a vér istene nyilatkozik meg. Ugyanakkor leegyszerűsítés lenne azt állítani, hogy Tamási epikájában a pogányság egyértelműen negatív értékek hordozója lenne. *A szűzmáriás királyfi* című regény főszereplője például egyfajta pogány, a klérus hierarchikus rendjét megtagadó kereszténység megteremtését tekinti életcéljának, a *Szerelmes csillag* című novellában pedig azt olvashatjuk, hogy a falu papja a székelyek „pogány katholicizmusáról” ír könyvet.

A pogány és a keresztény hagyomány egyesítésének gondolata akár idegenkedés is kelthet az olvasóban, ha azokra a szélsőjobboldali politikai ideológiákra gondol, amelyek valamilyen zűrzavaros eszmerendszer keretében ténylegesen egyesíthetőnek vélik ezt a két tradíciót. Ne feledjük azonban, hogy jelen esetben irodalmi szövegekről van szó, amelyeknek történései egy fiktív diegetikus világában zajlanak, s ennek megfelelően metaforikus jelentéssel bírnak. Ennek megfelelően a hun eredet egyfajta metaforikus, fiktív eredettörténetként funkcionál, a székely mentalitás egyik összetevőjének jelölője: az erőt, az indulatot és a virtust jelképezi, akárcsak a vér metonímiája. Ez a komponens ugyanakkor csak abban az esetben nyer pozitív töltetet Tamási elbeszéléseiben, ha alárendelődik a szeretet elvének, amelyet a kereszténység testesít meg. A szeretet által vezérelt erő, a kereszténység által irányított „pogányság” ebben az esetben megbecsülendő erény. Tamási műveinek mitologikus világában akkor következik be jóvátehetetlen bűn vagy tragikus esemény, amikor a vér fölébe kerekedik a szeretet elvének.

Ha ezek után visszatérünk a *Himnusz egy számárral* szövegéhez, megállapíthatjuk, hogy a novellában a szembetűnő keresztény jelképek mellett a pogányság látens szimbólumai is megjelennek. Mint láttuk, a ló említés nélkül is meghatározó pozícióba kerül a szövegben, hiszen a szamár közvélemény általi megvetésének oka éppen az, hogy a falu népe a lóhoz mérve ítéli meg. A vér motívuma ugyancsak fontos szerephez jut. A kötekedő ugratások és a jegyző fenyegetőzése után az események akkor fordulnak komolyra, amikor a kocsmából Demeter Gábor portájához indul az a két részeg férfi, akiket az elbeszélő így jellemez: „Éget bennük a sok ital és a vér” (Tamási 1979, 295). A férfi száján, akit megrúgott a szamár, vér bugyogott elő, amely a mellkasát is elborítja. Ha ezekre a jelzésekre hagyatkozunk, akkor Tamási epikájának inerciarendszeréhez alkalmazkodva akár úgy is fogalmazhatunk, hogy a falu lakóinak lelkében a pogányság felülkerekedett a kereszténységen. Mindez

egyben azt is jelenti, hogy a közösség önértelmezése alapvetően hamis önképre épül. A történethez csatolt néhány mondatnyi végjátékban a falubeli öregek az Antikrisztust látják a történet főszereplőjében, azaz a kereszténységre hivatkozva, magukat kereszténynek tartva rekesztik ki a kereszténység köréből az imitatio Christit megvalósító Demeter Gábort.

Ennek a hamis önszemléletnek egy másik vetülete az a kivagyri büszkeség, amely képtelen számot vetni a megváltozott hatalmi viszonyokkal és az ennek következtében beszűkült életfeltételekkel. „[E] környéken szamarat ember nem látott soha. Csak ahol románok vagy szászok laknak.” A most citált idézet arra utal, hogy a szerénység és az igénytelenség erénye egyfajta etnikai vonatkozással is rendelkezik a szövegben. A gög, a büszkeség, a fennhéjázás a magyar szupremácia idején sem volt erény, a megváltozott hatalmi viszonyok között azonban egyenesen önveszélyes magatartás. A fensőbbiségérzés az új helyzetben elveszítette minden valóságalapját, de a falu népe mindezt nem látszik sem érzékelni, sem tudomásul venni, hiszen önértelmezésében, életstratégiájában nem következett be számottevő változás, magatartásuk olyan, mintha töretlen lenne a magyar államiság kontinuitása. Nemcsak hogy nem ismerik fel a változás szükségességét, hanem határozottan el is utasítják a felmutatott lehetőséget, és kiközösítik maguk közül azt, aki a hagyományos mentalitástól eltérni merészel (Bertha 2001, 123).

Az eddigiek során említett négy novella cselekményvezetésének közös vonása, hogy minden esetben magára marad a közösségnek az a tagja, aki a szeretet elvének elsőbbségét képviseli. A *Tengersok ideje annak...* hun királya, Gorda alulmarad testvérével szemben, majd a teljes hun sereg meghódol Muagernek. A *Lóvér* remetéje az egyetlen keresztény hitű a hunok között, akit azonban társai erőnek erejével magukhoz hasonlítanak. Demeter Gábornak nincs maradása a faluban, csak a szinte isteni beavatkozásnak mutatkozó szerencse révén menekül meg üldözőitől. Az ellenségei kezéből történt kiragadása akár egyfajta profán legenda csodás eseményeként is felfogható. Az *Erdélyi csillagok* homodiegetikus narrátora szintén egymaga képviseli a faluban az etnikai tolerancia elvét. Ennek a beállítódásnak a közvéleménytől elütő voltát több mozzanat is kiemeli. A szereplői elbeszélő önmagát úgy jeleníti meg, mint aki ugyan a falu közösségéhez tartozik, de akinek öltözködése, életformája és magatartása mégis elüt a falubeliektől. A városban tanul, csak a szünidőt tölti otthon, vasalt nadrágban jár, könyveket olvas, és hajlamos az önreflexióra. Ebből a különbözőségéből fakad, hogy a székely–román viszony megítélésében is a falu közvéleményétől eltérő álláspontot képvisel. Hogy a nemzetiségek békés egymás mellett élésének elve korántsem közkeletű gondolat, a novella azzal is jelzi, hogy a homodiegetikus narrátor szereplői énje ezt a nézőpontot

mintegy felismerésszerűen sajátítja el a történet során szabadulva meg korábbi előítéleteitől (Pomogáts 2015, 29). Amikor szemtanúja lesz a román csendőr és a székely lány találkozásának, még ellenérzések ébrednek benne kialakuló vonzalmuk láttán: „nagyon fájtna, ha csókra mennek” (Tamási 1979, 323). Majd azt kérdezi magától, hogy milyen jogon kerülgeti a székely lányokat egy román. Ekkor még maga is az örökségül kapott közösségi mentalitást képviseli: „Nagyon haragudtam, és teljes joggal. Oda is fordítottam feléje a fejemet, hogy éles pillantással megrójam az egész falu nevében” (Tamási 1979, 324). Majd elindul a lány után, de felismeri, hogy nem egyéni érzései vezetnek, hanem nemzeti „önérzete”: „nem mint férfiú sietek utána, hanem mint székely ember, akinek résen kell állnia, és védenie kell a székely javakat. Úgy éreztem, hogy kötelességem lebeszélni ezt a szép tiszta lányt arról, hogy közelebbi ismeretségbe ereszkedjek a román katonával, vagy éppen vérét vegyítse véle” (Tamási 1979, 324). A lány tiszta jelzője arra utal, hogy a történetnek ebben a fázisában a homodiegetikus narrátor szereplői énje még az etnikai előítéletek talaján áll, hiszen a román férfival folytatott viszonyt egyfajta beszennyeződésnek tekinti. Miután felismeri, hogy nem saját érzelmei vezetnek, hanem egyfajta kollektív szerep mozgatja, tovább elemzi saját motivációit. Mintegy kényszeríti magát, hogy tisztán lássa ellenérzései okát: „Akkor magamra parancsoltam, a szívemmel és véremmel egyaránt valódi székely emberre, hogy őszintén, minden elfogultság nélkül itt a végtelen mezei templomban, Isten eleven jelenléte előtt szóljak hozzá a dologhoz, és fejtsem meg, ha tudom” (Tamási 1979, 325). Mint látható, a székely identitást ez a novella is a vér és a szív metonímiáival írja le, amelyek az indulat és a szeretet jelölőiként értelmezhetők. A kettő konfliktusából a belső töprengés nyomán az Isten szándékaira apelláló szeretet kerül ki győztesen. A bibliai teremtéstörténetre emlékezve az elbeszélő szereplői énje fölismeri: „Ama leány nem székely leány volt. És ama katona nem román katona volt. Hanem emberek voltak mind a ketten, akiknek nem az parancsoltattott, hogy származásukkal büszkélkedjenek, hanem az, hogy szaporodjanak, és népesítsék be emberrel a földet” (Tamási 1979, 325). E felismerést követően a narrátor igyekszik egyengetni a szerelmesek útját, de a lányos háznál tett szombat esti látogatásakor azt kell tapasztalnia, hogy a társaság tagjai közül egyedül ő viselkedik barátságosan a román csendőrrel, a többi székely legény és a lány apja egyértelműen kifejezésre juttatják, hogy nem látják szívesen az idegent. A történetnek ebben a szakaszában a szereplői elbeszélő még csak egy konkrét kapcsolatra vonatkoztatva helyezkedik az elfogadás álláspontjára. Csupán a novella 3. egységében következik be annak felismerése, hogy ez a viszonyulás lenne a megoldás a székely nép számára is. Tamási ezen a ponton szinte jelszószerűen fogalmazza meg a transzilvanizmus eszméjét: „Új gondolat napja

sütött a szemeimbe, az erdélyi gondolat! Új utat láttam az emberi szívekhez, ez az út az erdélyi út volt” (Tamási 1979, 331). A gyűjtogatás áldozatául esett ifjú házaspárt ennek a felismerésnek a nyomán minősíti – ismét csak keresztény terminológiát alkalmazva – vértanúnak az elbeszélő szólama, s elszenesedett testük ezért hirdetheti az erdélyi gondolatot.

Az explicit kijelentések mellett a szöveg az intertextualitás révén áttételesen is kinyilvánítja elkötelezettségét a békés együttélés eszméje mellett. Az *Erdélyi csillagok* cím önkéntelenül felidézi a magyar olvasókban Gárdonyi regényét, az *Egri csillagokat*. A két cím egymásra játszatása a hazafiság két eltérő koncepcióját szembesíti egymással. Az *Egri csillagok* a hódítókkal szembeni hősi ellenállást, a honvédő harcot dicsőíti. Ezzel szemben annak a novellának az elbeszélője, amelynek cselekménye „Ferdinánd román király erdélyi uralmának második nyarán” játszódik, az Erdélyt elfoglaló többségi nemzet egyes tagjaiban nem a hódítók egyikét, hanem az embertársat látja.

A magukra maradó novellahősök visszatérő szerepeltetése a novellákban arra utal, hogy Tamási nagyon kritikusan ítéli meg a székely mentalitást, amennyiben általánosnak látta azokat a magatartásformákat, életstratégiákat és szívós előítéleteket (Láng 2017, 96), amelyeket önveszélyesnek és anakronisztikusnak tart.

Irodalom

- Bertha Zoltán. 2001. Egzisztencia és forma: A drámai novella alakváltozatai és elmozdulásai Tamási Áron első írói korszakában. In *Sorsütőkör*: 85–140. Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó.
- Cs. Gyimesi Éva. 1983. *Teremtett világ: Rendhagyó bevezetés az irodalomba*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Láng Gusztáv. 2017. Az erdélyiség-eszme Tamási Áron két novellájában. *Irodalmi Magazin* 5 (1): 94–97.
- Pomogáts Béla. 2015. Egy Tamási-novella szerkezete és üzenete: Az *Erdélyi csillagok* című elbeszélésről. *Irodalmi Magazin* 3 (4): 28–31.
- Tamási Áron. 1979. *Összes novellái I.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

THE INTERPRETATION OF THE FATE OF MINORITY IN ÁRON TAMÁSI’S SHORT STORIES

The study examines the segment of Áron Tamási’s short stories on minority destiny that provides self-criticism of the Székely mentality. These works, which reflect the inspiring effect of the idea of Transylvaniam, consider one of the main obstacles

to the peaceful coexistence of the three Transylvanian nations in the Hungarian supremacy and in the deep-rooted ethnic prejudices of the Székelys. Tamási's short stories interpret the mentality and inner world of the Székely people as the scene of the struggle between two principles, where the Christian principle of love and the pagan temperament collide with each other. This approach, placed in a kind of mythical context, seeks to find a reassuring solution to the social problems that the Hungarians living in Transylvania faced after the Trianon Treaty.

Keywords: biblical allusions, mythization, intertextuality, Transylvaniam

TUMAČENJE MANJINSKOG BITISANJA U PRIPOVETKAMA ARONA TAMAŠIJA

Studija analizira onaj segment novela posvećenih manjinskom bitisanju Arona Tamašija, koji kritikuje sekuljanski mentalitet. Ova dela koja oslikavaju inspirativni uticaj transilvanijske ideje jednu od najvećih prepreka za miran suživot tri erdeljska naroda vide u osećanju Mađara da su superiorni, i u etničkim predrasudama Sekuljanaca. Tamašijevе novele mentalitet, unutrašnji svet Sekuljanaca opisuju kao mesto gde se sukobljavaju dva načela, načelo hrišćanske ljubavi i paganska strast. Ovakav pristup, smeštajući u svojevrstne mitske konstelacije, nastoji da pronađe umirujuće rešenje za društvene probleme sa kojima su se transilvanijski Mađari suočili nakon zaključivanja Trianonskog mirovnog sporazuma.

Cljučne reči: biblijske aluzije, mitizacija, intertekstualnost, transilvanizam

A kézirat beérkezésének ideje: 2022. márc. 2.

Közlésre elfogadva: 2022. máj. 15.

ETO: 821.511.141-1+34LESZNAI A.
316.64
DOI: 10.19090/hk.2022.1.40-52

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

POLGÁR Anikó

Selye János Egyetem, Tanárképző Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Komárom, Szlovákia
polgara@ujs.sk

„SOK GYÖKÉRBŐL EGGYÉ NÖTTEM”
Identitáskérdések Lesznai Anna verseiben és meséiben

“From multiple roots, I grew into one”
Questions of identity in Anna Lesznai's poems and tales

„Iz više korena postadoh jedno“
Pitanja identiteta u poeziji i pričama Ane Lesnai

A költő, képzőművész, regény- és meseíró Lesznai Anna művészetében fontos szerepet kap szülőfaluja, Körtevényes (ma Nižný Hrušov, Szlovákia), mely Trianon után Csehszlovákiához került. Lesznai a két háború közti első emigrációja révén még nem szakadt el teljesen a falutól: Bécsből, majd az emigráció után Magyarországról is rendszeresen hazlátogatott Körtevényesre. A második emigráció viszont véglegesnek bizonyult, a költőnő 1939 után nem járt többé szülőfalujában. A körtevényesi kastély és kert az időbeli és térbeli távolság révén fokozatosan mitizálódott. Az identitáskérdések Lesznai Anna költészetében gyakran a kerthez kapcsolódó vegetatív metaforákba ágyazódva jelennek meg, vagy olyan mitikus figurákhoz kötődően, mint az alteregónak tekinthető Meluzina, akinek alakjával Lesznai mesevázlataiban is találkozhatunk. Lesznai Anna számára a mese, akárcsak a költészet, önkifejezési mód, identitáskérdések kifejeződési terepe. Identitásának fő jellegzetessége a köztesség, a hibriditás, melyről *Napló* című versében öniróniával fűszerezve ír: „Száz batyuból szedelődtem, / százsz lány tején nevelődtem, / zsidó vérrrel magyar lettem, / tótok közé keveredtem... / Sok gyökérből eggyé nőttem”. A tanulmány ennek a sokgyökérrű identitásfelfogásnak a poétikai kifejezőmódjait vizsgálja Lesznai Anna verseiben és meséiben.

Kulcsszavak: Lesznai Anna költészete, identitás, szlovenszkói irodalom, hibriditás, meseirodalom

Bevezetés

Parasztok és arisztokraták, szláv földművesek, magyar kisnemesek, a kaftános ortodox falusi boltos, a katolikus plébános, a főispán, a falusi nótárius, a kisvárosi ügyvéd és orvos, a budapesti asszimilált zsidó szabadgondolkodó intellektuelek körében élt, ismerte családi otthonukat. – Nem mint idegen, de nem is mint teljesen azonos hozzátartozó élt közöttük. Élete indákkal fogta be az egész magyar társadalmat anélkül, hogy bárhol is végső, egyetlen gyökeret bocsáthatott volna a talajba. Talán ez a gyökér utáni honvágy fűzte legszorosabban a magyar társadalmi csoportok összességéhez. Viszont ez adta meg azt a distancia-érzést is, amely mindenképp felett nézővé avatta a komplex színjáték keretében (Lesznai 2007a, 43).

Ezekkel a szavakkal jellemezte magát Lesznai Anna egy Török Petra által kiadott, kéziratos szinopszisában, melyet a regénye befejezéséhez igényelt támogatási kérelemhez írt 1954-ben az Amerikai Egyesült Államokban (Lesznai 2007a, 40). A költő, képzőművész, regény- és meseíró Lesznai Anna (1885–1966) alkotásai számos identitásproblémával szembesítik a befogadót: a gyökerek keresése, a sokfelé ágazó indák egységbe fogása, az otthonosság- és idegenségtapasztalatok számos megragadási módozata nemcsak az életmű foglalatának tekinthető nagyregénynek, hanem a tanulmányom tárgyaként szolgáló verseknek és meséknek is fontos eleme. Írásom két alfejezetre oszlik. Az első az identitáskérdéseket, a köztesség és hibriditás érzésének a megjelenítését az életrajzi keretű *Napló* című versből kiindulva tárgyalja, melynek elemei explicit módon utalnak egyes történelmi-társadalmi eseményekre. A második alfejezetben az identitáskérdések mitikus-mágikus megjelenítéseit vizsgálom, a kerthez kapcsolódó vegetatív metaforák, valamint a mesealakok és mitikus figurák irányából, rámutatva néhány Lesznai-vers és -mese közti kapcsolódási pontra is.

Köztesség, hibriditás, szlovenszkói közeg

Lesznai művészetében fontos szerepet kap szülőfaluja, a Trianon után Csehszlovákiához került Körtvélyes (ma Nižný Hrušov, Szlovákia). Írásaiban hangsúlyozza a körtvélyesi tájhoz, a kastélyhoz, a kerthez, a falu lakóihoz kötődő bensőséges kapcsolatot: „az én lelkem egy részét Körtvélyestől kaptam” – írja például egy naplóbejegyzésben (Lesznai 2010, 70). A versekben is gyakran megjelennek a Körtvélyes környéki táj elemei, az Ondava folyó, a lesznai dombok, a Vihorlát hegyei. Ennek ellenére Vezér Erzsébet úgy véli, Lesznai

művészetét „mégsem a táj ihlette elsősorban”, „ő nem csodálta és utánozta műveiben a természetet, hanem együtt élt vele” (Vezér 1979, 18).

A Tanácsköztársaság utáni első emigráció nem szakította el ugyan véglegesen Körtvélyestől, de a határok meghúzása növelte a távolságokat. Török Petra szerint ekkor egy új alkotói periódus kezdődik Lesznai képzőművészeti munkásságában, a bruegheli korszak, a paraszti életképek időszaka, melynek mozgatórugója „a ’mindent megőrizni vágyás’, a ’mindent rögzítés’, ’archiválás’ igénye [...]”. Mindent meg akar menteni az elmúlástól, önmagát kényszeríti arra, hogy tudatosan emlékezzék arra a világra, ami kicsúszott léte alól, és talán már nincs is többé” (Török 2001, 61). Ennek az időszaknak a költészetét egyrészt az 1922-ben Bécsben megjelent *Eltévedt litániák* című kötet, másrészt a posztumusz kiadott, de még a költőnő által válogatott *Köd előttem, köd utánam* című gyűjteményes kötet időrendbe tagolt versei dokumentálják. A kötetben a tagolást olyan évszámok jelzik, melyek életrajzi mérföldkövekhez köthetők: a költőnő életében kiadott utolsó verskötet megjelenési éve után a következő mérföldkő az első emigrációs időszak vége¹ (1923–1930, 1931–1938), majd a második emigráció ideje is két szakaszra tagolódik (1938–1950, 1951–1965). A *Napló* című vers adja meg a választ arra a kérdésre, hogy miért nem az Amerikába utazás éve (1939), hanem az előző év válik meghatározóvá: 1938 az elhatározás, a terv megérlelődésének az éve, így tulajdonképpen már nem teljesen az otthonlevésé: „Felrettenek pihenőben, / visszanézek elmenőben” (Lesznai 1967, 320). Az elhatározást az európai és magyarországi események mellett² az is megtámogatja, hogy Jászi Oszkártól született két fia ekkor már emigrációban³ van: „Szülöttem elszéledtek, / idegen kenyeret szelnek...” (Lesznai 1967, 320).

---

¹ Lesznai 1931-ben költözött haza Budapestre, majd 1939-ben emigrált az Egyesült Államokba (Lesznai 2014, 121).

² Az emigráció gondolatát az európai és magyarországi politikai események váltották ki. „1938 Európában a végzetes fordulat éve volt. Ausztria bekebelezése, az Anschluss (1938. március 12.) után a nemzetiszocialista Németország [...] Magyarország határszomszédja lett” (Komoróczy 2012, 525). „A magyar törvényhozás és államigazgatás 1938-tól kezdődően egyre gyorsuló ütemben hozta a törvényeket és adta ki a rendeleteket a zsidóknak a társadalomból való kiszorítása, jogaik korlátozása vagy megvonása, életlehetőségeik szűkítése végett” (Komoróczy 2012, 529). A változások a másik otthon, Körtvélyest is érintették: „1938 őszén, a müncheni egyezmény és az első bécsi döntés után a Csehszlovákiából kiváló, a nemzetiszocialista Németország gyámsága alatt önállósuló Szlovákiában és a Magyarországnak átadni kényszerített Felvidéken egyaránt radikálisan megváltozott a zsidók helyzete; nem jóra” (Komoróczy 2012, 503).

³ Jászi György (1915–1992) 1931-ben költözött édesapjával az Egyesült Államokba, majd 1933-tól Londonban tanult, testvére, Jászi András (1917–1998) 1931-ben édesanyjával visszatért Bécsből Budapestre, majd érettségi után, 1935-ben édesapjához ment az USA-ba (Lesznai 2010, 509).

Lesznait – aki a két világháború között még hazajárt Bécsből, első emigrációja színhelyéről, illetve később Magyarországról – a szlovenszkói közeg az „elszármazott írók” között tartja számon: „az emlékek útján lélekben visszatérő elszármazott írók szívük egész melegével gondolnak vissza a szülőföldre, a gyermekkorra, az itt eltöltött évekre” – olvasható az elszármazott írók műveiből válogató antológia előszavában (Dallos–Mártonvölgyi 1937, 6). Az antológia szerkesztői koncepciója szerint az egyes portrék a szerzők pár mondatos, kézírással közölt vallomásával kezdődnek. Lesznai óvatosan megfogalmazott szövegében az emigráció ontológiai dimenzióira, saját hibrid identitására, a határok elválasztó jellegére is utal: „A régi bölcsék az életet általában számüzetésnek szerették titulálni. Nehéz is helyt állani érte emberül. Még nehezebb annak akinek államisága, fajtája, anyanyelve nem egyívású. A slovenszkói magyarság sűrítve kapja az élet megoldandó problémáit. Vele kell tartania mindenkinek, aki érintkezési felületekké szeretné átvarázsolni az elválasztó határokat” (Dallos–Mártonvölgyi 1937, 25). A vallomásból az egyértelmű kötődés mellett érezhető a szlovenszkói magyarsággal szembeni distancia is. Az államiság és az anyanyelv különbsége mellett (ezt a kettősséget hangsúlyozza az antológiacímbe emelt „szlovenszkói magyar” kifejezés, mely egy tudatos koncepció része) Lesznai egy harmadik, őt a szlovenszkói magyarság köréből is kirekesztő kategóriára, zsidóságára is utal („államisága, fajtája, anyanyelve nem egyívású”).

Erről a köztességről, hibriditásról, mely identitásának fő jellegzetessége, a fent idézett *Napló* című versében öniróniával fűszerezve ír:

*Köd mögöttem, köd előttem...
Száz batyuból szedelődtem,
szász lány tején nevelődtem,
zsidó vérrel magyar lettem,
tótok közé keveredtem,
földjükön leheredtem...
Sok gyökérből eggyé nőttem,
Vád mögöttem, vágy előttem.*

(Lesznai 1967, 319)

A *Napló* az emlékezés, az identitásválság, a kirekesztettség, az emigráció, a veszteség verse: egy önmagába visszatérő kört ír le, melyet követve a múlt ködéből a Semmi torkába jutunk: „s nincs semmi már, nincs semmi még” (Lesznai 1967, 326). A vers négy, évszámokkal elválasztott része a száрма-

zás bizonytalanságait (1938), a zsidótörvények megalázó, megsemmisítő, az egyéni múltat is felülíró jellegét (1939), az emigráció légüres terét (1940), a világegés okozta személyes veszteségeket (1946) tárja elénk szuggesztív erővel. Az első, 1938-ban íródott verses naplóbejegyzés alapmotívuma a köd, magán a versen azonban nem uralkodik el a poétikai homály: a ködön átvilágítanak a megidézett múlt személyes, családi és nemzeti narratívába ágyazott elemei. Ez a többrétegű emlékezés, J. Assmann kifejezésével élve, „a jelennek kontrasztot vető (kontraprezentikus)” (Assmann 2004, 83) jellegű, ám ez a megidézett múlt nem idealizáltan kerül szembe a kirekesztő és egydimenziós jelennel, hanem sokgyökerűsége révén differenciáltan. Lesznai már korábbi, 1917-ben írt nyilatkozatában is az egységes identitás hiányát konstataálta: „soha, semmi körben sem leltem meg azt az emlék-, kultúr- és temperamentum-szintézist, melyben teljesen bennfoglaltatom” (Komoróczy 2015, 705). A versnek, akár a zsidókérdést tárgyaló esszének is az egyik alapszava a keresés: „Türelmetlen, fájdalmas keresés volt ez, mely végigkísérte fejlődésemet” (Komoróczy 2015, 705), „Nincs templomom, csak keresztem, / nem találok, mit kerestem” (Lesznai 1967, 320).

Az idegenségérzet még erőteljesebb a *Napló* című vers második részében, mely az 1939-es évszámhoz, az elutazás évéhez kötődik. A lehántás és a gyökértelenség az identitás elvesztésének metaforájaként az esszében is, a versben is szerepel. Az asszimilálódott „kultúrzsido”-t így jellemzi: „Ősi kultúrkincese, vallása, vallásbölcselete a magyar világban gyökértelenek lévén, vagy le kell hántania magáról, mint a fa lehántja elszáradt, nedvét vesztett kérgét, vagy ha megőrzi azokat, válaszfalat képeznek közöttük és keresztény társai között” (Komoróczy 2015, 706). A vészorszak elől menekülni kényszerülőről lehántódik a föld, mely korábban védte, a gyökerei pedig kitépődnek a földből:

*Itt állok köztetek. Lehántva rólam
A föld is, mely táplált, hogy őt szeressem.
Megsebzett testem meztelen mered,
Nyomorék csonk a kitépett gyökér.*
(Lesznai 1967, 321)

A vers további részében váltakoznak a metaforák, de a vegetatív metaforák a meghatározók: a beszélő én hol faként, hol felszántott földként jelenik meg: faként lombosodik, gyümölcsöt terem ugyan, de a környezete ezt nem méltányolja, mérregnek tartja a mézédés gyümölcsöt; földanyaként felszántották, teste magot termelt, de a mag nem a sajátja. Az esszében megjelenített zsidó

magányosság⁴ évtizedekkel később, a radikális zsidótörvényeknek, az élethe-
tetőségek leszűkülésének korában fájó kitaszítottsággá válik:

*Kitől kérjek most apát, anyát kölcsön,
Ősöket, kik nem ezt a tájat járták?
Testvért, aki nem ti értetek halt meg?
S más kertben fakadt ifjúság virágát?*
(Lesznai 1967, 321)

A menekülő zsidókra mondott átok ugyanazon a nyelven, ugyanolyan dallam-
mal szól, mint a bölcsődal:

*Mennék – de ajkamról a szavatok,
A ti szavatok zokog vissza rátok.
S hogy ajkatokról rámszakad az átok
Bölcsődalomnak ütemét idézi.*
(Lesznai 1967, 322)

Az idegenségérzet erősödik az emigrációban: a következő, 1940-es dátum-
mal jelzett vers beszélője már nemcsak az emberekkel, a növényekkel sem
érez rokonságot, nincsenek az itteni fákhöz és a házakhoz kötődő emlékei. Az
idegenség fokozataiban a fáktól, a házaktól, az emberektől, az érzésektől (öröm,
fájdalom) eltávolodás után a beszélő én önmagától elidegenedése következik:
„S én is, mint aki sose látott, / enmagam mellett meg se állok” (Lesznai 1967,
323). Az állandó mozgás nyugtalanságból fakad, tulajdonképpeni úti cél azon-
ban az évnesztés és az otthon elvesztése révén nem is lehet: „Hová vinnének
– nincs hazám, / magam se vagyok igazán...” (Lesznai 1967, 324).

„Máshonnan jönni, »onnan« és nem »innen«, s így egyszerre lenni az adott
helyzeten »belül« és »kívül« annyi, mint a történelmek és emlékezetek metszés-
pontjában élni, egyszerre tapasztalva a korábbi szétszóródásukat és rákövet-
kező átfordításukat új, kiterjedtebb elrendezésekbe, kirajzolódó nyomvonalak
mentén” – írja a vándorlás, a kultúra és identitás viszonyát feltérképező Chambers
(2002, 438). Lesznai versében az innen és onnan, az egyszerre belül és kívül
ellentétéhez hozzáadódnak a hazai közegbeli hasonló tapasztalatok is, mintha

⁴ „Az ősök, eleven tradíciók és a földdel való összefüggés hiánya esetlegessé teszi a zsidó életét
– kikapcsolván azt a nemzedékek és a megújulás földi örökkévalóságából –, a zsidó vallás és
vallástalanság is egyaránt kevésbé foglalkoznak a lélek halhatatlanságával. Ilyen befolyások
és körülmények között válik a zsidóból az a magányos, megfélemlített, megsértett, önmagát
nagyra tartó és mégis őszintén megtagadó idegbeteg ember, ki meg van fosztva a földi és
mennyei öröklét minden formájától” (Komoróczy 2015, 709).

egy belső emigrációból került volna egy külsőbe. Az otthoni kirekesztettségben, míg az életveszélyes fenyegetettség nem vált, az emlékek erősebb fogódzókat tudtak nyújtani, hiszen a helyszínek, az épületek, a természeti jelenségek az emlékezet számára „eszközök, melyek segítségével értelmünk uralkodhat a múlt elemei fölött” (Halbwachs 2018, 40).

A vers utolsó, 1946-ra datált részében egy körforgásba kerülünk: a tovább már fokozhatatlan fájdalom után az érzéketlen, minden kötődést eltörlő Semmi következik. Ez a Semmi azonban transzcendens viszonyok közé állítva „egy teli ház”, mely töredékekkel van teli: az eltört egész összeállításának jellegzetes metaforája Lesznai versében a drótos mesterségéhez kötődik, aki „felszedi a cserepet, / összefódozza aranydróttal, / mind egybe élőt a hóttal / és rálehel és lásd mi lett: / felépült törött csereped” (Lesznai 1967, 325). A vers mintegy folytatja József Attila *Reménytelenül* című versének gondolatmenetét („A semmi ágán ül szívem”), a reménytelenség helyett egy transzcendens körforgás reményébe kapaszkodva: „újszülött szíved fennakad / valami kusza ágbogon, / nem ring nagyon, nem üt agyon” (Lesznai 1967, 325). Az ágon fennakadt szívből fészek lesz, melyben egy madárpár családot alapít. Ez a világ is összeomlik ugyan, a vihar letöri az ágat, de a darabokra törés és az összefoldozás után is marad az újjáéledés újabb reménye.

Növényi elemek, mesealakok, mitikus világgép

Az identitáskérdések, amint az előző példából is láthattuk, Lesznai Anna költészetében gyakran a kerthez kapcsolódó vegetatív metaforákba ágyazódva jelennek meg. Személyiségének és művészetének értékelői gyakran magát Lesznait is a kert részeként látatják, Hajnal Anna például „gyökérben és koronában kiteljesedett ősplatán”-hoz hasonlította Lesznait, aki „szélesen markolta a földet”, s akinek földközelsége szerinte női mivoltából is fakadt: „minthogy asszony volt, ó, milyen nagy illetődöttséggel volt hozzád közel, föld” (Hajnal 1980, 183). A körtvélyesi kastély és kert az időbeli és térbeli távolság révén fokozatosan mitizálódott. Vezér Erzsébet hangsúlyozza, hogy Lesznai „kertje nem idill, hanem teljes, gazdag, öntörvényű világ: mikrokozmosz, mely nem szűkíti, hanem tágítja a horizontot, de nem a mi világunk felé, hanem egy mágikus mesevilág felé” (Vezér 1979, 18). Szilágyi Judit megállapítása szerint Lesznai világgépét „»férfias« intellektusa” mellett „önmaga ősi asszonyiségének bizonyossága hatotta át”, s hogy „számára a természet vagy annak akár csak egy darabja (kert, fa, csokor, gyümölcs) a szubsztanciálisan azonos

léttel bíró, átlelkesített közeg, mely az emberben is felkelti az ősazonosságba való vágyást és ébren tartja az elérés reményét” (Borgos–Szilágyi 2011, 111).

A növényi elemek a meséket is áthatják, s gyakran allegorikus értelemben identitáskérdésekre is vonatkoztathatók. A *Miért piros az alma?* című aitiológiai mese (Lesznai 2007b, 53–54) például az alma sokszínűségének magyarázatával az identitás sokszínűségének allegóriája is lehet. A mese szerint a Nap, a jó Istenke béresgazdája egy, a hétszínű szivárványt rejtő kamrából szerzi a festékeket, s megfesti velük a teremtett lényeket. Az alma azonban, miközben irigyen leste a többi kifestendő dolgot, nem lesznek-e szebbek nála, addig izgett-mozgott, míg csak az egyik arcára jutott piros festék, arcának másik fele pedig a lombok zöldjétől kapott színt.

Egy tervezett, több variánst is felsorakoztató mese vázlatában (melyet az író „a körtvélyesi vén diófának” ajánlott) a történet a dióból kinőtt óriásfával indul, a kint és bent, a kicsi és nagy, a nyitott és zárt, az ébrenlét és az álom ellentéte végig belakja az egyes történetfoszlányokat, melyeknek igazi tétjük a mesemondás képességének birtoklása. A végén a diók újra magukba zárják szereplőiket, s a dióhéjba betett ember az ő három dióját viszi magával, a mesét, az álmat és a valóságot (Lesznai 2007b, 96).

Lesznai Anna a mesevilágot tartja „rendes», igazi világ”-nak, „mely az ember lelke szerint van szabva” (Lesznai 2007b, 5). Számára a mese, akár csak a költészet, önkifejezési mód, identitáskérdések kifejeződési terepe, de – ahogy Szilágyi Judit hangsúlyozza – ennél több is: „az emberi lélek kiteljesedésének kerete, létszemléletének legadekvátabb megjelenítője: az abszolút valóságnak az a lehetősége, ahová az önmagára maradt lélek (vissza)vágyik” (Szilágyi 2007, 147). Lesznai meséiben, ahogy arra N. Tóth Anikó rámutatott, gyakran „van szó a személyiség hasadtságáról, ami csak egy másik személyiség közbenjárásával nyerheti vissza épségét. Gyakran döntési helyzetben találjuk a hősöket: ragaszkodjanak-e eredeti énjükhöz, vagy lépjenek-e át egy titkokkal kecsegtető, ám veszélyekkel is fenyegető másik azonosságba: emberiből tündéribé vagy tündériből emberibe” (N. Tóth 2014, 137).

Az eredeti én és a másik azonosság közti átjárás veszélyeit jeleníti meg az alteregónak tekinthető Meluzina, akinek alakjával Lesznai verseiben, mesevázlataiban és képzőművészeti alkotásaiban is találkozhatunk.⁵ Meluzina kifejezi a gyökértelenség, a nem is teljesen idegen, nem is teljesen beletartozó, a jelenségeket egyszerre kívülről és belülről látó személy distanciáját is.

⁵ A Meluzina-motívum a verseken és meséken kívül a naplójegyzetekben és a *Kezdetben volt a kert* című regényben is megjelenik. Meluzinát Balázs Béla is Lesznai Anna alteregójaként értelmezi. Erről bővebben: Polgár 2019.

A *Meluzina három útja* című mesevázlatban Meluzina fatündér, akit a király elvesz feleségül, de mivel a király háromszor is megszegi Meluzinának tett ígéretét, ezért a tündér visszatér az erdőbe, fává lesz, melyből emberi vér csorog. Mivel sem az át-, sem a visszaváltozása nem tud beteljesedni, Meluzinát a köztes pozíciójából meg kell váltani: „És akkor az egész erdő sír, és Meluzina gyökerei elszakadnak, és emberré válik, és elmegy a királlyal örökre” (Lesznai 2007b, 102). A gyökerek elszakítása a múlt feladásának többféle aspektusát magába foglalja. A Meluzina-mese az édeni állapot felé törekvésnek mindkét irányát felmutatja: Földes Györgyi megfogalmazásában „egyfajta részleges megváltást jelentő édeni állapot létrejöhet akár az empirikus világban is. Egyfelől az ember természetélményében, egyfajta különleges panteisztikus egységben [...], másfelől pedig az ember teljes értékű – mert szereteten alapuló, egybeolvadásra és produktivitásra törekvő – szexuális tevékenységében” (Földes 2009, 349). Ezekhez járul harmadik lehetőségként az esztétikai szférában megvalósuló megváltódás, a mesében erre a három ifjú alakja utal (a király csatlósa a hőst testesíti meg, kertésze a művészt, solymásza pedig a költőt). A másik Meluzina-mesevázlatban (Lesznai 2007b, 104–105) a mesemondó képviseli a művészet szféráját. Meluzina itt a mindenerdők apjának leánya, egy viruló almafa, aki miután el kell szakadnia férjétől, a mesemondótól, visszatér apja kertjébe és hervadozik. A hervadás után azonban megváltás, körforgásszerű újjászületés következik: „hervadj csak bátran, tieddel együtt, belehervadsz a mennyek országába, mely nem egyéb a megváltott világnál” (Lesznai 2007b, 105). A harmadik mese, melyet a mesemondónak meg kellene tanulnia, lenne a két világ egyesülésének záloga.

Meluzina metamorfózisa identitásproblémává lényegül át a Lesznai-versekben is, melyekben „a metamorfózis nem a megszilárdulás eseménye, hanem sokkal inkább az önazonosság bizonytalanságának, a sors uralhatatlanságának tünete és felidézője” (Bényei 2013, 23). Az ovidiusi átváltozással szemben Lesznainál egy köztes stádiumban maradunk, a természetbe beolvadás, a másik létmód átvétele nem valósulhat meg teljesen. Az ovidiusi „egyszerre felfelé és lefelé való átváltozás” jelensége (Bényei 2013, 23) az ember szemszögéből értendő, aki alacsonyabbnak tételezett természeti elemekbe (állatvilág, növényvilág) olvad bele, ugyanakkor viszont a „természet egy darabja emlékművé, allegorikus jellé változik” (Bényei 2013, 23). Lesznai Meluzinája egy hibrid lény, az embernél kicsit magasabb pozícióban, s nem átváltozása, hanem házassága révén süllyed le az emberhez. Mimikri révén próbál azonosulni az embervilággal, de az azonosulás nem sikerül.

A tiltás megszegése után következik be a válás, melyet Meluzina egyrészt kényszerként él meg, másrészt a tollruha felöltésével ő maga is aktív mozgatója, előidézője lesz. A madárrá változásra fel van készülve, az átváltozás kellékeit magánál tartja a hétfiókos szekrényben. A szárnyak feltehetőek és lerakhatók, a madárlét, az emberi szféra fölé emelkedés ugyanakkor nem végcél, hanem csak egy köztes stádium, melynek az erdő, a kert, a fák világának eléréshez kellene vezetnie.

Az *Idegen testvérehez szól Meluzina* című vers beszélője az átváltozás meg nem történte miatt panaszkodik: Meluzina házassága bizonyos szempontból halál és eltemetetés, melynek egy más formába való újjászületéssel kellett volna végződnie: „Csókodba, szóba, kéjbe mért temettél / Ha két karodból van felépülés?” (Lesznai 1922, 46). Meluzina olyan metamorfózisokra hivatkozik, melyek során a természetben a látszólagos pusztulást egy új formába éledés váltja fel: „Mert dús magháznak tudtam a halált / A gubó selymét lepke tépi szét” (Lesznai 1922, 46). A halálnak mint dús magháznak a képe Perszephoné példáját is felidézi, akinek a házassága az alvilág urával, majd később visszatérése az édesanyjához, Démétérhez az eltemetett mag kicsírázásához, a növény tavaszi újraéledéséhez hasonló. A két életfázist, akárcsak Meluzina két létformáját, látszólag nem lehet egymásba olvasztani: „az egyik (a leány léte anyjánál) életnek tűnik, a másik (a nő uránál) halálnak” (Kerényi 1941, 14–15). Ha azonban a házasságot a gabona learatásával hozzuk párhuzamba, akkor az elveszített egység újra megtalálható: „mindig »a gabona« az, ami eltűnik a földben s újra visszatér, amit aranyos bőségében learatnak s ami mégis telin és egészségesen mag és termés, anya és leány egyben” (Kerényi 1941, 27). A visszatérés Perszephoné esetében átváltozással jár együtt, Meluzina azonban ezt az átváltozást nem élhette át: „De tőled térve, mindig én maradtam” (Lesznai 1922, 46).

A növényzet tavaszi feltámadása mitikus értelemben a teremtés megismétlődése: „minden megújulás újjászületés, visszatérés abba a mitikus korba, amikor első ízben következett be a formák megújulása” (Eliade 2014, 454). Lesznai Meluzina-verseiben a vegetatív lét a körforgás révén a megújulás, az állandó újrakezdés lehetőségét jelenti, szemben az emberi lét egyenesvonalúságával. Meluzina számára egyik út sem lehetséges, újjá sem éledhet és meg sem semmisülhet, egy köztes állapotban marad, „magányos, bolygó, lelkes lidérc” lesz (Lesznai 1967, 175). A természet nyitottabb erotikájával szemben az asszonyi lét a férfi előtti megalázkodással, beszűküléssel jár Meluzina számára, utólag azonban hiába vágyik vissza a természeti formák körforgásába:

*Sohasem járhatasz zümmögő méhek rajával
Ezernyi kéjre hasadt, ezernyi ittas kehelybe
Nem zárhatod többé pillék himporos, karsú uszályát
Mert két kar szűkös körébe alázva fértél.
Sohasem halhatasz lombtalan, vágytalan őszbe
Sohasem ölhet ölébe némán a tél.
Új kikelettel, újjá sohasem kelthet az évad
Mert emberi lélek árnya szállott reád.*

(Lesznai 1967, 174)

Meluzina útja az aktív és aktivizáló, a termő és teremtő, önmagát megsokszorozó, mitikus női princípiummal való azonosulástól haladt az önfeláldozó, a férfit önmaga feladása árán is kiszolgáló, magát csak a másik tartozékként meghatározó asszonyi lét felé, ám a házasságból kiszakadva a természettel való panteisztikus egység nem adhat már megnyugvást. A lineáris idő nem változtatható újra ciklikussá. A kitépelt gyökerek lábakká lesznek, de ezek a lábak nem elég szilárdak a járáshoz: „Mennék: de léptem kínja tépott gyökérnek” (Lesznai 1967, 175). A korábban egy helyben tartó, a földbe erősen kapaszkodó gyökerek már nem tudják az indulni vágyót vagy indulni kényszerülőt egy szilárd ponthoz kötni: „Megállnék: de álltam csapdája táncos bokának” (Lesznai 1967, 175).

Tanulmányunk nyitó idézetére visszautalva Meluzinának ebben a köztes állapotában is a „nem mint idegen, de nem is mint teljesen azonos hozzátartozó” létállapotára ismerhetünk. Lesznai szövegei olykor explicit formában, a társadalmi, életrajzi körülményekre utalva, máskor metaforikus-allegorikus eszközökkel írják körül azt a köztes pozíciót, amely nemcsak témaként jelenik meg, hanem a látásmód, a világ megragadásának része is. A Lesznai meséiben is, verseiben is felbukkanó Meluzina-alak a „gyökér utáni honvágó”, a distanciaérzés megtestesítője. A gyökértelenség a megváltás utáni vággyá stilizálódik, s egy sokirányú nyitottság iránti igény megnyilvánulásához is hozzájárul.

Irodalom

- Assmann, Jan. 2004. *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest: Atlantisz.
- Bényei Tamás. 2013. *Más alakban: A metamorfózis lehetséges poétikai és politikái*. Pécs: Pro Pannónia Kiadói Alapítvány.
- Borgos Anna – Szilágyi Judit. 2011. *Nőírók és író nők: Irodalmi és női szerepek a Nyugatban*. Budapest: Noran Könyvesház.

- Chambers, Iain. 2002. Vándorlás, kultúra, identitás. Ford. Marno Dávid. *Helikon* 48 (4): 433–474.
- Dallos István – Mártonvölgyi László szerk. 1937. *Szlovenszkói magyar írók antológiája II. kötet: Elszármazott írók*. Nyitra: Löwy Antal és fiai könyvnyomdája.
- Eliade, Micea. 2014. *Vallástörténeti értekezés*. Ford. Sujtó László. Budapest: Helikon.
- Földes Györgyi. 2009. „Hogy engem lássál nézd meg kedves a kertet”: A női én és a metafizikai én Lesznai Anna lírájában. In *Nő, tükör, írás: Értelmezések a 20. század első felének női irodalmáról*. Szerk. Varga Virág – Zsávolya Zoltán. 347–368. Budapest: Ráció.
- Hajnal Anna. 1980. *Összegyűjtött művei II*. Budapest: Magvető.
- Halbwachs, Maurice. 2018. *Az emlékezet társadalmi keretei*. Ford. Sujtó László. Budapest: Atlantisz.
- Kerényi Károly. 1941. Prótoگونos Koré. In *Homérosi himnuszok Aphroditéhoz, az Istenanyákhoz, Hestiához, a Naphoz és a Holdhoz*. 7–75. Budapest: Officina.
- Komoróczy Géza. 2012. *A zsidók története Magyarországon. II.: 1849-től a jelenkorig*. Pozsony: Kalligram.
- Komoróczy Géza. 2015. *Zsidók a magyar társadalomban: Írások az együttélésekről, a feszültségekről és az értékekről 1790–2012. I. rész*. Pozsony: Kalligram.
- Lesznai Anna. 1922. *Eltévedt litániák*. Bécs: Libelli-Verlag.
- Lesznai Anna. 1967. *Köd előttem, köd utánam: Válogatott versek*. Budapest: Szépirodalmi.
- Lesznai Anna. 2007a. „A múlt rongyszedője vagyok”: Adalékok a Kezdetben volt a kert című regény keletkezéstörténetéhez. A szöveget közreadja: Török Petra. *Enigma* 14 (52): 40–45.
- Lesznai Anna. 2007b. *Idődíszítés: Mesék és rajzok*. Szerk. Szilágyi Judit. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum – Hatvany Lajos Múzeum – Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Lesznai Anna. 2010. *Sorsával tetováltan önmaga: Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből*. Válogatta Török Petra. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Lesznai Anna. 2014. *Morzsái az eltörött világkalácsnak*. Szerk. Szilágyi Judit és Török Petra. Hatvan: Hatvan Város Önkormányzata.
- N. Tóth Anikó. 2014. *Vízjelek*. Dunaszerdahely: Media Nova M.
- Polgár Anikó. 2019. Rebbenő tollruha, rügyre váró ujjak: Mítosz és női önkifejezés Lesznai Anna Meluzina-verseiben. *Tiszatáj* 73 (7–8): 112–120.
- Szilágyi Judit. 2007. „Idődíszítés” – Lesznai Anna meséi. In Lesznai Anna. *Idődíszítés: Mesék és rajzok*. 147–155. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum – Hatvany Lajos Múzeum – Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Török Petra. 2001. *Formába kerekedett világ: Lesznai Anna művészete és hagyatéka a hatvani Hatvany Lajos Múzeumban*. Hatvan: Hatvany Lajos Múzeum.
- Vezér Erzsébet. 1979. *Lesznai Anna élete*. Budapest: Kossuth.

“FROM MULTIPLE ROOTS, I GREW INTO ONE”

Questions of identity in Anna Lesznai's poems and tales

In the art of the poet, artist, and prose writer Anna Lesznai, her hometown, Körtevényes, which became part of Czechoslovakia after the Treaty of Trianon (today's Nižný Hrušov, Slovakia), plays an important role. She would regularly go back to her birthplace from Vienna and Hungary during the time of her first emigration between the two world wars, but never returned to it after 1939 (her second, final emigration). The castle and garden in Körtevényes were gradually mythicized by the temporal and spatial distance. The questions of identity in the poetry of Anna Lesznai often appear embedded in vegetative metaphors related to the garden, or related to mythical figures such as Meluzina who we also encounter in Lesznai's fairytale sketches. For Anna Lesznai, tales, as well as poetry, present a means of self-expression, a space to manifest questions of identity. The main characteristics of her identity is the in-betweenness, the hybridity which she writes about laced with self-irony in her poem *Napló* [Diary]: „Száz batyuból szedelődtem, [I was picked from a hundred bundles] / százsz lány tején nevelődtem, [I was raised on the milk of a Saxon girl] / zsidó vérel magyar lettem, [with Jewish blood I became Hungarian] / tótok közé keveredtem... [I ended up among the Slovaks] / Sok gyökérből egygé nőttem [From multiple roots, I grew into one]”. The presentation analyses the poetic expressions of this multi-rooted conception of identity in the poems and tales of Anna Lesznai. *Keywords:* poetry of Anna Lesznai, identity, Slovakian literature, hybridity, fairy tales

„IZ VIŠE KORENA POSTADOH JEDNO“

Pitanja identiteta u poeziji i pričama Ane Lesnai

U stvaralaštvu pesnikinje, likovne umetnice, spisateljice romana i priča Ane Lesnai značajnu ulogu ima njeno rodno selo Körtevényes (danas Nižni Hrušov, Slovačka), koje je posle Trijanonskog sporazuma pripalo Čehoslovačkoj. Tokom prve emigracije, između dva rata, Lesnai se još nije u potpunosti odvojila od sela. Iz Beča, a zatim iz Mađarske redovno odlazi kući. Druga emigracija je konačna. Nakon 1939. godine više se nije vraćala u rodni kraj. Dvorac i vrt iz rodnog sela su, zbog vremenske i prostorne distance, sve više poprimali mitske razmere. Pitanja identiteta se u poeziji Ane Lesnai često skrivaju u vegetativnim metaforama vezanim za vrt, ili se vezuju za mitološke figure, kao što je Meluzina (alter ego pesnikinje s čijim se likom srećemo i u njenim pričama). Priče, kao i poezija za Anu Lesnai predstavljaju način samoizražavanja, ali i teren za ispoljavanje pitanja identiteta. Glavna karakteristika njenog identiteta se nalazi u mešovitosti, u hibridnosti, o kojoj svedoče i stih pesme *Dnevnik* („Iz više korena postadoh jedno“). Studija se bavi poetskom manifestacijom ovog višekorenog identiteta.

Ključne reči: poezija Ane Lesnai, identitet, slovenska književnost, hibridnost, priče

ETO: 821.511.141-31(=214.58)BÓDIS K.
821.511.141-32(=214.58)VATHY Zs.
DOI: 10.19090/hk.2022.1.53-61

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Magdalena ROGUSKA-NÉMETH

Varsói Tudományegyetem
Magyar Filológiai Tanszék
Varsó, Lengyelország
m.roguska@uw.edu.pl

MAGUNKÉVÁ IDOMÍTANI A MÁSSÁGOT

*A romák reprezentációja Bódis Kriszta Kemény vaj című regényében
és Vathy Zsuzsa Columbo autója című novelláskötetében*

Making the otherness our own

*The representation of the Roma in Kriszta Bódis's novel Kemény vaj
[Hard Butter] and Zsuzsa Vathy's collection of short stories Columbo autója
[Columbo's Car]*

Prilagoditi drugost sebi

*Reprezentacija Roma u romanu Kemény vaj [Tvrđ maslac] Kriste Bodiš
i u zbirci pripovedaka Columbo autója [Kolumbov auto] Žuže Vati*

A 21. század elején számos olyan mű jelent meg a magyar könyvpiacra, amelyek témája a roma identitás és a romák helyzete Magyarországon. Bódis Kriszta *Kemény vaj* (2003) című regénye és Vathy Zsuzsa *Columbo autója* (2011) című novelláskötete két, egymástól jelentősen eltérő stratégiát alkalmaz ennek kapcsán. Az elemzés célja annak bemutatása, hogy a két regény hogyan kezeli a(z) etnikai) másság kérdését. A tanulmány módszertani kiindulópontja a queer studies elmélete, különösen a nem heteronormatív irodalom lengyel kutatójának, Błażej Warkockinak az elméleti megfontolásai.

Kulcsszavak: roma identitás, másság, queer, kisebbség, magyar irodalom

Bevezetés

Magyarország legnagyobb etnikai kisebbsége a roma lakosság. A kommunizmus bukásával megszűnt a mindenkiről „gondoskodó” állam intézménye, és véget ért a romák kényszeres asszimilálása, amelyet addig a hivatalos poli-

tika diktált. A magyarországi romák helyzete a rendszerváltás után sem javult, miközben az úgynevezett roma kérdés további számos, főleg szociológiai és történelmi kutatás tárgyává vált. Ez a problémakör a magyar irodalomban is jelen van, a 21. század elején több olyan mű is megjelent a magyar könyvpiacra, amelyek témája a roma identitás, a romák helyzete Magyarországon.¹ Bódis Kriszta *Kemény vaj* (2003) című regénye és Vathy Zsuzsa *Columbo autója* (2011) című novelláskötete két, egymástól jelentősen eltérő stratégiát alkalmaz ennek kapcsán. Elemzésem céljából azt tűztem ki, hogy bemutassam, a két regény hogyan kezeli a(z) etnikai) másság kérdését. Gondolatmenetem módszertani kiindulópontja a *queer* kategória lesz, ami angolul azt jelenti, hogy „furcsa”, „bizarr”, „gyanús”. Eredetileg a *queer* vulgáris és sértő kifejezésként működött az angol-amerikai nyelvkörben élő homoszexuálisokra vonatkoztatva, majd eredeti kontextusától elszakadva a homoszexuális emberek felszabadulásának szimbólumává vált. Jelenleg a szociológiai, pszichológiai, antropológiai és kulturális kutatások, valamint az irodalomtudomány és -kritika irányzatát jelzi, amely minden normatív identitás megkérdőjelezésére és az önkényesen felállított ellentétekre összpontosít (Burzyńska–Markowski 2006). Az irodalomtudományban ezt a kategóriát elsősorban a szexuális alapon kialakult másság figyelembevételére használják a kutatók. Ezt az irányzatot képviseli Błażej Warkocki, akinek (többek között) a *queer studies* bevonását köszönhetjük a lengyel irodalomtudományba. Warkocki a szerzője azon kevés monográfia egyikének (2007), amely a lengyel homoszexuális prózával foglalkozik, és amely a kognitív mellett módszertani értékekkel is rendelkezik, mivel a benne található elemzések egyik eredménye *a nem normatív identitással rendelkező egyénekről* szóló lengyel irodalom klasszifikációja. Feltérképezve az idegenséget a lengyel prózában, Warkocki három csoportot különböztet meg: a perifrasztikusokat, a deklasszáltakat és a „normals”-okat (Warkocki 2007, 40–41).

Az első csoport, vagyis az ún. perifrasztikusok „különféle körülírásokat hajtanak végre, kódolják és perifrazálják az átkozott vágyat” (Warkocki 2007, 41). Az így értett másság a magaskultúrán belül helyezkedik el, és két nélkülözhetetlen elemhez kapcsolódik: a fenségességhez és a tragédiához (Warkocki 2007, 41). Ebben az esetben tehát valójában nem a másságról szóló beszélésről van szó, hanem annak körülírásáról, vagyis a perifrázisoról, amelynek célja, hogy elkerüljük a másság közvetlen megnevezését.

---

¹ Többek között Horváth Péter (*Dzsorden*, 2012), Závada Pál (*Egy sor cigány*, 2011), Vathy Zsuzsa (*Columbo autója*, 2011), Balázs Ágnes (*Feladó: Fekete Szivárvány*, 2010), Szécsi Magda (*Cigánymandala*, 2007), Bódis Kriszta (*Kemény vaj*, 2003, *Artista*, 2006).

A második csoportot az ún. deklasszáltak alkotják – a lecsúszottak, az outsiderek és a lezüllöttek, akik szorongást keltenek az olvasóban. A deklasszált szereplők nem kérnek megértést vagy együttérzést, és egyértelmű üzenetet küldenek arról, hogy különböznek, és az a legjobb, ha távol tartjuk magunkat tőlük.

A harmadik az ún. *normalsok* csoportja, vagyis azoké, akik hordozzák a másság stigmáját, de ugyanakkor semmiben sem érzik magukat másnak, mint a társadalom többi része, és nem akarnak speciális bánásmódban részesülni. Az elbeszélések, amelyekben ők a főszereplők, általában a hétköznapi életükre összpontosítanak, és realista módon mutatják meg társadalmi létük történetét.

Ez a klasszifikáció, bár csak a lengyel homoszexuális irodalmat veszi figyelembe, túlmutat mind a szerző által meghatározott területi, mind a tematikus kereten. Meglepően pontosan írja le a romákról szóló magyar irodalmat is, amelyben könnyen találunk a Warkocki által említett csoportok mindegyikét reprezentáló pozíciókat. Ez a tény tanúskodik a másság kategóriájának sajátos egyetemességéről, amelynek különböző formái és képzetei függetlennek bizonyulnak attól a helytől és időtől, amelyben létrejönnek. A Másik pozíciójában elhelyezhető a homoszexuális, a zsidó, a roma, a nő vagy bárki más, aki eltér a társadalmilag szentesített normától. A másságra való reagálás mechanizmusai, valamint a leírására szolgáló stratégiák meglepően hasonlóak, függetlenül annak jellegétől. A fenti megfigyeléseket szem előtt tartva szeretném kiterjeszteni azt az érdeklődési területet, amelyre a *queer studies* általában összpontosít, és a *queer* kategóriáját módszertani kiindulási pontként kezelni a társadalmi kirekesztés okaként szolgáló mindenféle másságról való gondolkodáshoz, különös hangsúlyt fektetve az etnikai sokszínűsége.

A másság minden arca

Az első elemzett mű Bódis Kriszta regénye, a *Kemény vaj* (2003) egy roma lány történetét meséli el, akit az apja tizenévesen egy stricinek ad el, aki prostitúcióra kényszeríti. Négy évvel később, amikor a fiatal nő teherbe esik az egyik ügyfelétől, a gyermeket elveszik tőle, és ő maga ismét utcára kerül. Onnan börtönbe viszik, ahol a törvény ellenére másfél évig tartják fogva. Szabadulása után visszatér a prostitúcióhoz, és sikertelen öngyilkossági kísérletet hajt végre. Egy szerzetes támogatásának köszönhetően kórházban vállal munkát, ahol viszonyba kerül az intézmény igazgatójával, akitől ismét terhes lesz. Ezután szülővárosába megy és találkozik az egyik korábbi üldözőjével. A regény befejezése, bár nem egyértelmű, lehetővé teszi számunkra, hogy feltételezzük, a szülés után ismét utcára kerül.

A regény főszereplője, Horváth Sára komoly kommunikációs problémákkal küzd, így az emberekkel való kapcsolata a potenciális beszélgetőpartnerek megfigyelésére korlátozódik. Amikor arra kényszerül, hogy közvetlenül interakcióba lépjen, nonverbálisan kommunikál – leírja azt, amit mondani akar, egy darab papírra, vagy gesztusok és arckifejezések segítségével társalog. A Bódis által megjelenített mutizmus figurája az első és a legnyilvánvalóbb jele annak, hogy a főszereplő ki van rekesztve a körülötte lévő világból. Rendkívül fontos tény azonban, amely egyúttal megteremti a szöveg narratív szituációját is, hogy mivel Sára nem tud beszélni, úgy dönt, hogy írni fog. Így jön létre a regény, amely jegyzeteinek a gyűjteménye. Az, hogy Sára tollat ragad, az ellenállás jeleként értelmezhető, a néma szereplő egyfajta kontesztációjaként, akinek az írás az egyetlen módja a környezettel való kapcsolat kialakításához. Bódis így tette lehetővé szereplője számára, hogy „teljes hangon beszéljen”, amit a feminista kritika hagyományában a lázadás első lehetséges kifejezésének tekintenek. Egyrészt tehát Bódis elnémítja a főszereplőjét, mert megfosztja őt a közvetlen kommunikálás lehetőségétől, és így kizárásra ítéli, másrészt pedig tollat ad kezébe, vagyis egy olyan eszközt, aminek köszönhetően csendje teljesen megszakad.

Sára másságának a másik oka az etnikai hovatartozása. Roma származású, barakktelepen született és nőtt fel egy meg nem határozott magyarországi iparváros közepén. A telep lakói egyértelműen a társadalom peremén helyezkednek el, és a regényben szemben állnak mindenki mással, akiket együttesen „városiaknak” neveznek. Nem részei a városnak, és nincs is esélyük arra, hogy a helyi közösség részévé váljanak. Mint Mások, legfeljebb tolerálhatók, és csak addig, amíg tiszteletben tartják az íratlan szabályokat, vagyis nem lépik túl a számukra kijelölt helyet. Összetakolt barakkok lakóiként idegenek, és nincsenek ugyanazok a jogaik, mint a „városiaknak”. A hátrányos megkülönböztetés számos különböző területen érinti őket, például az orvosi szolgáltatásokhoz, a városi szórakozáshoz vagy az oktatáshoz való hozzáférésben.

Első pillantásra Bódis regényében egyértelmű megosztottságról van szó az „ők” és a „mi”, valamint a „mieink” és az „idegenek” között. Az, hogy ki az „idegen” és ki a „miénk”, csak az elfogadott perspektívától függ. Hiszen az „idegen” szemében a „miénk” más. Sára privát szférája (azaz az „övé”) a telep, míg a közterület (azaz az „idegenje”) a város, ahová csak a „gyámjai” által kerül be, a tőlük való függőség következtében. Nem ismeri a várost, és nem találja magát a városi térben. Csak azért megy ki a közterületre, hogy bevásároljon, és természetesen, hogy dolgozzon. A város tehát idegen tőle, mint ahogy ő is idegen a várostól. Prostitúáltként betolakodó a városi térben, és gyakorlatilag

nincsenek jogai. Így tehát semmi esélye sincs arra, hogy valamikor otthon érezze magát a városban.

A közszférát, amelybe Sára önkéntelenül kerül be, a patriarchális rendszer világosan meghatározott törvényei szabályozzák. A városban véglegesen elveszíti szubjektivitását. Férfiak választják és használják, ami rendkívül alárendelt helyzetbe hozza. A prostituált szolgáltatásait igénybe vevő férfiak szempontjából nem annyira maga Sára, hanem a szexualitása az az idegen/más, amelyet szükséges uralni. A klasszikus pszichoanalitikus értelmezés szerint a szexualitással rendelkező nő a félelem forrása, mert emlékeztet a kasztráció fenyegetésére. Innen ered a férfiak vágya, hogy irányítsák a nőt. Ilyen félelmet érez, például, Tulok, a strici és Sára párja, aki valódi eksztázist vár el tőle a szexuális kapcsolatuk során. Nem akarja, hogy azonos bánásmódban részesüljön más férfiakkal hasonlóan, akik prostituáltként használják Sára szolgáltatásait. Az e szféra feletti teljes irányítás hiánya kétféle reakciót vált ki belőle: Sára és más, neki dolgozó nők ellen fizikai és szexuális erőszakot követ el, valamint a gyengeség pillanataiban sírva fakad.

Ha Sára életének privát szféráját nézzük, kiderül, hogy a nyilvános és a privát részre való felosztás nem hoz létre, mint amilyennek elsőre tűnhet, egyszerű bináris ellentétet „saját” vs. „idegen” között. Paradox módon Sára a „saját” (vagyis a privát) szférájában is „idegen”. A lányt a családjának nagy része és a hozzátartozói teljesen figyelmen kívül hagyják. A körülötte lévő emberek számára csak egy eszköz, amely segít nekik elérni a konkrét célokat. Ezért belép a mások által ráerőltetett szerepekbe: sosem önmaga, hanem mindig valakinek a valakije, a lánya, anyja, szeretője. Bódís azonban nagyon következetesen fosztja meg ezeket a sztereotíp női szerepeket a virtuális pozitív értékeiktől, lekicsinyelve azt a közhiedelmet, hogy egy nő csak a lány, a feleség, az anya vagy a szerető szerepét töltheti be.

Végezetül pedig a *Kemény vaj* főszereplőjének az alárendelt pozícióját hangsúlyozza az a tény is, hogy gyakorlatilag nincs neve. Azok közül, akikkel kapcsolatba lép, senki sem szólítja név szerint. Horváth Sára nevét csak egyszer említi a regény, a börtönben való jelenléti lista ellenőrzése során (Bódís 2003, 218). Azonban még akkor is fontosabb a szám – K339 –, ami egy sorba teszi őt a többi névtelen nővel. A főszereplő névtelensége hangsúlyozza marginalizálódását és kirekesztettségének tényét, valamint a társadalom, vagy tágabb értelemben a kultúra peremére helyezi.

A *Kemény vaj* névtelen főszereplője Warkocki besorolásában a „deklasszált” típus. Egy védtelen nő szorongást és néha félelmet is kelt bennünk, hiszen a kezdetektől fogva egyértelmű, hogy menthetetlen. Horváth Sára sorsának a

megismerése feloldhatatlan kényelmetlenséget kelt az olvasóban, aki tudat alatt szeretne minél távolabb kerülni tőle. A brutális világ, amelynek része a nő, egyszerre taszító és félelmetes, ami miatt nem akarunk részesei lenni.

Sikertörténet

A másság problémájának a megközelítése Vathy Zsuzsa *Columbo autója* (2011) című szociografikus novellafüzérében merőben más. A kötet tizenhét története mindegyikének főszereplője a tizenkilenc éves Danó Roland. Roma származású, teljesen tisztában van a másságával, aminek következtében elszigeteltségre van ítélve a budapesti romák zárt környezetében. Kétéves korától szüleiével és három nővérével egyszobás lakásban él az úgynevezett Dzsumbujban, Budapestnek abban a részében, amely a roma népesség magas koncentrációjáról ismert. A milió, amelynek része, a gettó minden vonásával rendelkezik. A kerület lakóinak többsége munkanélküliséggel küzd, és a sürgősségi szociális ellátásnak köszönhetően napról napra él. Életük egy utcára és egy udvarra korlátozódik, amelyet csak szükség esetén hagynak el. A kerületben az életkörülmények enyhén szólva is kedvezőtlenek, az életminőség pedig rendkívül alacsony. Ehhez viszonyítva a Danó család határozottan kiemelkedik környezetéből. Mindkét szülő dolgozik – az apa fizikai munkás, az anya takarítónő, a nővérek pedig iskolába járnak, terveik és álmaik vannak. Roland maga még különlegesebb. Kiválóan teljesít az iskolában, egy azon kevesek közül az osztályban, akik leérettségiznek, és azt tervezi, hogy egyetemen folytatja tanulmányait. Ráadásul a művészetekhez és a zenéhez is van tehetsége. A főszereplő helyzete tehát a roma közösségen belül némileg kiváltságos. Roland maga is szerencsés embernek tartja magát, szilárd meggyőződése, hogy képes lesz kitörni a környezetéből, és meg van győződve arról, hogy minden előfeltétele adott ahhoz, hogy „kívül” sikeres legyen. Tevékenységei, például az álláskereséshez kapcsolódó erőfeszítései is ennek vannak alárendelve.

Vathy hőse Warkocki besorolásából „normals”-ként írható le. Roland tudja, hogy különbözik az úgynevezett többségtől, ugyanakkor etnikai besorolhatatlanságra vágyik. Amikor (álmában) megkérdezi kilétéről, „budapestinek” írja le magát, és nem akarja, hogy romának vagy magyarnak nevezzék. Egyik legnagyobb előnyének az alkalmazkodási képességét tekinti, és az integráció a legfőbb célja. Ez a feladat azonban nehezebb, mint maga a főszereplő várhatta. Az úgynevezett külső világ nem túl barátságos, sőt néha kifejezetten ellenséges. Ezt a tényt jól illusztrálja Roland kapcsolata barátnője, Réka szüleiével. A fiú, aki a 9. kerületben lakik, abszolút elfogadhatatlan számukra. A lányuk barát-

jával való első találkozás után a szülei megpróbálják többé-kevésbé objektív érvekkel takargatni ellenszenvüket, a második alkalom után pedig határozottan megtiltják, hogy a lány kapcsolatban legyen a fiatal romával.

Danó Roland nagyon igyekszik biztosítani, hogy a körülötte lévők „övék”-ként kezeljék. E törekvésekkel ellentétben azonban továbbra is ki van rekesztve, sőt bizonyos értelemben kétszeresen is. Egyrészt, mivel különösen tehetséges, kiemelkedik a Dzsumbuj lakosai közül, akiknek a legkisebb ambícióik sincsenek. Ugyanakkor etnikai hovatartozása elfogadhatatlanná teszi mindazok számára, akik a 9. kerület zárt közösségén kívül helyezkednek el.

A főszereplő megkonstruálását vizsgálva nehéz ellenállni annak a benyomásnak, hogy a kötet szerzőjének az volt a célja, hogy megmutasson az olvasónak egy egyértelműen pozitív hőst, aki a faji előítéletek és a gyűlölet áldozatává válik. Roland szinte hibátlan figura. Jó kapcsolatokat ápol családjával és barátaival, kedves, szorgalmas és sok területen tehetséges. Egyébként arról, hogy milyen valójában a környezete, szinte véletlenül szerzünk tudomást, például Kincses úr, Dzsumbuj régi lakójának a visszaemlékezéseiből. A kép, amelyet az olvasó kap, erősen idealizált, és így távol áll a valóságtól.

Ebben a kontextusban a főszereplő nevének a kiválasztása nem tűnik véletlennek. Roland a középkori Roland-ének hőse, egy francia gróf, aki bátorságáról vált híressé, és így kiérdemelte az ideális lovag címet. A középkori hőshöz hasonlóan Vathy kötetének a főszereplője is szinte kifogástalan, ami példaképpé teszi őt.

Konklúzió

A 21. század eleji magyar prózában a másság megközelítésekor általában a Vathy-féle ábrázolásmódot részesítik előnyben a magyar szerzők. Erre a következtetésre jutottak 2012-ben a Petőfi Irodalmi Múzeumban a *Könyvhét* magazin által szervezett beszélgetés résztvevői.² A vita tárgyát azok a művek képezték, amelyek főszereplői romák és/vagy azok, amelyek közvetlenül érintik a roma tematikát. A beszélgetés résztvevői szerint a magyar szerzők erőfeszítései gyakran a különféle idegenségek „megszelídítésére”, az ellentétek elsimítására irányulnak, sikertörténeteket prezentálnak a „normals” stratégia jegyében. Ezt

² Könyvhét LapNap. Beszélgetés cigányokról, könyvekről: Vathy Zsuzsa: *Columbo autója*, Korniss Péter – Závada Pál: *Egy sor cigány*, Teresa Boučková: *A kakas éve*, V. Detre Zsuzsa fordításában. Beszélgetnek: Vathy Zsuzsa író, V. Detre Zsuzsa fordító, Tarján Tamás irodalomkritikus, Závada Pál író. Moderátor: Kőrössi P. József. Dátum: 2012. január 25. 17.00: <https://www.irodalmijelen.hu/05242013-1532/haromfelol-mas-szemmel-ciganyorsok>.

a jelenséget jól illusztrálja például az *Egy sor cigány: Huszonnégy mai magyar* (2011) című szociográfiai kiadvány, amely többé-kevésbé ismert romák rövid életrajzát tartalmazza Závada Pál összeállításában és Korniss Péter fényképei kíséretében. A könyv huszonnégy hőse között vannak különböző szakmák képviselői (többek között orvos, zenész, divattervező, énekes, tanár, zeneszerző, pap). Közös vonásuk a siker, általában mind szakmai, mind személyes. A szerzők nyilatkozata szerint Timothy Greenfield-Sanders és Elvis Mitchell *The Black List* című amerikai kiadványa ihlette őket. Mindkét könyv esetében a kiadás célja egyértelműen afirmatív volt. A magyar kötet esetében a feltételezés az volt, hogy megmutassák, hogy a romák magyarok, a magyar társadalom részei, és így kell őket kezelni.

A másság problémájának ilyen megközelítése, bár kétségtelenül társadalmi és politikai okokból indokolt, bizonyos fenyegetésekkel jár. Először is az egyértelműen pozitív karakterek általában egydimenziósak és irodalmilag érdektelenek. Ráadásul gyakran nem túl hitelesek, és bizalmatlanságot keltenek az olvasókban, akik könnyen érzékelik az ilyen típusú művek tendenciózus jellegét. Pont ebbe a csapdába esett Vathy, akinek jólelkű hőse időnként naivnak tűnik, és csodálat helyett inkább irritációt kelt az olvasóban. Ebből a szempontból Bódis javaslata minden bizonnyal sokkal vonzóbb, de főleg sokkal hitelesebb. A szerző nem engedett a politikai korrektség nyomásának, amely gyakran kíséri a magyar romák helyzetéről való elmélkedést, és gondoskodott arról, hogy főszereplőjének a története a deklasszált, jelen esetben roma közösség lehetőleg leghitelesebb képét mutassa, nem riadva vissza az olyan problémák megmutatásától sem, mint az alkoholizmus, a promiszkuitás és a primitív brutalitás. Ennek köszönhetően a Sára által elmondott történet sokkal meggyőzőbb és irodalmilag értékesebb is.

Irodalom

- Balázs Ágnes. 2010. *Feladó: Fekete Szivárvány*. Budapest: Móra Könyvkiadó.
- Bódis Kriszta. 2003. *Kemény vaj*. Budapest: Magvető.
- Burzyńska, Anna – Markowski, Michał Paweł. 2006. *Teorie literatury XX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Greenfield-Sanders, Timothy – Mitchell, Elvis. 2008. *The Black List*. New York: Atria Books.
- Horváth Péter. 2012. *Dzsorden*. Budapest: Noran Libro Kiadó.
- Korniss Péter – Závada Pál. 2011. *Egy sor cigány. Huszonnégy mai magyar*. Budapest: Corvina Kiadó.

- Szécsi Magda. 2007. *Cigánymandala*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.
- Vathy Zsuzsa. 2011. *Columbo autója*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Warkocki, Błażej. 2007. *Homo niewiadomo: Polska proza wobec odmienności*. Warszawa: Wydawnictwo „Sic!”.

MAKING THE OTHERNESS OUR OWN

The representation of the Roma in Kriszta Bódis's novel Kemény vaj [Hard Butter] and Zsuzsa Vathy's collection of short stories Columbo autója [Columbo's Car]

At the beginning of the 21st century, several works appeared on the Hungarian book market on the topic of Roma identity and the situation of the Roma population in Hungary. Kriszta Bódis's novel *Kemény vaj* [Hard Butter] (2003) and Zsuzsa Vathy's volume of short stories *Columbo autója* [Columbo's Car] (2011) apply significantly different strategies in this regard. The goal of this analysis is to show how the two novels deal with the matter of (ethnic) otherness. The methodological starting point of the study is the theory of *queer* studies, especially the theoretical considerations of Błażej Warkocki a Polish researcher in non-heteronormative literature.

Keywords: Roma identity, queer studies, ethnic minority, otherness, Hungarian literature

PRILAGODITI DRUGOST SEBI

Reprezentacija Roma u romanu Kemény vaj [Tvrđ maslac] Kriste Bodiš i u zbirci pripovedaka Columbo autója [Kolumbov auto] Žuže Vati

Početak 21. veka na mađarskom tržištu knjiga pojavilo se više naslova čija je tema identitet i položaj Roma u Mađarskoj. Roman Kriste Bodiš *Kemény vaj* [Tvrđ maslac] (2003) i zbirka pripovedaka Žuže Vati *Columbo autója* [Kolumbov auto] (2011) koriste dve potpuno različite strategije u pristupu ovoj temi. Cilj ovog rada je da prikaže kako se pomenuta dva prozna dela odnose prema pitanju (etničke) različitosti. Metodčki pristup studije je zasnovan na *queer* teoriji, sa posebnim akcentom na teoretska zapažanja Blažeja Varkockog, koji se bavio analizom heteronormativne poljske literature.

Cljučne reči: identitet Roma, različitost/drugost, queer, manjina, mađarska književnost

VIRÁG Zoltán

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Irodalmi Tanszék
Szeged, Magyarország
viragz@hung.u-szeged.hu

ÉLET MENNI INKOGNITÓ?

Böndör Pál prózáirásáról

Life to go incognito?

On the prose of Pál Böndör

Život íci inkognito?

O prozi Pala Bendera

A Böndör Pál epikai kultúrájának jellegzetességeire, szövegkonstrukcióinak szoros összefüggéseire összpontosító tanulmány az alkotó három művét (*Ebihalak*, *A holdfény árnyékában*, *Bender & Tsa.*) állítja a középpontba. Amellett próbál érvelni, hogy a szerző ezen munkáiból sem hiányzik a formafegyelmi kielérltség, s a műfaji körvonalak elhomályosodását mutató elbeszélésszerkezetei nem panaszkönyvekben alakot öltő kisebbségi vészkiáltások, hanem a jugoszláv etnikai délibábot, szövetségi illúziót értelmező (ön)észlelések és gondolat kísérletek. Valódi tétjük, hogy a megszólaltatott alany (de ily módon bármely más regionális identitáskereső) úgy viszonyulhasson az emlékezetét kitöltő életrajzi anomáliákhoz és névkálváriákhoz, hogy közben lássa-láttassa: voltaképpen eldönthetetlen, vajon személyes történéseket kódoló szavai tényleges sorseseményeket neveznek-e meg, vagy pedig csak az általuk illusztrált sérelmeket idézik fel a lelki sebek minduntalan feltépésével. *Kulcsszavak:* Jugoszlávia, Vajdaság, identitás, többnyelvűség, névhagyomány

Fél évszázadot felölelő költői, epikusi, műfordítói, szerkesztői és dramaturgi kibontakozásának során Böndör Pál három hosszabb lélegzetű, nem a lírikusi teljesítményét gyarapító alkotással jelentkezett. Az *Ebihalak* (1987), *A holdfény árnyékában* (2011), valamint a *Bender & Tsa.* (2014) közel harminc év

leforgása alatt keletkezett. Utóbbi kettő között mindössze háromsztdendőnyi a differencia, míg a debütálás utáni folytatásra kis híján két és fél évtizedet kellett várakozni. Az „ifjúsági regény”, a „Rádiósínház, kész kisregény”, illetve az „Egy vers végjegyzetei” alcímű kötetek egyszerre örvendeztették és hökkentették meg olvasóközönségét. A számottevő poétai oeuvre oldalhajtásaiul létrejött művei iránt csekélyebb az érdeklődés, sajtófogadtatásuk szintén mérsékeltbbnek mondható. Különösen igaz ez a bemutatkozó munkájára, hiszen opusának egyik legavatottabb ismerője-értékelője csak *A holdfény árnyékától* számította regényszerzői (vö. Bányai 2014, 81) fellépését. A gyanúval méregetés gesztusai, a burkoltabb véleményezések, de a ledorongolós harsányságú ítéletek is megszorodtak az idők folyamán, s a formafegyelmi kiérlelttség hiányát, a kompozíciós szigor lanyhulását, a stiláris összerendezettség hibáztatásait rótták és róják fel neki rendületlenül.

Az elhatalmasodó tehetetlenség érzésének (vö. Fenyvesi 2020, 28) sodrásában, a mozgalmár-monopóliumos ideológiai atyáskodásnak és a tartományi önigazgatás tündöklésének, majd leáldozásának a szorításaiban ívelt a pályája. A takarékos mondatgazdálkodást esetenként elmulasztó, életlen vagy egyenetlen műfaji kontúrokkal rendelkező, alkalom szültének tűnő szövegkivitelezéseivel akár a normák szétfeszítéséig, a szabályok áthágásáig elmenően gondoskodott arról, hogy a fennálló keretekhez igazodás kisebbségi fájdalom- és panasz-kultuszon alapuló ismérveinek búcsút intve vihessen szellemi elevenséget a hovatarozási tudatkiterjesztésbe, intellektuális leleményességet plántálandó a névkalamajkák és a névhuzavonák megbolygatta önmegörzésbe.

A kisebbség ugyanis *másképpen* létezik, mint a többség. Nemcsak a *brutum factum* okán, hogy a hivatalokban, az adminisztratív közegekben nem a saját nyelvével, az „anyanyelvével” él, vagy hogy represszív szituációkban leintik-megbüntetik, amennyiben a saját nyelven szólal meg, hanem azért, mert sajátos-egyedi egzisztenciális tapasztalatok sorát halmozva fel viszonyul a világban való léthez (Losonczi 2020, 96).

Böndör Pál autobiografikus elemekkel tűzdelt várostörténeteket dolgozott ki, amelyeknek vajdasági alaprtegét leginkább az újvidéki és a temerini eseménymotívumok egymásra rakódása vagy egymásból elágazódása képviseli. A kezdetben jugoszláviai, a későbbiekben szerbiai magyar színekben közvetítődő dél-bácskai tartalmak személyesre hangolt felnagyítása bőven szolgál meglepetésekkel az érintettség szinteződéseit illetően. Prózaképződményei nem a formai veretességükkel, a műfaji követelményekre támaszkodó cizelláltságukkal, hanem az epikai anyag képlékenységgel tűnnek ki. Az óvatosabb fenntartások-

kal előhozakodókat, a nyilvános elmarasztalásokba belemerülőket persze nem különösebben foglalkoztatta, hogy az utólagos hozzáfűzés, a pótlólagos betoldás nyelvi-retorikai műveleteit kamatoztató, a jegyzék, a marginália, a klauzula, az anekdota szerkezetípusaiból merítő textusok tanúskodnak-e bármiféle témakezelési összeszedettségéről, érdemleges olvasati ötvöződésekről. Némelyek egy sorozatos bizonytalankodásról árulkodó törekvést, a színvonallesést elkerülni képtelen nekibuzdulást észrevételeztek, számos szempontból egyébként jogosan arra kilyukadván, hogy Böndör Pál eme repertoárja nem pusztán a szerényebb méretűség okán nem tudott költészetének sokak elismerte rangjáig magasodni.

A kalandfordulatokat, a részletgazdag környezetrajzolatokkal megtámogatott érzelmi húrpengetéseket mellőző szövegkonstrukcióiban a kemény, pseudo-demokratikus idők kísérte társadalmi, politikai, gazdasági átmenetek feszültsége kap előnyben részesített figyelmet. Az államnyelv és az etatista kultúra diktálta létfeltételek ama leképeződései, olyan pillanat kivetülései és lenyomatí megörökítődései, amelyekben a magyarságra körmönfont fokozatossággal szabott korosztályi teendők és megbízatások, az elháríthatatlan egzisztenciális környüállások sűrűsödtek identitásromboló fenyegetésekké, a meghunyászkodás vagy a gaszulálás kísértéseivé.

A két tizenegyes blokkra osztott *Ebihalak* lazán fércelt helyzetképei, pontosabban „képregénytöredékei” az elvtelenségek jármából kitörés biztosítékaként láttatják a popkulturális dimenziókat, a sztripek vizuális mennyországát. Az 1960-as évek nebulóiként porondra léptetett, a becenevekkel, a ragadványnevekkel, a művésznevekkel zsonglőrködő hősök sztorijai szinte észrevétlenül dúsulnak fel az 1970-es és az 1980-as évtized emlékfoszlányaival, a jugoszláv(iai)ság mementóival. A hol körülírással, hol egyértelműsített utalások a tárgyi rekvizitumok, a reklámpari frázisok tömkelegét, a slágerlisták élén trónoló sztárok dalforgácsait meg az innen-onnan bevilanó olvasmányszöszsenetek garmadáját keringetik. A civilizációs jótéteményekhez és a divatos cserejavakhoz hozzáférés csatornáinak keresztmetszete nem mikroszkopikus, mint a szocialista tömb szomszédos országaiéban. Ezért cirkulálnak békés közelségben például a Mark Twain bejárta Mississippí nosztalgikus felsejlései, a számítógép-programozásba beletanulás felfedezési periódusai, a szarajevói Fabrika duvana dohánytermékei (főleg a Zeta), továbbá az Alexander Gillespie Raymod kivirágoztatta rajzuniverzum figurái (Flash Gordon, Rip Kirby és Jungle Jim), a társaságukban Harold Rudolf Foster méltán elhíresült Valiant herceggével, vélhetően a 7–77 éves fiatalok lapjából, a *Buksi* magazinból (is) előszámlálva. Nyomatékot kap az Elvis Presley-imádat, szembeszökőek az erotikus fantáziálások, s zavartalanul összegereblyézódik a halandzsázós-silabizálós

törmelékeiből, a „Yeah, yeah, yeah” refrénjéből egyértelműen kihámozható Beatles-nóta, a *She Loves You* is a Károlyi Amy műfordítói voltát említetlenül hagyó angol népdal-átírással, amely a kicsiből induló veszteség végzetessé tornyosulására figyelmeztet: „Egy szeg miatt a patkó elveszett, patkó miatt a ló is leveszett, a ló miatt a huszár elveszett, a huszár miatt a csata elveszett, csata miatt az ország elveszett” (Böndör 1987, 75).

A tömegmediális belefeledkezést, a fordulatos humor többrétűségét a bíráló és az önbírálat (vö. Vajda 2007, 352) eszközéül kiaknázó tizenévesek húzódoznak a fennkölt eszméktől, az elődeik nyomdokaiba lépés megalkuvásos (vö. P. Nagy 1987, 545) taktikáitól. A kétkedéseik gerjesztette zöld ágra vergődéseik, a behódolás zsákutcáiból kifarolásaik nyomán „antifejlődésregényként jellemezhető a mű, mivel a kijelölt út, a megkomolyodás, a felnöves nem jelent beteljesülést, sokkal inkább szembesülést és rezignációt” (Ternovác 2020, 122). A többes számba tett előállapotot, a sokasított lárvalétet címül választó ötletesség a sérülékenységre, a fölnevelhetetlenségre, az elfogyaszthatatlanságra játszik rá. A tengerüledéki, a Duna-parti, a lápkörnyéki, a mocsárvidéki perspektívák kitágításával az átalakulások alulnézetből és madártávlatból egyaránt befogott, urbánus mitológiája jeleneteződik. Újvidék az átlényegülések kiindulópontja és célállomása egyszerre: a fiatalság bázisa, békaoázis, az ebihalak keltetője. Az öröklött, az ideiglenesen vagy a tartósan felvett, az alkalmilag kölcsönzött meg a ráagatással keletkező nevek és használóik otthona, ahol a kuruttyolás, a brekegés, a vartyogás összhangzatában az individualizálás stratégiai szabad irányváltásba kezdhetnek. Az én-feltérképezések és az önmetaforizációk már nem a partikuláristól elszakadó univerzális talapzatára támaszkodhatnak, hanem a személytelen globálisnak ellenszegülő, esztétizált lokálisba (ehhez Ditchev 2005, 246) kapaszkodhatnak.

A Mészöly Miklós 1984-es *Megbocsátásának Akutagava* Rjúnoszukétól vett mottójában megpendített állandósult félhomályban élést evokálja *A holdfény árnyékában* közérzet-ismertetése: „Kutakodjunk kissé északabbra. Hogy hazataláljak. Néhány perc erejéig. Északabbra! A sötét éjszakába. A fényes nappalokba. De leginkább a szürkületbe, Vajdaságra az a jellemző, egy örökös szürkület.” A származás ügyeit és az ezekkel együtt járó kötelezettségeket taglaló magánbeszéd – monodrámái izzásából fakadóan – a „közhelyek bírálataként” (Bányai 2014, 82) fogható fel, s mint ilyen, teljes műsoridős mikrofonpróbaként sem lebecsülendő. A szó szerinti idézeteket, elmés parafrázisokat egybeterelelő, a barátokat, a tiszteletet parancsoló írókat, költőket szóba hozó, a közélet kétes szereplőit emlegető szpiker-elbeszélő a kisközösségi létmódok ellentmondásos viszonylatairól, a nemzetközi beavatkozások téveszmés, rend-

csinálás helyetti zavarkeltéseiről és pusztításba torkollásairól morfondíroznak, az etnikai marakodások kelet-közép-európai tradíciójának viharos körülményeit ecsetelve. A várakozás irracionális eleve nemzedik meg „az önmagát szüntelenül újrakonstituálni kényszerülő én” (Toldi 2012, 11) éterbe sugárzott értelemcsiholásaiban. A territoriális időfolyamatot az elodázódások végtelenje tölti ki:

Vártunk az általános iskolai, a gimnáziumi, az egyetemi diplomára, és mikorra kézhez kaptuk, már nem volt olyan fontos, valami másra vártunk. A katonáskodásunk végét, azt nagyon vártuk, nem is lehet elfelejteni azt a napot, mikor leszereltünk. Vártuk az első fizetésünket, a gyermekünk születését... Olykor boldogok voltunk, olykor szerencsétlenek, de a vége az volt mindennek, hogy már valami másra vártunk. Vártuk a kéksisakosokat, vártuk a szerb–horvát háború végét. Később a boszniai, majd a koszovói hadhaddal végéig is. És mikor vége lett ezeknek a szerencsétlen eseményeknek, megint csak ott voltunk, ahol addig is, semmi sem oldódott meg, megint lehetett várnunk valamire, olykor már azt sem tudtuk, hogy mire (Böndör 2011, 38–39).

Az Újvidéki Rádió alkalmazottja, Bé Péter audiális ceremóniává dagasztott hangmutatványaiban elővezetett memoár és munkanapló a „lábjegyzetek breviáriuma, pillanatnyi benyomások és köldöknézegető eszmefuttatások gyűjteménye” (Berényi 2012, 100), ugyanakkor a név(re)jtés dokumentálásának szintén beillő produkció. A vezeték- és a keresztnév birtoklásának anyanyelvi kiváltságát hatálytalanító mechanizmusok felfejtése az *Ebihalak* után itt mélyebben árnyalódott. A név létkérdés, sorskérdés, mert az emberrel egyenrangúan, az ő szubsztanciális kifejeződését szemlélteti, azt domborítja ki, ami a legbenső lényege (vö. Bulgakov 1992, 456–457). Szétzilálása így lehetőséget kínál a viselőjének szimbolikus tönkretételére meg a ringből kitesékelésére, a kispadra ültetésére egyaránt. Ha a többnyelvűség és a többnevűség vajdasági bölcsőjében a méretre igazító adminisztratív korlátok a névkataszterbe nem illés révén megfosztanak a magyarázkodásmentes önaffirmációtól, akkor a kognitív apparátust érdemes ehhez passzíva átrendezni:

Főleg az olyan űrlapokkal gyűlik meg a bajom, mikor kérelmező vagyok, amiben persze van logika, a tájékozatlanok, írástudatlanok ne nagyon kérjenek itt semmit, inkább dolgozzanak magukon. Furamód az anyanyelvemen megfogalmazott űrlapokkal valamivel még nehezebben birkózom meg, mint amikor az államnyelven kell kitöltenem valamit. Alapjában véve még ez is érthető. Hiába: a mindennapi gyakorlat, az élettérhez való alkalmazkodás megteszi a magáét (Böndör 2011, 22).

Ez az álcázó, a *Vígeposz*ban már 1982-ben tökélyre fejlesztett enumerálás ráadásul védőburokként működtethető Kosztolányi Dezső szellemében, hiszen a nevei összelapátolásában, lankadatlan társításában jeleskedő „megsokszorozza egyéniségét, egyszerre több életet él, tárgyiasítja és függetleníti egymástól a benne lakozó különböző hajlamokat, mentesíti magát a multjától, elbujik a kíváncsi szemek elől, korlátlan szabadságra és titkos hatalomra tesz szert” (Kosztolányi 1943, 141).

A soketnikumú milió elengedhetetlen tartozékának tekintett státuszproblémákról, Canossa-járásokról töprengő beszédalany rádiós mikrofon mögötti nyelvi rezdüléseit hol álértelmiségi szócséplésekkel telezsűfolt komplexusos sopánkodásoknak, az áldozati mivolttal haknizás öregemberes kotyogásának titulálták (lásd Zanin 2011, 1–2), hol egy prózáírásra vetemedő, a műfajokkal hadakozás göröngyös útjára merészkedő költő felszínkapargató dohogásának, hevenyészett esszékollekciónak minősítették (lásd Dömötör 2012, 116–117). Főlöszleg elhallgatni: *A holdfény árnyékában* szerkesztési amatőrizmusai (legyintés a névtévesztések, a központosási következetlenségek kiiktatására, az indokolatlan ismétlések kigyomlálásának megspórolása, a tördelési félrenyúlások korrigálásának elszalasztása) rengeteget rontanak az összképen, ám bármennyire bosszantóak, tulajdonképpen eltörpülnek a borító kirívó igénytelensége mellett. Az *Ebihalak* Slavko Matković tervezte, Maurits Ferenc technikai szerkesztette fedése és belívei, miként a Csernik Elődnek köszönhető *Bender & Tsa.* hártyszerű burkolata (visszakacsintás ez az 1978-as *Vérkép* kötet Illés Lajos megálmodta pauszpapíros küllemére) alatt megbúvó címernyomat, olyan remeklések, amelyeknek kvalitásaival, szégyenszemre, nem vetekedhet a budapesti Nyitott Könyvműhely kezdeményezte egyetlen magyarországi Böndör Pál-kötetpublikáció.

Az *Ebihalak* képregény-szekvenciákból építkező, az európai kamaszregények modorában és szólamkölcsonzéseivel előadott tinédzseres eszméléseit a rövidhullámú meg a középhullámú rádióadások, a közös filmnézések, a lemezhallgatások és a sztárság mibenlétét firtató képzelgések, művészkarierről ábrándozások terebélyesítik ki. *A holdfény árnyékában* újfent a rádiós műsor-szóráshoz, a tömegszórakoztatás és a tömeginformálás e jelentékeny színteréhez-fórumához illeszkedik szorosan. A cím nem kizárólag a megestetteknek háttérrel adó tükrözéssel és trükközéssel árul el ezt-azt sokat sejtetően, hanem azért, mert egy ismert sláger címének az imitációja. A zágrábi Jugoton 1983-ban piacra dobott Mike Oldfield-nagylemezének, a *Crises*nek a sikerlistákat ostromló szerzeményéről, a *Moonlight Shadow*ról van szó. Az LP koncepciójához hűen, a válságtölmácsolás viszi a prímet, a krízisszituáció fogalmazódik

meg a Maggie Reilly éterikus énekével fűszerezett híres pop songban, amely a túlpartról, a fegyverek körvonalairól, a lövésekről, a bekerítettségről és a kétségbeesett küzdelemről tájékoztat. Éppen erre a srófra járnak azok a részegész összekapcsolódások, amelyek behálózzák a rádióírónk tudósításaiban mondottakat. Noha a második, *Hey, Joe* fejezet NATO-pilótás epizódja sincs híján a békák kórusától harsogó Újvidék *Ebihalakból* átemelt hangulatfestésének, még izgalmasabb vonása, hogy e köszöntés-megszólítás nem szimplán a katapultált egyesült államokbeli katonával folytatott eszmecsere társalgási panelje, hanem hogy arra az 1967-ben Jimi Hendrix jóvoltából Top 10-es örökzöldre (*Hey Joe*) alludál, amelyről Vojislav Despotov (a symposionisták elkötelezett híve, sokuk, köztük Böndör Pál bizalmas barátja, írókollégája) a maga nagybecsű neoavantgárd és posztavantgárd folyóiratát (*Hey Joe, Magazin za američku književnost*) elkeresztelte.

Amennyiben az ilyen és ezekhez hasonló metonimikus relációkból indulunk ki, mindazon aggodalmaskodások, kifakadások, amelyek Bé Péter busongásának, siránkozásának hathatnak, a régi dilemmák feléledésével s az újabb keletű kétségek szaporodásával viaskodásokként ugyancsak számításba veendőek. Az önmagunkról kötetlenül számot adás elnehezülése, a szuverenitás akadályozódása a kulcsfontosságú ebben; amikor tompul a mondandó, amikor a viselkedés és a cselekedetek felelősségteljessége elhalványul a traumatikus bevésődéseknek kitettség, a sebezhető felületté csupaszodás (vö. Biti 2016, 329) megtorpanásaiban vagy megroppanásaiban. Egy ilyesféle, a magánérdekeltség méreteinél komolyabb léptékűnek és tágabb horizontúnak feltételezett kihívás szempontjait sem elhanyagolva nyilvánvaló, a főhős mennyire tisztán érzékeli és érzékelteti: ha a társadalmi felszabadítás testvériesnek hirdetett etnikumközi szövetsége esetleg létezett is a föderális Jugoszlávia fénykorának politikai jelszavaiban és védelmi ígéreteiben, a közösségi rangra, az államalkotó szintre emelkedés bizonyosan elmaradt. A magasztos célok felszívódtak, majd szépen elfelejtődtek a nemzeti nyelv, a kultúra, az irodalom ama propagandisztikus hagyatékában és eredetmagyarázó feltűzeltségében, amely a (szerb) nacionalitás mint spirituális entitás titokzatosnak, szakrálisnak meg misztikusnak felfogott határait és forrásait kutatja (ehhez Čolović 2008, 41) eltökélten.

A geobiografikus illetékességet, a többnemzetűség tárgyköreit, a központképződés és a peremeken lecövekélés mozgáskombinációit Böndör Pál legutoljára a maga névkönyvével igyekezett elhivatottan megközelíteni. Az otthonosság és az otthontalanság tengelyén egyensúlyozását, a szélsőségekkel küszködéseit könnyű lerágott csontként félresöpörni, pláne csekély számú hasonszőrűt, ugyanebben a cipőben járó lázba hozó merengéseknek kikiáltva elbagatel-

lizálni. A *Bender & Tsa.* 110 végjegyzetének súlyossága fölötti tovasiklást kiküszöbölendő, horgonyozunk le ezennel, mondjuk a 26. számú egységnél:

A keresztnemem a kisebbik kereszt, amit cipelek. Ezt magyaráltam, már nem emlékszem, kinek, a szerkesztőségben, melyet Beszédművészeti szerkesztőségnek neveztek el a soros idióta vezérek. Ez szerb eredetiben még hülyébben hangzott. Hangjáték szerkesztőség volt ez, méghozzá ötnyelvű. Fejtegetéseimet nyilván hallotta a sarokban üldögélő, kézirat-köteggel piszmozgó Vujica R. T., a szerb neoavantgárd költészet pápája, mert egyszerre csak megszólalt, hallgatag, ritkán megszólaló ember volt különben: Kisebbséginek lenni legrosszabb dolog lehet a világon bárhol, semmit sem szabtak rád (Böndör 2014, 46).

A konkrét és a vizuális költészetben, a tipo-poézisben élenjáró lírikusnak, prózaírónak és esszéistának, az *Új Symposion* régi gárdájával rokonszenvező nemzedéktársnak, Vujica Rešin Tucicnak a kommentárja egy a nyelvi-poétikai konvencióktól nem elkápráztatott jó cimborának, az interkulturális párbeszéd élharcos és ügyvivő (vö. Kopicl 2003, 102–103) értelmiségijének a velős tömörségű kijelentése; borús aktualizálás és csüggesztően komor jóslattétel arról, hogy a minor pozícióban leledzés (legyen ez állandósult vagy ideiglenes) soha nem úszható meg észrevétlenül és/vagy sértetlenül.

Az önlehántást, az én költői eszközökkel megvalósítható lemeztelenítését az *Eleai tanítvány* (1997) kollektívájának korábban nem publikált költeményeket is tartalmazó gyöngyszemei között felbukkanó „*Ahol nevemet...*” lírai szubjektuma mérlegelte először. A jelentésszóródásokat, a jelenlét sokszorozhatóságát, a kimenekítés, a rejtve maradás korszakhullámzások és balkáni törésciklusok befolyásolta személyfüggőségeit Böndör Pál a névgond elhatalmasodásából kisarjadó családnévkrónikájában, familiáris legendáriumában szintetizálta. Arra a „mizériára” összpontosítván, amely a név állandóságának megbontásából, az elferdítésekből, a kicsavarásokból ered. Tehát a megbillogozni a névvel, hogy áradjon belőle az idegenség közigazgatási intézmények vezényelte metódusait ecsetelve, tudniillik „mindvégig a hatalomról beszél, mert a hatalom okozta az egyik ős korai, hősinek mondott halálát, a hatalom írta át, itt is és amott is, a neveket, a hatalom osztott ki szerepeket, és a hatalom várt el mindenfélét a szenvedő alanyoktól” (Bányai 2014, 89).

Mivel a „közös név közös sorsot jelent, bármennyire különbözzön is egyes mozzanataiban” (Bulgakov 1992, 453), azon tanakodik, s arra keresi a válaszokat, vajon elkerülhető-e a névfelszámoláshoz asszisztálás, miként válhat valakiből a kurtításos önlefokozás statisztája. Az okmányaiából kihüvelyezhető

adatai megússzák-e nyesés vagy nyújtás nélkül a nem anyanyelvi hangrendszer és betűkészlet Prokrusztész ágyába fektetést. Az ékezeti egyenértékűség hiányából adódóan marad-e némi patinája a bemutatkozásnak, netán mindig stichje, mellékíze lesz, hiszen a gyanúság árnyékát vető magyarázkodások és helyesbítetések bajosan leküzdhetők. A létjogosultság bizonygatásának automatizmusában milyen mértékben és meddig terjedően tapadhat valakire a valami nem stimmel vele bélyege. A „magunkkal hurcolt név örökös politikai horizontja” (Losoncz 2014, 136) tompíthatja-e azt a kiszolgáltatottságot, hogy ami innen vesszőfutásnak, inkognitóba kényszerítő méretre szabásnak látszódik, amonnan jogtiszta ügyintézési praktikumnak, hatósági segítségnyújtásnak tekintendő:

A nevem ugyan elvették, de én mégis használtam, illegálisan vagy félig legálisan. Adminisztratív úton vissza is jutottam hozzá, meg nem is: két útlevelem van. Ami bizonyos, ez a születésem másnapján fabrikált név egy életem át emlékeztetett a különben sem kétséges tényre, hogy kisebbségi vagyok. Éjjel-nappal, minden percben, bárhol jártam is éppen a nagyvilágban. A célját tehát elérte vele az, aki bevezette a névfosztási gyakorlatot. Nem haragszom senkire, de ez nem volt könnyű teher (Böndör 2014, 162–163).

A *Bender & Tsa.* változatos műfaji meghatározásaikor a kritikusok arra jutottak, hogy harmadik nekirugaszkodásra megint egy elmosódott körvonalú textust engedett ki a kezei közül a szerző, akinek éntevékenysége kifulladás, „böndörödés-benderedés” névtevékenységében. Narrátori figyelemlankadása következtében annyira belebonyolódott az átfazonírozási tortúrákba, hogy ki sem tudott kecmeregni a megmásítgatások ostromgyűrűjéből. Egy gördülékenyen gombolyított történet létrehozása és útjára bocsátása helyett a maga kozmetikázott névelemeinek koherenciavesztését letapogató, „cselekményt nélkülöző” (Gerold 2015, 236) önéletrajzi töredékhalmoz szövése, azaz kisprouzai nivóssága dacára, ismételten egy „vérszegény” (vö. Bence 2015, 236) regénykísérletre futotta a tollából.

Eléggé valószerűtlen, hogy az antik időmértékes sorfajták és strófák rendszerét, az ütemhangsúlyos ritmizálást, a szabadverseket, a tömörítő szervezethez és a variációs minimalizmus keleti örökségét invenciózusan gyümölcsöztető mesterségbeli felkészültség hajítófát sem érne, mindenestül zárójelbe tétetett volna. A széthullást analizáló *Bender & Tsa.* az „előkotorni megfelelő, ott ahova érek” receptúráját követő kilábalás a névadjuszválások, a névturmixolások országelnevezéseket sem kímélő kelepcéjéből, s ha már Domonkos Istvánt

emlegetem, stílszerűen majd-nem-regényként aposztrofálható. A „kváziregény” (Losonczi 2014, 135), az „egykötetes enciklopédia” (Patócs 2015, 80) köntösébe öltöztetetten, a 74. pontja megszabta „kisebbségi kisokos” voltában koránt sincs szűkében azoknak a személyiségvonalakozások átítatta, a szülőföldet, a hazát, a vérségi kötelékeket, az életkori sajátosságokat, a neveltetést, a műveltségi eredőket, a hivatást, a gyökeret eresztést érintő toposzoknak (natio, patria, aetas, educatio, animi natura, studia, nomen etc.), amelyeket a klasszikus retorika jelentős tanítómesterei érveléstanilag előirányoztak és az utódaikra testáltak.

A Böndör Pál-i epikai világban fellelhető szoros tapadások füzérszerűen hurkolják egybe a három önálló darabot számláló termést. Az *Ebihalak* békaesője a *Bender & Tsa.* 81. tételénél néhány tanulsággal kikerekítve köszön vissza. A 91. *A holdfény árnyékában* Bé Péterének kilétével kapcsolatosan nyújt fogódzókat. A *Bender & Tsa.* azonban már nem egy népszerű hanglemez számos európai országban listagyőztes slágerét juttathatja eszünkbe 1983-ból, hanem az Osztap Bender-i szélhámosság, kópéság, csavargóság analógiájára a *Borsalino & Co.* című 1974-es akciófilmet Jacques Deray rendezésében, amely a lecsúszás-felemelkedés-tovább lépés metamorfózisát vitte vászonra és tette maradandó moziélménnyé Alain Delonnal a főszerepben.

A Pál/Pavle/Pavel/Pavao névmélange-ba kódolt sorsszerűség populáris regiszter ihlette, James Bond-i előcsillantása (vö. Patócs 2015, 76) mellé felzárkóztatnék egy szélesebb hatósugarú ügynöki machinációból eredő baklövést, bepalizási fondorlatot. Alfred Hitchcock 1959-ben készült kémthrillerében, az *Észak-Északnyugatban* (*North by Northwest*) Roger O. Thornhill téves profilozással, George Kaplan hírszerzőként könyvelik el. E szerencsétlen malőr eredményezte bánásmódnak érvényt szerezni kénytelen szorultsága bármelyikünk csávába kerülését illusztrálhatja. A George Kaplanné átvedlés, s mint írónk sugallja, a Bondorrá/Banderré/Böndörré/Benderré avanszálás voltaképpen hátulütője az, hogy a kívülről nyakunkba akasztott elvárások és tulajdonságok rezonálnak-e a pszichénkben; ebben a freudíanus lecsengésben nem az szivárog-e, furakodik-e előtérbe, hogy az alakoskodásokból, a titkokba hatolásokból táplálkozó sóvárgásaink végig eltemetve lappangtak legbelül, szilárd bázisául szolgálva a bennünk lakozó vágyak, félelmek és szenvedélyek identitásunkban földindulást kiváltani képes láncolatának (erről Žižek 2016, 139).

A formatartalmi döccenésektől és a műfaji kiegyensúlyozatlanságoktól kevéssé óvakodó prózastruktúrájával Böndör Pál nem teremtett hibátlan regénykiadványokat. Palettájának becsülni való hozadéka, hogy elbeszélői vénájához nem a panasz-szemelvényekben testet öltő minoritárius vészkiáltások, a peremkulturális jeremiádok, hanem a jugoszláv etnikai délibábra ráérző, a

népszövetségi illúzióra fényt derítő fogékonyság gondolatlejárásai álltak közelebb. Az a sérelmi ömlengésektől tartózkodó észleleti kihívás és ragaszkodás, hogy a nála szóhoz juttatott alanyok s ily módon a magukat találva érző (regionális) azonosságkeresők-állagmegóvók „az ironia distanciájával” (Losonczi 2014, 133) viszonyulhassanak a saját múltjukat és a felmenőik emlékezetét kitöltő életrajzi anomáliákhoz, a mindennapokat keserítő névdeformációkhoz. Értékszembesítései és véleményütközései közepette egyúttal ráébredhessenek-ráébredhessenek: alig-alig szétszalazható, hogy a méltánytalanságok egybegyülemlését, a hányattatások feltorlódását rögzítő megnyilatkozásaik tényleges fordulatokat és döntésmomentumokat neveznek-e meg, vagy pedig az általuk érzékletessé tett kudarcokat hajtogatják, az önmarcangolás alapsémáit ragozzák a sebek minduntalan felszakításával, a soha nem igazságos adagolású és egyenletes eloszlású térségi traumák felhánytorgatásával.

Irodalom

- Bányai János. 2014. A költő regénye. In Uő. *Író(k), könyv(ek), prózá(k) A–K (Könyv és kritika V)*. 81–84. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Bányai János. 2014. A hatalom árnyékában. In Uő. *Író(k), könyv(ek), prózá(k) A–K (Könyv és kritika V)*. 85–89. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Bence Erika. 2015. A költő és a regény. *Magyar Szó/Kilátó*, ápr. 4–5–6. 25.
- Berényi Emőke. 2012. A mintha-lét krónikája. *Tiszatáj* 66 (6): 100.
- Biti, Vladimir. 2016. Literature as Deterritorialization: New Vistas for Democracy? In Uő. *Tracing Global Democracy (Literature, Theory, and the Politics of Trauma)*. Berlin/Boston: De Gruyter.
- Böndör Pál. 1987. *Ebihalak*. Újvidék: Forum.
- Böndör Pál. 2011. *A holdfény árnyékában*. Budapest: Nyitott Könyvműhely.
- Böndör Pál. 2014. *Bender & Tsa*. Újvidék: Forum.
- Bulgakov, Szergej. 1992. A tulajdonnév. Ford. Bagi Ibolya. *Helikon (Irodalomtudományi Szemle)*, 38 (3–4): 456–457.
- Čolović, Ivan. 2008. Sveštenici jezika: Nacija, poezija i kult jezika. In Uő. *Balkan – teror kulture (Ogledi o političkoj antropologiji, 2)*. Beograd: Biblioteka XX vek, 171; Knjižara krug.
- Ditchev, Ivaylo. 2005. The Eros of Identity. In *Balkan as Metaphor (Between Globalization and Fragmentation)*, eds. Bjelić, Dušan I. and Savić, Obrad. Cambridge, Massachusetts – London, England: The MIT Press.
- Dömötör Vilmos. 2012. A saját valóság. *Alföld* 63 (3): 116–117.
- Fenyvesi Ottó. 2020. Karszt a végeken. *Tiszatáj* 74 (11): 28.

- Gerold László. 2015. Böndör Pál: Bender & Tsa. *Vigilia* 80 (3): 236.
- Kopiel, Vladimir. 2003. Writings of Death and Entertainment (Textual Body and / De/composition of Meaning in Yugoslav Neo-avant-garde and Post-avant-garde Literature, 1968–1991). In *Impossible Histories (Historical Avant-gardes, Neo-avant-gardes, and Post-avant-gardes in Yugoslavia 1918–1991)*, eds. Đurić, Dubravka and Šuvaković, Miško. 96–119. Cambridge, Massachusetts–London, England: The MIT Press.
- Kosztolányi Dezső. 1943. Gyermek és költő. In Uő. *Ábécé (Második kiadás)*, szerk. és s. a. r. Illyés Gyula. 138–141. Budapest: Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T.
- Losoncz Alpár. 2014. A név története (Böndör Pál új könyvéről). *Híd* 78 (12): 136.
- Losoncz Alpár. 2020. Különbségben létezni. *Híd* 84 (6): 96.
- P. Nagy István. 1987. Szóboborékok kép nélküli négyzetekben. *Híd* 51 (4): 545.
- Patócs László. 2015. Kisebbségi kisokos. *Irodalmi Jelen* 15 (3): 80.
- Ternovác Dániel. 2020. A kulturális hibriditás krónikája (Böndör Pál prózája). *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 35–36 (Új folyam 4–5). Szeged: SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék.
- Toldi Éva. 2012. Terek, idők, beszédmódok között. *Híd* 76 (4): 11.
- Vajda Gábor. 2007. Nevelőszándék (Urbán János: Sziromfészek – Németh István gyermeknovellái – Mirnics Zsuzsa két regénye – Guelmino Sándor: A nebuló könyve – Böndör Pál: Ebihalak – Dudás Károly: A gyalogtörök). In Uő. *Az autonómia illúziója (A délvideki magyarság eszme- és irodalomtörténete [1972–1989])*. 347–353. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Zanin Éva. 2011. Az üres szöveg margójára. *Revizor – a kritikai portál* 1–2. <https://revizoronline.com/hu/cikk/3426/bondor-pal-a-holdfeny-armyekaban/>
- Žižek, Slavoj. 2016. Reflexivity of the Unconscious. In Uő. *Disparities*. 134–139. London – New York: Bloomsbury Academic.

LIFE TO GO INCOGNITO?

On the prose of Pál Böndör

The paper focuses on the features of Pál Böndör's epic poetry and inherency in the construction of his texts through the analysis of three of his works (*Ebihalak* [*Toadpoles*], *A holdfény árnyékában* [*The Moonlight Shadow*], and *Bender & Tsa.* [*Bender & Co.*]). It argues that these works also maintain the maturity of adherence to form and that the blurred boundaries of genre in his narrative structures are not the cries of distress of the minority taking form in books of complaints, but interpretations, (self)perceptions and reflections making sense of the Yugoslav ethnic mirage, the illusion of union. Their real issue is that the subject made to speak (and through him any other regional identity seeker) should be able to relate to the biographical

anomalies or mental anguishes evoked by their misspelled names in a way that they can see or make others see: it is hard to decide whether their words which encode personal events refer to actual life events or they evoke the grievances that they illustrate by continually picking at spiritual scabs.

Keywords: Yugoslavia, Vojvodina, identity, multilingualism, naming tradition

ŽIVOT ÍCI INKOGNITO?

O prozi Pala Bendera

Pripovedačka kultura i povezanost tekstualnih struktura u delima *Ebihalak* [Punoglavac], *A holdfény árnyékában* [U senci mesečine], *Bender & Tsa.* [Bender & Co]. Pala Bendera ne oskudeva u zrelosti. Prisutno je zamagljivanje žanrovskih okvira (bez tipičnih manjinskih žalopojki) i razmišljanje o jugoslovenskoj etničkoj iluziji zajedništva. Sa biografskim anomalijama i peripetijama vezanim za vlastita imena, pohranjena u sećanju, likovi su u potrazi za regionalnim identitetom. Ne može se ustanoviti da li ove ispovesti opisuju lične doživljaje ili opisanim dešavanjima, otvaranjem starih rana, evociraju nakupljene nepravde.

Ključne reči: Jugoslavija, Vojvodina, identitet, višejezičnost, tradicija imenovanja

A kézirat beérkezésének ideje: 2022. febr. 1.

Közlésre elfogadva: 2022. márc. 1.

UTASI Anikó

Óvóképző Szakfőiskola
Újvidék, Szerbia
anikoutasi@gmail.com

AHOL AZ ÉG ÉS FÖLD ÖSSZEÉR

Domonkos István: Via Italia

Where sky meets earth

István Domonkos: Via Italia

Gde se nebo i zemlja spajaju

Ištvan Domonkoš: Via Italia

A dolgozat Domonkos István 1970-ben megjelent *Via Italia* című ifjúsági regényével foglalkozik. Az író opusában jelentős helyet elfoglaló műről kevés elemzés született ez ideig. Tulajdonképpen ez az állítás igaz Domonkos egész gyermekirodalmi munkásságára is. A tanulmány szerzője arra keresi a választ, mitől annyira friss ez a regény több mint ötven évvel az első kiadása után is. Az elemzés számba veszi a regény jellemző helyszíneit (nyelvi és fizikai tereit), rétegeit és szereplőit egyaránt. Továbbá azt a domonkosi életérzést kísérli megragadni, mely majd a gyermekversek sajátja is lesz (*Tessék engem megdicsérni*), s amely korosztályok feletti, valódi *crossover* művekké avatja mind az említett verseket, mind a regényt.

Kulcsszavak: Domonkos István, ifjúsági regény, gyerek szereplők, felnőttek, crossover

Az újvidéki Forum Könyvkiadó 1969-es ifjúsági regénypályázatának második díját Domonkos István nyerte el *Via Italia* című kéziratával. Kötetben azután hamarosan, 1970-ben meg is jelent a kiadónál, majd 1984-ben újra kiadták a regényt.

Bori Imre hívja fel figyelmünket arra *A jugoszláviai magyar irodalom történetében*, hogy Domonkosnak jelentős ez az ifjúsági regénye is (Bori 1998, 206).

Ennek ellenére mind a mai napig nagyon kevesen írtak az írónak erről a regényéről, nemigen született hozzáértő, részletes elemzés; úgy tűnik, legin-

kább a szerző költészete áll a méltatók érdeklődésének középpontjában. Külön gyermekirodalmi munkásságával¹ sem sokan foglalkoztak, mint ahogy arra Orcsik Roland (2004, 102) is rámutatott. Domonkos István is így nyilatkozik egy interjúban: „[f]ogalmam sincs, miért, de én is mellőzöttnek érzem magam, pedig sohasem kétkedtem abban, hogy szolid tuttista vagyok. A magyar irodalom, úgy tűnik, a mellőzöttek irodalma” (Kőrössi P. 2011).

Érdeemes tehát újra elővenni ezt a művet, megvizsgálni több mint ötven év távlatából, mit mond nekünk ma ez a szöveg.

Terek és helyszínek

Domonkos István műveiben fontos a térbeli meghatározottság, a konkrét helyhez kötöttség. Virág Zoltán is fölfigyelt arra, hogy a vajdasági szerzők műveiben mennyire fontos helyet kap a Mediterráneum vidéke, illetve a tenger, valamint arra is, hogy:

[a]z egymást követő symposionista generációk költészetében, prózájában, esszéírásában kiemelt szerepet játszó alakzatok tekinthetők akár valamely szerelmes földrajz, emocionális kartográfia szokványos elemeinek, ám szemlélhetők és szemléltethetők úgy is, mint egy művészeti, irodalmi, gondolkodástörténeti, személyes léttörténeti értelemben összeszerveződő kulturális atlasz meghatározó egységei (Virág 2010).

Például Domonkos gyermekverseiben (*Tessék engem megdicsérni*, 1976, 1980) először szintén ez a *couleur locale* ötlük szemünkbe, mindenképp „újvidékiek” ezek a költemények (a várossal, illetve a város egyes kerületeivel, városrészeivel: megjelenik a Duna-park (*Újvidék*) vagy a Limán és Heréskert (*Egy világutazó naplójából*); a forró homokú táj is vajdasági (vö. Utasi 2008, 66), tipikus látványával, az eperfával (*Eperfán, Valahányszor belém téptek*) vagy a széles, fenyegető hullámú Dunával (*A folyóra vadásztam, Békeharcos, Dilidal*).

Domonkos azonban nem marad meg a vajdasági szűk földrajzi keretek között. Tereit kiterjeszti a valamikori Jugoszlávia teljes egészére. Bejárjuk vele szinte az összes tagköztársaságot, a Vardartól egészen a Triglavig.²

---

¹ Nem sokan tudják valószínűleg, hogy a szerző az ismert Grimm-történetet is újramesélte (*Csipkerózsika*, 1981). A képes lapozó verses szövege nyilván nem tartozik Domonkos költészetének remekei közé, de érdekességként megemlíthető, hogy ilyent is írt.

² Utalás a *Jugoslavijo* [Jugoszlávia] című valamikori népszerű dalra, illetve annak első sorára: „[o]d Vardara pa do Triglava”.

A kitömött madár (1969) hőse például a „kék Adriára” igyekszik az ismert vonat-útvonalon (Vinkovci–Zágráb–Szarajevó érintésével)³; majd Macedóniában és Szlovéniában is megfordulunk, a szinte már krúdys mondatok szárnyán.⁴

A *Via Italiában* valahol a dél-bácskai körzetben játszódnak le az események, az író pontos adatot arról nem közöl, hogy hol. Bogumil viszont Hegyesen adja föl Momčilónak címzett levelét, tehát a Verbász–Ókér⁵–Kishegyes vonzásterületére gyanakodhatunk esetleg. S itt van természetesen a Domonkos számára oly fontos eperfa, ezúttal mint a büntetés különös „eszköze”: Balázs Ferinek a nagyszünetben átölelve kell tartania az iskolaudvarban levő fa derekát a regény második fejezetében.

Deda viszont olykor eltűnik hetekre (kilép a vajdasági milióból), s csavargásainak helyszínéről levelezőlapon üzen haza, olykor Szkopjéból, olykor Belgrádból. Itt tudjuk meg, aláírásából, hogy valójában József a neve.

Azután a *Via Italiában* a sokszínű Vajdaság nemzetiségeinek egész kavaládja szerepel. A magyarok mellett itt vannak a montenegróiak (pl. Delibašić⁶ bandája, az ellenséges fiúcsapat, vagy Momčilo, őt az elemzők szerbnek azonosítják; véleményem szerint pedig Crna Gora-i, hiszen egy öccse él Titogradban⁷), németek (Heli apja, akit a partizánok kivégeznek), zsidók (akiket a háború utáni években kitelepítenek a németekkel együtt), muzulmánok vagy talán albánok (Fetah, a kikirikárius), bosnyákok (a „világ legjobb embere” olykor bosnyák idénymunkás, vagyis „külföldi”), cigányok (Gerda, a „világ legjobb embere”⁸ olykor asszony is lehet).

A regényben aztán természetesen megjelennek a valamikori Jugoszlávia termékei, árucikkei is, melyek az élet(ünk) mindennapos részei voltak. Deda például *Divka kávé*t főz az egyik „világ legjobb emberének”, Momčilo pedig a „*Borovo*” *cipősbolt*⁹ kirakata előtt nézegeti a tornacipőket.

³ „és azután Vinkovci, átszállás, Zágráb, húsz percet áll a vonat, Sarajevó stb.” (Domonkos 1969, 72).

⁴ „írní kezdte arról, hogy mennyire szereted az őszi kerteteket, az állami birtok öreg csőszeit, a szomszéd falu irányába haladó szekereket, utána jól táplált kutya gurul rendszerint, s körülszaglássza az útjába vetődő villanykarókat, az ősz Ohridban [...] Szlovénia, ah Szlovénia apró falvait” (Domonkos 1969, 90).

⁵ Domonkos szülőfaluja egyébként.

⁶ Tipikus Crna Gora-i vezetéknev.

⁷ Ma Podgorica, Crna Gora fővárosa.

⁸ A „világ legjobb embereit” Deda részegen, éjjeli kirándulásából megtérve hurcolja haza (Domonkos 1970, 72–74).

⁹ Ma is létező árucikkről, illetve cipősboltlátozatról van szó. Az ország szétesése után (átalakulva bár) visszaszorultak Horvátország területére.

Vajdasági magyar nyelvhasználat

Domonkos István prózai és költői nyelvét egyaránt jellemzik a szerbizmusok, melyeket mind a mai napig használunk itt, a Vajdaságban; valószínűleg a más magyar nyelvterületen élők számára ezek magyarázatra szorulnak. Varga Lajos Mártonnal (1975, 88) így eshetett meg, hogy Dedát Balázs Feri (ahogy ő említi a „fiúcska”) „öreg barátja”-nak gondolja, holott a nagypajáról van szó. A két szereplő rokoni viszonyban áll egymással tehát; a szövegből ez világosan ki is derül egyébként. Nyilván a *Forrásban* megjelent könyvismertető szerzője nem tudta, hogy a Deda szerbül: 'Nagyapa' és nem valamilyen személynév.

Később majd a költő gyermekverseiben is föltűnnek szerb szavak, pl. a Maja (*Azért*) és a Dádó (*Újvidék*) nevek, valamint a szerb nyelvből átvett kifejezések, melyek csak itt nálunk regionálisan, a Vajdaságban használatosak (vö. Utasi 2010, 5), mint például a *blicc* ['vaku']: „fényképezetek hol van a blicc”, adja ki az utasítást az *Állok a padon* hőse; vagy a *klikker* ['üveggolyó']: „ötven üvegklikkerem”-ről számol be a leltárát készítő lírai én (*SOS!*), sőt az *Eperfában* is „két / kemény / klikker” lapul a zsebében.

A *Via Italiában* ilyen a *kikiriki* ['földimogyoró'] és származékai: a *kikirikiárus*, *kikirikihéj*, *kikirikihéj-nyomok*, *kikirikimag*, *kikirikizett*, *kikirikikészlet*, *kikirikiszacskó*, *kikiriki nagyságú izzadságcseppek*; vagy a *sank* ['pult']. A leginkább szerb képregényekből ismerős hangutánzó szavak is létjogosultságot nyertek Domonkos szövegében, mint a *fjjuú* ['a kilőtt lövedék, a süvítés hangja'] és a *trassz* ['a becsapódás hangja'].

A regény szerb fordításában (Seja Babić, 1986) persze ez a többlet eltűnik, a szerb szavak természetes közegükben nem tesznek hozzá a szöveghez (lásd 1. táblázat).

Forrásszöveg (Domonkos 1970)	Szerb fordítás (Domonkoš–Babić 1986)
„Lyukas óráit [Momčilo] [...] azzal töltötte, hogy <i>kikirikit</i> rágszált [...]. Bárhol jelent is meg, <i>kikirikihéj-nyomokat</i> hagyott maga után [...]” (60).	„Slobodno vreme [Momčilo] ispunjavao je krckanjem <i>kikirikija</i> [...]. Gde god bi se pojavio, za sobom je ostavljao <i>kikiriki-tragove</i> [...]” (48).
„Momčilo <i>kikirikizett</i> odabenn” (61).	„Tamo, unutra, Momčilo je <i>krckao kikiriki</i> ” (49).
„[...] hogy aztán egy <i>kikirikimaggal</i> a foga közt, fiatalos léptekkel kilépjén az utcára [...]” (83).	„[...] da bi posle toga, <i>sa kikirikijem</i> među zubima, mladalačkim korakom izašao napolje [...]” (69).

„Miután végleg meggyőződött róla, hogy <i>kikirikikészlete</i> kifogyott [...]” (111).	„Kad se uverio u to da su se <i>rezerve kikirikija</i> potrošile [...]” (90).
„ <i>Kikiriki nagyságú</i> , sárga izzadság-cseppek jelentek meg a homlokán” (114).	„Po čelu mu se izbile žute kapi znoja <i>velike kao zrna kikirikija</i> ” (92).
„A <i>kikirikiszacs</i> kóért nyúlt, de az kicsúszott a kezéből” (114).	„Posegao je za <i>kesicom kikirikija</i> ali mu je ova iskliznula iz ruke” (93).
„Ha, mondjuk rá, valaki a kocsmába lépett, és a <i>sankra</i> könyökölt [...]” (60).	„Ako bi, na primer, neko ušao u krčmu i naslonio se na <i>šank</i> [...]” (48).
A kocsmában a <i>sankra</i> ¹⁰ könyökölték [a két bórruhás], és egy-egy pálinkát rendeltek” (118).	„Ušli su u krčmu [ova dvojica u kožnim odelima], naslonili se na <i>šank</i> ¹⁰ i poručili po rakiju” (96).

1. táblázat. *A kikiriki és a sank a Via Italia magyar és szerb szövegében*

Ugyanez mondható el a *Fijúúú, trassz, bumm, hasra!* felkiáltásról, mely egyben a 11. fejezet címe is, s amely aztán többször is elhangzik a regényben (Domonkos 1970, 78, 88, 104). A szerb szövegben nem hatnak meglepetés erejével a mondatban szereplő indulatszavak: *Fijuuu, tras, bumm, lezi!* (Domonkoš–Babić 1986, 64, 72, 84), de érdekes, hogy a fordító meghagyja a magyar „bumm” hosszú *m*-ét, holott szerbül röviddel írják.

A regényt Várady Tibor ajánlja a szerb olvasók figyelmébe. A fordításkötet (Domonkoš–Babić 1986) hátsó borítóján olvassuk a méltatást:

Költészetéhez hasonlóan Domonkos most sem ítélkezik, inkább a regény hőseinek pozíciójából vizsgálódik.

Ez egy teljes erővel, teljes odaadással megírt regény. A megfigyelés tárgya sajátos – mindenekelőtt a gyermekfigurák és azok életei, de a megfigyelés távolságán az író nem változtat és nem „igazít” rajta. Ez az egyik oka annak, hogy a regény igazán jó.¹¹

A *Via Italia* szerb nyelvű szövege nem áll összhangban ezekkel az elismerő szavakkal, az olvasók nem biztos, hogy érzékelik a regény kvalitásait. Sajnos elég sok a pontatlanság, nem egészen jó fordítói megoldás. Például: Momčilo *egykori bajtársainak* fogalmaz levelet (Domonkos 1970, 59) míg a célnyel-

¹⁰ A kiemelések az enyémekek (U. A.).

¹¹ Az idézetet saját fordításomban közlöm (U. A.).

ven *starim pajtašima* (Domonkoš–Babić 1986, 47), viszont a ’régi pajtásainak’ nem ugyanaz, mint az egykori bajtársainak kifejezés. Később Momčilo *egykori bajtársai társaságában* a fővárosban jár álmában (Domonkos 1970, 115), ezúttal a fordító ’valamikori barátai’-nak értelmezi a szókapcsolatot: *u društvu nekadašnjih prijatelja* (Domonkoš–Babić 1986, 93), csakhogy a barát és a bajtárs ezúttal sem fedi egymást. Vagy egy ízben Deda *törökülésben ül* le (Domonkos 1970, 70), míg a fordításban *sedeo je kao Turčin* [’úgy ült, mint egy török’] (Domonkoš–Babić 1986, 57), holott ez így nem használatos; a szerbben is létezik kifejezés a törökülésre, mégpedig a *turski sed*.

Azután a *Via Italia* első fejezetében különböző tilalmakkal ismerkedünk meg, melyeket az iskolaigazgató és az osztályfőnökök fogalmaznak meg, de a feliratokat maguknak a diákoknak kell elkészíteniük rajzórán. Mindezekhez Guli, az iskolaszolga is hozzájárul saját kezűleg írt plakáttal (lásd 2. táblázat).

Forrásszöveg (Domonkos 1970)	Szerb fordítás (Domonkoš–Babić 1986)
A ZEBET PUJGATNI TILOS! ¹² (7)	ZABRANJENO JE PUJDATI ZEB! ¹² (7)

2. táblázat. „*Leiterjakab*” a *célnyelven*

Seja Babić nemcsak hogy nem ismerte föl a két helyesírási hibát a forrásszövegben (melyeket természetesen a szerb mondatnak is tükröznie kellene valahogyan), hanem úgy tűnik, nem is értette teljesen azt, s így született meg ez a fordítói gyöngyszem, amolyan szemet szűrő *leiterjakab*.

A Momčilo (*Momcsi-Ló*) nevével alkotott szójátékot sem igazán sikerült visszaadnia (*Momči-los*) (lásd 3. táblázat).

Forrásszöveg (Domonkos 1970)	Szerb fordítás (Domonkoš–Babić 1986)
„Heli tizenhárom éves volt, az iskolában egy évet vesztett a kórház miatt, ahová szinte erőszakkal és ok nélkül dugták be egy évre, anyja, özvegy Röszlerné és Momčilo vagyis <i>Momcsi-Ló</i> ¹³ (20).	„Heli je imala trinaest godina, propustila je jednu godinu u školi zbog bolnice u koju su je strpali silom i bez razloga, njena majka, udova Rozler i Momčilo, odnosno <i>Momči-los</i> ¹³ (17).

3. táblázat. *A szójáték megoldása a célnyelven*

¹² A kiemelés Domonkosé, illetve a fordítóé (U. A.).

¹³ A kiemelés az enyém (U. A.).

A *ló* mindenesetre nem ugyanaz, mint a *los* [’jávorszarvas’]; talán nem volt szerencsés egy másik állattal helyettesíteni, és a szerbben sincs meg az az átvitt értelme, mint a kissé durva megszólításként is használatos magyar szónak, a *ló*-nak! A magyar szövegben a *Momcsi-Ló* Heli névalkotása, mellyel egyben kifejezi megvetését anyja szeretője iránt. A célnyelven, véleményem szerint, a *Momči-los* nem ennyire kifejező.

Domonkos jellegzetes vajdasági nyelvhasználatára és itteni kiejtésére egy, az íróval készített interjú meghallgatása kapcsán Mikola Gyöngyi is fölfigyelt; külső szemlélőként úgy érzi, hogy az „anyaországiakhoz” képest a vajdaságiak erőteljesebben, erősebb érzelmi töltéssel, szenvedélyesebben beszélnek (Mikola 2006, 170–171).

Tegyük hozzá: ez a jellegzetes, immár „legendás hang” (Mikola 2006, 171) szólal meg a szerző írott szövegeiben is.

Deda

A *Via Italia* első kiadásának hátlapján¹⁴ olvasható Domonkos István jegyzete, melyben írásainak fő hajtóműveként a kíváncsiságot jelöli meg, mely a dolgok velejét fürkészi; „[az] emberből ki kell önteni az embert – vallja az író –, mint lyukból az ürgét, és aztán addig melegíteni, míg énekelni nem kezd” (Domonkos 1970).¹⁵

A fülszöveg alábbi részlete kulcs lehet a regény megértéséhez:

Deda szabad ember. A falumban, ha róla beszélnek, azt mondják, hogy kelekótya, csavargó. Tiltakozom. Ez ellen tiltakozom ebben a könyvben, és a korlátok ellen, melyek nálunk annyira elszigetelik a gyereket a felnőttől. Miért van az, hogy ezek a korlátok csak a legnagyobb inségben vagy háborúban dőlnek le?

Érdekes, hogy a második kiadás, mely Szajkó István művészi illusztrációival jelent meg, elhagyja ezt a fülszöveget.

Dedát tekinthetjük valójában a regény főhősének, s ő egyben a legkomplexebb figurája is a történetnek¹⁶, amolyan huckleberrys karakter. Mark Twain hőse, Huck is ugyanolyan saját szabályai szerint élő figura, mint az öreg; szabadságvágyuk, nonkonformizmusuk rokonítja őket egymással.

¹⁴ Orcsik Roland (2004, 102) utószót említ Vajda Gábor 1972-es, a *Magyar Szóban* megjelent cikkére hivatkozva. Ez tévedés, az első kiadáshoz nem készült utószó.

¹⁵ A teljes fülszöveg adalékot szolgáltatathat a domonkosi életmű további helyes értelmezéséhez.

¹⁶ Mint ahogy erre Herédi Károly (2019, 320) is rámutatott.

Egyébként az egész regényt egyfajta Tom Sawyer-es hangulat lengi be: temetővel, döglött macskával, a kaland kilátásba helyezésével, a szökés tervével, a veszély keresésével.

Balázs Feriék a temető mellett laknak. Deda általában egy fekete márványkriptán alszik, melyet egy kinyújtott karú, néger márványangyal díszít. Más, különös szokása is van: a fűskamrában, titokban, tornagyakorlatokat végez, lopott aranyékszerekkel kereskedik, s nem utolsósorban gyanús egyedekkel áll kapcsolatban. S nem rejti soha véka alá (rendszerellenes) véleményét sem (például „kizárólag magánbörpincébe járt: először azért, mert magánpince, másodszer azért, mert oda nem járnak spiclik és kommunisták”, Domonkos 1970, 71); az ilyen s ehhez hasonló kijelentések valóban merésznek számíthattak a múlt század ötvenes éveiben, amikor a *Via Italia* regényidejét tehetjük. Talán azok lehettek még a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején is, amikor a regény íródott.

Olaszország

Az egész regényt átható Itália-képzet és -bűvölet is Dedához kapcsolódik. Az Olaszországhoz fűződő első kijelentés is az ő szájából hangzik el:

„Balázs Feri apját [Deda] nem egyszer figyelmeztette, hogy nézzen utána a fia galambjainak, mielőtt még annyira el nem szaporodnak, hogy aztán senki sem bír majd velük, mint *Velencében*.

– *Velencében?* – lepődött meg Balázs Feri apja” (Domonkos 1970, 32 – A kiemelés az enyém. U. A.).

Később Deda a csatorna iszapos vizében kecskebékákat csalogat horgára, olaszul biztatva őket: „*Bravó, Giulio!*”, „*Bravó, Giulio, bravó, signori!*”; még egy „*Porca madonna!*” is elhangzik szájából, amikor egy hatalmas kecskebéka eltűnik előle a nádasban (Domonkos 1970, 55–56. – A kiemelések az enyéme. U. A.). Olasz mondatokkal, szavakkal még találkozunk majd a szövegben. Balázs Feri szorgalmasan tanulja a nyelvet („[u]noduo, unoduo, unnoduo, hajtogat-ta Deda után [...]. És ez így ment éjszakáról éjszakára. Egy, kettő, uno, duo, unnoduo.”), igaz, nem túl sikeresen, mindössze ennyit tud elsajátítani. Amikor pedig az öreg és unokája útnak ered Itália felé egy fekete kerékpáron – igaz, csak a szomszédos városig jutnak el végül –, Deda így kiáltozik egyre gyakrabban engedve el a kormányt: „*Viva Italia, viva Italia!*” (Domonkos 1970, 95, 125. – A kiemelések az enyéme. U. A.)

Ez az *olaszság* fokozatosan, egyre jobban erősödik föl a regényben, több síkon is megmutatkozik. Az egyik „világ legjobb emberének”, Tufinak olasz

gyártmányú csavarhúzóik vannak például. Magának Dedának is szinte mindene olasz (hátizsákja, messzelátója, nadrágja, melyeket még az első világháborúban zsákmányolt a frontról); a regény végén pedig a kórházból megszökve igazi olasz inget és valódi olasz kalapot ölt magára.

Az olasz réteget erősítik Deda beszámolói, egyre többet mesél Itáliáról, melynek nyomán Balázs Ferit „Olaszország hívni kezdte” (Domonkos 1970, 77); vad előkészületek történnek ezután az út előkészítésére, a szökés megtervezésére.

Jelek és jelzések

A két világháború jelzésszerűen van jelen a regényben.

Deda kincsei között szerepel egy első világháborús hadászati térkép is; nyári délutánokon órák hosszat nézegeti mozdulatlanul. A térkép fehér szegélyén nevek sorakoznak, melyek után a dátum mellett parányi keresztek állnak. A szerző nem fűz hozzá további magyarázatot, de a névsorból az első világháború cigány áldozataira következtethetünk (Domonkos 1970, 49):

Kolompár J. 1915. máj. 5.

Kolompár D. 1916. ápr. 6.

Kolompár G. 1916. ápr. 11.

Bán Aladár 1917. jún. 4.

Sebestyén I. 1917. jún. 9.

A nagy háború megidéződik Deda visszaemlékezésében is. Órák hosszat mesél Balázs Ferinek Olaszországról; képzeletében, mint valamilyen csoda, elevenedik meg Itália, annak ellenére, hogy hadiélmények kötik ottlétéhez, fejsebbel ápolták a kórházban.

Azután Deda evési szokásai is a fronton töltött időkre vezethetők vissza, melyektől nem tud vagy nem is akar megszabadulni. Legszívesebben egyedül étkezik. Sohasem tányérből eszik, a levesesfazekat vagy a főzelékeslábast húzza maga elé, beleaprítja kenyerét, majd elővonja hozzá hátizsákjából kanalat.

A második világháború is az utalások szintjén idéződik meg. Viki-Radiátor, a robbantózseni pályafutását még szinte óvodás korában, a háború alatt kezdi, hogy aztán békeidőben folytassa. Robbantásai nyomán az emberekben felidéződik a közelmúlt, a háborús beidegződések még frissek, sokan csikorgó csizmák zaját és tankok dübörgését vélik hallani a sötétben, többen a pincébe szaladnak le ijedtükben, míg mások fegyverért nyúlnak. Egyedül Momčilo az, aki ilyenkor nem fél. Partizándalt dúdolgatva csatolja föl revolverét, hiszen mióta

három éve ebbe a városba helyezik át, folyton csak a háborút várja. A háborúban elesett német katonák pedig névtelen tömegsírban nyugszanak, „itt vannak a sárgarépák alatt”, a temetőcsősz veteményeskertjében (Domonkos 1970, 95).

Olykor pedig pusztán egy hasonlatban villan föl a háborús életérzés: „[v]illámlott, és az ég akkorákat dördült, mint egy *aknamező*, melyre téhen tévedt” (Domonkos 1970, 120. – A kiemelés az enyém. U. A.).

A felszabadulást követő évekre, az ínséges időkre a *Via Italia* szövegéből előbukkanó utalásokból s azok nyomán olvasói asszociációinkból kapunk képet (például „Balázs Feri is, mint sokan abban az időben, sűrűn éhezett”, Domonkos 1970, 13). Az amerikai babkonzerv, a tejpor és tojáspor nyilván UNRRA-csomagból kerül elő, ha ezt így nyíltan nem is mondja ki az író. Viki-Radiátor füzetére a vignetta kovással van felragasztva, nyilván azért, mert máshoz nem lehetett hozzájutni. A helybeli magyar könyvtár ügyére is fény derül végül, Balázs Feriék törtek be virtusból (nem nacionalista kilengésről van szó tehát), azután a könyveket nem ők, hanem az emberek hordják szét talicskán fűteni.

A háborús évek utáni Jugoszláviában a vajdasági németeket mint „ellen-séget” kilakoltatták, helyükre érkeztek a telepések („akikre az apja [ti. Balázs Ferié] különösen haragudott”, Domonkos 1970, 27), leginkább Crna Gorából, Likából és Boszniából. Ezt az utóbbi információt természetesen ismét az olvasók ismeretére bízta Domonkos István.

Az ínséges évek hozadéka a munkanélküliség is. Balázs Feri apja kőfaragóként nem tud érvényesülni az új rendszerben, nyaranta kapálni jár a szövetkezetbe, ahol kukorica a bére, a fiú anyja pedig a téglagyárban dolgozik.

A beszolgáltatásra (Deda ezekkel a szavakkal jön le a padlásról: „[a]nnyi ott fenn a kukorica, hogy a végén még lezárnak bennünket, amiért nem szolgáltattuk be”, Domonkos 1970, 32) és vagyonek Kobzásra („a férjemet lelőttétek, a vagyonunkat elkoboztátok”, vágja Momčilo fejéhez Elza, Heli anyja. Domonkos 1970, 68) utaló mondatok is ezeket a sötét időket idézik meg, melyeket csak fokoz a Triumph márkájú motoron száguldozó két bőrruhás fenyegető jelenléte a regényben.

Egyes vélekedések szerint egy komplex Jugoszlávia-kritika¹⁷ is kiolvasható a regényből. Talán inkább úgy fogalmaznánk: korabeli helyzetjelentésről, állapotleírásról van szó a *Via Italiában*. Kérdés viszont, hogy 1970-ben ezek a regénybeli, a jugoszláv kommunista rendszer tetteire utaló jelzések hogyan nem tűntek föl a cenzúrának, miként engedélyezték a mű kiadását. Talán mivel „csak” egy ifjúsági regényről van szó, elkerülte a figyelmet.

---

¹⁷ Herédi tanulmányában (2019, 318) Virág Zoltán véleményét osztja e kérdésben.

Azután a *Via Italiában* baljós jelek, előrejelzések viszik tovább a történetet. A bekövetkezendő tragédiát készítik elő. Ilyenek például a téglagyár kéménye körül állni látszó „*fekete füstgomolyagok*”, melyek „balsejtelmekkel töltötték el Balázs Ferit” (Domonkos 1970, 51). Később orrát *dögszag* csapja meg: egy *döglött macska* fekszik a vízben „*felpuffadt hassal, égre kalimpáló lábakkal*” (Domonkos 1970, 70). Vészjóslóan hat Momčilo konyhaasztalra helyezett *pisztolya*, valamint Viki-Radiátor utolsó *ágyúgolyója* is, melynek nagy figyelemfelkeltő szerepet szán annak felrobbantása révén. (A kiemelések az enyémeek. U. A.)

Domonkos Istvánnak a ki nem mondás az írói fegyvere, a ki nem mondott szó erejével, valamint a késleltetés technikájával ér el titelalálatot regényében. Balázs Feri, miután lejárt büntetése, dacból továbbra is átölelve tartja az eperfát. Kóra tanárnő megpróbálja lefejtetni a fiú elfehéredő ujjait a fa törzséről, sikertelenül. A második próbálkozása után egyszer csak felsikolt. Hogy mi történt, azt csak néhány fejezettel később tudjuk meg: Balázs Feri térden rúgta a tanárnőt. Máskor egy éjjel hősünk hangokat hall a temető felől, de képtelen felismerni őket. Másnap reggel széjjelnéz a sírok között, az egyik bokor alján talál egy ást, de nem tulajdonít neki különösebb jelentőséget. Itt is majd később derül ki, hogy kik jártak a sírkertben. Bogumil kilétére is csak fokozatosan derül fény, a rejtély mindvégig izgalomban tartja nemcsak a regény szereplőit, de olvasóközönségét is.

Továbbá nagy horderejű képek sorából építkezik a szerző ebben a művében is, melyek az olvasók asszociációs képességeit is célba veszik. Például Kóra tanárnő, ujjával megpöccintve egy csikket hajít ki az ablakon, melynek „[m]inkét vége vörös volt” (Domonkos 1970, 11) – nyilván a nőnek ki volt rúszozva a szája, az hagyott nyomot a még parázsló, földön landoló cigarettacsutkán.

Domonkos egész írásművészetére jellemzők egyébként az erőteljes, szenzuális, láttató képek. Ifjúsági regényében sincs ez másként, nem használ külön erre a célra, a gyerekolvasók számára kifejlesztett nyelvet. Íme, miként próbál Balázs Feri félelmén úrrá lenni, s megakadályozni a sötétség bejutását szobájába: „[p]éldául egy kibelezett tökhéjban gyertyacsonkot égetett, melynek lángja kegyetlenül mészárolta a homályt az éjszaka folyamán, telehányva a falakat vonagló testrészeivel”¹⁸ (Domonkos 1970, 44).

¹⁸ Mennyire vérszegényebb ezen a ponton a szerb szöveg! Seja Babić nem tudja visszaadni a domonkosi mondat erőteljességét, arról nem is beszélve, hogy ezúttal sem pontos a fordítás: „[n]a primer u izdubljenu tikvu bi stavio parčice zapaljene sveće čiji plamen je neumoljivo seckao senke tokom noći, ispunjavajući zidove deformisanim delovima njegovog tela” (Domonkoš-Babić 1986, 38).

Felnőttek és gyerekek

Ha megfigyeljük, a *Via Italiában* a felnőtt hősök közül a tanárok mind ellen-szenvesek. A regény szövetébe ágyazottan, a háttérben, névtelenül szerepelnek (Kóra tanárnő kivételével, egyedül őt említi név szerint az író). Mindnyájuk fő nevelési eszköze a büntetés: a nádpálca, a sarokba állítás, a számárpadba ültetés, a többszörösen leírt mondatok fegyelmező hatalma. Domonkos tanárfigurái önkéntelenül is Móricz Zsigmond tanárhőseit juttatják eszünkbe a *Légy jó mindhalálig*-ből (1920) és a *Forr a borból* (1931). A móríci vélemény, miszerint a pedagógus a diáknak született ellensége¹⁹, mintha még mindig, az ötvenes években, Domonkos István regényidejében is aktuális lenne.

A gyerekszereplők felnőttekhez való viszonya is ellenséges. Éles a szembenállás a gyermekek és a felnőttek világa között. Persze Domonkos kamasz hősei a felnőttek szemszögéből nézve nem mintagyerekek. Szivaroznak, köpködnek, nem tanulnak, hazudnak, betöréseken jár az eszük és folyton megszegik a tilalmakat.

A vadóc, fiús Heli az egyetlen lány a bandában. Egy gyermekhős halálán – Nemecek óta, nyilván – nem döbbenünk meg gyermekirodalmi szöveget olvasva. Heli Viki-Radiátor robbantása következtében veszti életét, a fiú szerelmének áldozataként. Balázs Ferit is súlyos (kettős) veszteség éri, hiszen őt is gyengéd szálak fűzik Helihez, másrészt Deda (akit fokozatosan fogad el és szeret meg a fiú) kiszökik végül az életből; halálát egy erőteljes, szívbe markoló záróképben jeleníti meg a szerző a regény végén. Balázs Feri két kigördülő könnyecppjével együtt gyerekkora is véget ér – az eperfának cérna ága végképp elszakad szívében.²⁰

Összefoglalás

A *Via Italia* „feszés, jól épített olvasmánynak is izgalmas” (Varga 1975, 89) könyv, mai divatos szóhasználattal élve igazi *crossover*, mely egyaránt szólítja meg a gyermek és a felnőtt olvasót. A gyerekolvasókat elsősorban az iskolai élet, a kamaszszerelmi háromszög, a rejtélyek, titkok és a nyomozás (ki is lehet Bogumil a regényben?), a szökés terve köthetik le, míg a felnőtt olvasók leáshatnak a mű mélyebb rétegeibe is.

---

¹⁹ Móricz Zsigmond az *Életem és korom* című tanulmányában (mely eredetileg a *Színházi Életben* 1935. október 20-án jelent meg) számol be sárospataki élményéről: „itt tanultam meg, hogy a pedagógus a diáknak ellensége” (Móricz 1984, 326).

²⁰ Utalás Domonkos István *Eperfa* című gyermekversének zárósoraira.

A kortársak nem igazán értették, értékelték (talán félreértelmezték) a regényt, mivel jóval a maga kora előtt járt, nem konvencionális ifjúsági regényt írt Domonkos István. Hangja újszerű, akárcsak az ekkoriban keletkezett versekben vagy *A kitömött madárban*. Herédi Károly veszi számba tanulmányában (2019) a korabeli kritikus megjegyzéseket, kifogásokat a *Via Italiával* szemben. A hatvanas–hetvenes években még nem igazán beszélhetünk a jugoszláviai (vajdasági) magyar irodalomban gyermekirodalom-kutatásról. Mai tudásunk, tapasztalatunk, olvasatunk alapján ezekkel a bíráló észrevételekkel már nem tudunk egyetérteni.

Igenis jó regényt írt Domonkos István, ahogyan azt Várady Tibor megfogalmazta ajánlászövegében. Fontos helyet foglal el tehát a *Via Italia* a szerző opusában, és ha figyelmesen olvassuk a művet, rájöhethetünk esetleg titkának nyitjára is. Ifjúsági regényében is felfedezhetjük poétikai-írói eljárásának rendkívüliségét, miszerint: „a megnevezhetőt a megnevezhetetlennel / [...] gyakran felcseréltem” (Domonkos 1964, 75).

Irodalom

- Bori Imre. 1998. Domonkos István. In *A jugoszláviai magyar irodalom története*. 204–206. Újvidék: Forum Könyvkiadó – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Domonkos István. 1969, 1989. *A kitömött madár*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Domonkos István. 1970, 1984. *Via Italia* (Jovan Lukić rajzaival; Szajkó István rajzaival). Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Domonkos István. 1964. Kontrapunkt, In *Kontrapunkt*, vál. Bányai János és Bosnyák István. 74–76. Novi Sad: Forum Könyvkiadó.
- Domonkos István. 1976, 1980. *Tessék engem megdicsérni*. Dormán László fotóival, Baráth Ferenc rajzaival. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Domonkos István. 1981. *Csipkerózsika*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Domonkoš, Ištvan. 1986. *Via Italia*. Prevod sa mađarskog Seja Babić, ilustracije Branimir Prosenik. Novi Sad: Dnevnik
- Herédi Károly. 2019. Az ifjúsági regény aranykora. Az újvidéki Forum Könyvkiadó 1969. évi ifjúsági regénypályázata, körülményei és hatása. *Studia Litteraria, Gyerekvilágok* 58 (1–2): 309–323.
- Kőrössi P. József. 2011. Domonkos Domi István: Nem tudom, ki vagyok. *Várad* (2011. aug. 22.). <https://litera.hu/magazin/interju/domonkos-domi-istvan-nem-tudom-ki-vagyok.html> 2021 (2021. jún. 3.)
- Mikola Gyöngyi. 2006. Domonkos István hallgatása közben. In *Domonkos-symposion: Domonkos István műveiről*, szerk. Thomka Beáta. 167–178. Budapest: Kijárat Kiadó.

- Móricz Zsigmond. 1975. Légy jó mindhalálig. In Uő. *Regények II.* 263–514 Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Móricz Zsigmond. 1976. Forr a bor. In Uő *Regények III.* 189–661. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Móricz Zsigmond. 1984. Életem és korom. In Uő *Tanulmányok III.*, A tizenkettedik órában. 326–329. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Orcsik Roland. 2004. A gyermekkor törékeny utópiája. Domonkos István „ifjúsági” regényéről. *Bárka* 11 (1): 102–111.
- Utasi Anikó. 2008. A szabadság versei (Domonkos István gyermekverseiről). *Híd* 72 (10): 66–72.
- Utaši, Aniko. 2010. Pesme izmilege iz kestenove ljuške. In *Ennyi minden: Ötven magyar gyermekvers / Koliko toga: Pedeset mađarskih pesama za decu*, szerk. és vál. Utasi Anikó, ford. Utasi Anikó, Pop D. Đurđev). 5–6. Novi Sad: Zmajevе dečje igre.
- Varga Lajos Márton. 1975. Domonkos István: Via Italia. *Forrás* 6 (5–6): 88–89.
- Virág Zoltán. 2010. *Az élmények koloritja: A folyó, a delta és a tenger kulturális alakzatai a symposionista költészetben és prózában*. <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/119/virag.htm> (2021. jún. 3.)

WHERE SKY MEETS EARTH

István Domonkos: Via Italia

The paper deals with István Domonkos’s young adult novel *Via Italia* published in 1970. There have been very few analyses of this novel, a pivotal work in the author’s opus. This is, in fact, also true of Domonkos’s literature for children. The author of this paper seeks to find the answer to the question of what brings about the freshness of this piece of work even now, fifty years after its original publication. The analysis takes into account the characteristic locations (linguistic and physical spaces), layers, and characters of the work. It also tries to capture Domonkos’s attitude to life, which also characterizes his children’s poems (*Tessék engem megdicsérni [Please Praise Me]*), and makes both them and the novel true crossover works which surpass generational boundaries.

Keywords: István Domonkos, young adult novel, child characters, adults, crossover

GDE SE NEBO I ZEMLJA SPAJAJU

Ištvan Domonkoš: Via Italia

Rad se bavi omladinskim romanom *Via Italia* (1970) Ištvana Domonkoša. Ovo delo zauzima značajno mesto u spisateljskom opusu Domonkoša, iako je malo analizirano dosad. Ova izjava važi i za njegovo celokupno literarno stvaralaštvo za decu. U radu

se traži odgovor na pitanje šta ovaj roman čini tako svežim i nakon više od pedeset godina od prvog objavljivanja. Analiza obuhvata karakteristične lokacije (jezičke i fizičke prostore), slojeve i likove romana. Nadalje, pokušava da uhvati piščevo doživljavanje života koje će kasnije postati odlika njegove poezije za decu (*Tessék engem megdicsérni* [*Hajde, pohvalite me*]), a koje, kako pesme tako i ovaj roman, svrstava među prava vangeneracijska, krossover dela.

Ključne reči: Ištvan Domonkoš, omladinski roman, deca, odrasli, krossover književnost

A kézirat beérkezésének ideje: 2022. febr. 10.

Közlésre elfogadva: 2022. máj. 15.

HORVÁTH FUTÓ Hargita

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
horvathfuto@ff.uns.ac.rs

A KÉNYSZERŰSÉG „POÉTIKÁJA”
A Testvérem, Joáb eredeti és cenzúrázott változata

The “poetics” of necessity
The original and censored versions of Testvérem, Joáb [My Brother, Job]

„Poetika“ prisile
Originalna i cenzurisana verzija romana Brate moj, Jove

Gion Nándor a Forum Könyvkiadó 1968-ban meghirdetett regénypályázatára írta *Testvérem, Joáb* című regényét, s elnyerte az első díjat. A mű publikálását irodalompolitikai vita előzte meg, a Forum Könyvkiadó Kiadói Tanácsa ugyanis az aktuálpolitikai utalások miatt a szöveg átírását kérte, Gion nemzedéktársai pedig tiltakozásukat fejezték ki az alkotói szabadság eltiprása miatt. Gion végül kihúzta és/vagy átírta a problémásnak tartott szöveghelyeket, de hogy milyen változtatásokat végzett, azaz milyen kompromisszumokat kellett kötnie a regény megjelenése érdekében, azt csak nyilatkozataiból tudjuk (bár konkrét példákat nem közöl). A regényből először 1969-ben az *Új Symposion* januári számában jelent meg egy részlet, a háromoldalas szöveg a regénypályázatra benyújtott, még cenzúrázatlan kéziratból származott. Az összöveg és a kötetben megjelent korrigált változat néhány szöveghelyen eltér egymástól, de a kényszer hatására keletkezett átírások a regény kéziratának és a publikált szövegnek az összevetésével váltak csak nyilvánvalóvá. A regény nem teljes kézírata az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található a Gion-hagyaték Fond 583/6. jelzet alatt. A tanulmány összehasonlítja a kéziratot a publikált szöveggel, feltérképezi és elemzi a kényszer hatására keletkezett kihúzásokat és átírásokat, a problémás tartalmat összeveti a cenzúra indoklásaival.

Kulcsszavak: regénypályázat, *Testvérem, Joáb*, irodalompolitikai vita, alkotói szabadság, cenzúra

Regénypályázat '68

Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regénye a Forum Könyvkiadó 1968-ban meghirdetett regénypályázatára készült. A regény keletkezéséről az író 2000 decemberében a Magyar Művészeti Akadémián elhangzott bemutatkozó előadásában a következőket mondta:

Az ottani irodalomtörténészek kijelentették, hogy nincs elegendő és nincs igazán jó magyar regény Jugoszláviában. Kírtak egy pályázatot, meghívtak húsz embert, adtak nagyon szép előleget és nagyon szép díjakat tűztek ki. Jelígs pályázat volt. Akkor nekem már kezdett nem tetszeni ez a túlzottan nagy jugoszlávság, mert azért sok mindent tapasztaltam, azzal együtt, hogy újságíró is voltam, meg gyerekkoromtól kezdve sok mindent tapasztaltam, ami ellentmondott annak, amit nekünk okítottak. Éreztem, hogy itt valamiféle kirakatpolitika zajlik, aminek én is része vagyok. Amit, mondjuk, újságíróként vagy civilként látszólag el kell fogadnom, de íróként már nem. Megírtam a regényt, ez 1968-ban volt, amikor a csehszlovákiai események megtörténtek (Gion 2002, 38–55).

A regénypályázatra beérkezett huszonnegy kéziratot Bori Imre, Utsi Csaba és Vukovics Géza véleményezte. A pályaművek fele a zsűri értékelése szerint régi témákat régiesen feldolgozó, a másik tizenkettő akkori formanyelvű, szellemiségű, témájú regény, ez utóbbiak „töbnyire szenvedélyesen politizáló művek, emellett pedig szinte kivétel nélkül városi regények, melyekben a táj nem kulissza, hanem a hősök valódi életeleme”¹, az első öt regény pedig a kor létproblémáira reflektált. 1969 januárjában a bírálóbizottság közzétette döntését: Gion kézírata nyerte el az első díjat, a második díjat Major Nándor *Hullámok*, a harmadikat Domonkos István *A kitömött madár* című regénye érdemelte ki. A döntés kihirdetése után a *Magyar Szó* napilapnak nyilatkozva Gion a díjnyertes regényével kapcsolatban elmondta, hogy időálló irodalmi alkotásban szeretett volna feldolgozni egy szinte újsághírszerűen aktuális eseményt: „Erre a lapra játszottam, összekapcsolva egy elvontabban megfogalmazható jelenséggel, tudniillik mindig foglalkoztatott a lelkiismeret-furdalás nélküli emberi és erkölcsi lezüllés problematikája, amelyet az irodalmi alkotások zömében mindig meghasonlás követ, főként a főhős személyét illetően.”²

¹ Kellemes meglepetés. A zsűri tagjai nyilatkoznak a regénypályázatról. *Magyar Szó*, 1969. 1. 14. 8.

² A regénypályázat eredménye: Első díjas Gion Nándor, második díjas Major Nándor, harmadik díjas Domonkos István. *Magyar Szó*, 1969. 1. 16. 8.

Irodalompolitikai vita: írók vs. kiadói tanács

A kézirat már megjelenése előtt az irodalmi közvélemény érdeklődésének középpontjába került, amit a regény politikai beállítottsága okozott. Nagy ellenállást váltott ki, és támadás érte a politika részéről. A cselekmény 1968 késő nyarán játszódik, Csehszlovákia lerohanása után, amikor Jugoszláviában mozgósították a katonaságot, itt is szovjet intervencióra számítottak (Szerbhórváth 2005, 151). Az eszmei-politikai kifogásolnivalót a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat Kiadói Tanácsa fogalmazta meg közlemény formájában. A Kiadói Tanács tagjai³ amiatt, hogy a regénykézirat „egyes eszmei-politikai vonatkozásai [...], kitételei nem kívánt következményekkel járhatnak a szerzőre és a kiadóra nézve egyaránt”, és szem előtt tartva, hogy milyen „politikai szövődményekhez vezetne, milyen politikai szövődményekkel járna, ha a regény minden változtatás nélkül, betű szerint jelen formában jelenne meg”, arra az álláspont-ra helyezkedett, hogy a „szerzővel egyetértésben meg kell vizsgálni a kirívó kitételek változtatásának vagy esetleges törlésének lehetőségét, mivel úgy véli, hogy ezáltal nem változik meg a mű egészének koncepciója”.⁴ A tanácsstagok többek között kifogásolták, hogy a regény reflektál az 1968-as csehszlovákiai eseményekre, korruptnak, erkölcsellenesnek és politikailag kétszínűnek mutatja be a szocialista Jugoszlávia vezetőit, más országokat és nemzeteket sérteget. A Kiadói Tanács három pontban összegezte fenntartásait:

a) A regény emberi világa, amely a maga gyáva, korrupst, politikailag kétszínű vezetőivel, tirannus gyárigazgatóival, a társadalom lelkiismeretét képviselő, lezüllött forradalmáraival, a „rezsím” vámszedőivel, kizsákmányolt gyári munkásaival egyoldalú – következésképp torz – képet szuggerál valóságunk egészéről, mert ebben teljesen kimerül a társadalom ábrázolása, nem érzékeltetve, sőt teljességével kirekesztve belőle az abban lezajló egyéb folyamatokat. b) Mindezzel egy olyan törvényen kívüli világ képét idézi meg, amelyben kivétel nélkül minden, ami történik, és kivétel nélkül mindenki, aki létezik, messze a törvényesség, a társadalmi rend, az erkölcsi normák, a közösségi felelősség, a szocialista módon elképzelt élet határain kívül reked, s mintegy annak ellenére és

---

³ A Kiadói Tanács tagjai: Sóti Pál, Minda Tibor, Kovács László, Zsáki József, dr. Müller Imre, Bogdánfi Sándor, dr. Szeli István, Mészáros Anna, Ipacs József, Farkas Nándor, dr. Juhász Géza.

⁴ A Kiadói Tanács közleménye Gion Nándor Testvérem, Joáb című regényéről (A Tanács 1969. VI. 24-i üléséről). 1969. *Új Symposion* (51–52): 8.

cáfolatául létezik. A szerző ugyan nem azonosítja magát ezzel a világgal és ezekkel a folyamatokkal, de nem is határolja el magát tőlük.⁵

A közlemény, amelyet Gion Nándor nemzedéktársai az alkotói szabadság eltírásaként értelmeztek, éles reakciót váltott ki körükben.⁶

A Forum Kiadói Tanácsa a regény publikálásával kapcsolatos végleges döntést az írók fórumára bízta. A könyv kiadásával kapcsolatban kialakult „általános véleményt” a Magyar Szó *Bonyodalmak egy díjnyertes regény körül* című cikke így foglalja össze: a regény „kiadása elé nem kellene akadályokat gördíteni, amennyiben a szerző egy-két, esetleg nemzetközi bonyodalmakra is okot adó, a mű lényegét nem érintő mondatot kihagy belőle”.⁷ Az írók 1969. július 16-i összejövetelükön négyórás vita után a megjelentetés mellett döntöttek: „Gion Nándor regényét ki kell adni. A kézirat gondozása teljes egészében az író szuverén joga, s abban semmiféle változtatásra az író beleegyezése nélkül nem kerülhet sor.”⁸ Gion Nándor a szövegváltoztatásokra az *Egy dicséret visszautasítása* című, Bogdánfi Sándor cikkére írt válaszában reflektált: „Néhány, főleg külpolitikai vonatkozású mondat a bíráló bizottság tagjaival egyetértésben valóban megszelídítettett, néhány javaslat, mint például egyes regényhősöknek a társadalmi ranglétrán való lejjebb szállítását eleve visszautasítottam” (Gion 1969, 14). A regény szerkesztőjével, Utasi Csabával „meg voltunk és meg vagyunk győződve bármiféle változtatás fölöslegességéről, és hogy ezekre utólag mégis sor került, ezzel csak a szükségtelenül felborzolt kedélyeket akartuk valamelyest csillapítani” (Gion 1969, 14). A „megfertőződés történetét egyenes vonalúan, nagyobb kitérők nélkül” elbeszélő regény „alig retusálva” (Bányai 1982, 141–142) abban az évben megjelent. Fűlszövege egy „íz-ig-vérig aktuális” regényt hirdet, amelynek „fókuszában mindennapjaink egyik jellemző, prózánkban mindeddig megörökítetlen jelensége áll”.⁹

⁵ Uo. 8.

⁶ Lásd pl. Bányai János. 1969. Reinkarnáció, avagy mit rejteget egy gondolatjel. *Új Symposion* (51–52): 9–10., Bosnyák István. 1969. Diplomáciai „etika” és értelmiségi etika. *Új Symposion* (51–52): 11., Fehér Kálmán. 1969. Szocialista telepátia, avagy cenzori kirendeltség. *Új Symposion* (51–52): 15., Gerold László. 1969. Véleményem a közleményről. *Új Symposion* (51–52): 14–15., Utasi Csaba. 1969. Felszólalás. *Új Symposion* (51–52): 14.

⁷ *Bonyodalmak egy díjnyertes regény körül. Magyar Szó*, 1969. 6. 29. 8.

⁸ Jelenjen meg a Testvérem, Joáb. A jugoszláviai magyar írók a Kiadói Tanács közleményéről. *Magyar Szó*, 1969. 7. 18. 7.

⁹ A fűlszöveg folytatása: „Az önös érdekeknek az a szétverhetetlen láncolata, amely bizonyos embereket életre szólóan összekapcsol, tömöríti őket, akár lámpafény a rovarokat. Túl sokat ➔

Tabuleépítés, szembenézés a társadalmi problémákkal, replay-technika

Bányai János összevetve a *Testvérem, Joábot* az 1968-as pályázatra benyújtott művekkel, Major Nándor *Hullámok*, Domonkos István *A kitömött madár* és Tolnai Ottó *Rovarház* című regényével, mind a négy alkotásban a politikumot, a tabubontást fedezi fel közös mozzanatként: „a tilalmakról rántották le a leplet, felrobbantottak egy sor tabut” (Bányai 1977, 22). Márkus Béla értelmezésében Gion az előző regényének, a *Kétéltűek a barlangban* címében is kiemelt többértelmű jelképével a „képmutató, haszonleső, »az izgalmas igazságokat [...] módszeresen« irtó emberekre utalt” (Márkus 1996, 191), és aktuálpolitikai célzásokat tett, a *Testvérem, Joábbal* pedig továbbra is a többértelműséget igyekezett fenntartani: „Már a címmel is, amely »testvéremnek« mondja Joábot, de természetesen éppúgy nem nevezi meg, hogy melyiket – Joáb I.-et, a »városatyát«; Joáb II.-t, a kocsmáros; a bibliai Joábot, Dávid fegyvertársát, Absolon gyilkosát, esetleg Vansky Joábot, az egykori földbirtokost, aki után Joáb I. és Joáb II. a ragadványnevéket kapták –, mint ahogy az sem egyértelmű, ki tartja testvérenek a Joábok valamelyikét” (Márkus 1996, 191). Az egyes szám első személyű narrációjú regényben a Joábok a „kétéltűek”, az amphibiák osztályába tartozó egyedekhez hasonló alkalmazkodó életmódot folytató, befolyásolható emberek. Ebből a szempontból nem fontos, hogy a regény elbeszélője, S. Tamás kit tart testvérenek, mert a maga módján mind a négy Joáb a korrump embert jelképezi. A regényben Pomogáts Béla szerint Gion Nándor a Papp Dániel, Mikszáth Kálmán, Hunyady Sándor, Majtényi Mihály és Herceg János kezdeményezte hagyományt folytatja, amikor a konfliktusokkal teli, etnikailag és kulturálisan vegyes országrész lakosairól és azok lelki frusztrációiról ír: „Meggyötört és nyugtalan társadalmat mutat be Gion Nándor is: ahol az érvényesülés, a gazdagodás vágya erkölcsi leépüléssel jár együtt, és az erőszakos magabiztosság valójában sérült és bizonytalan emberi személyiségeket rejt” (Pomogáts 1994, 452). Ács Margit a *Testvérem, Joábot* némely szereplője és a műfaja, a társadalmi regény által a szenttamási regé-

-
- tudnak egymás ügyeiről, húzásairól, s ezért maradéktalanul el kell fogadniuk a korrumpálódókra oly jellemző játékszabályokat, hiszen fennmaradásukat csakis a cinkosság szavatolja. E próza azonban mentes minden tételszerűségtől: nem jó és rossz erők megütközését, illetve ennek eredményét kínálja tanulságul, hanem csak fényt vet valóságunk egy részletére. A szerző tárgyilagos hangja, szándékosan szenttlen stílusa következtében mindvégig élő, valós a regény, s mivel gondolati síkon semmi sem zárul le benne, elolvasása után még sokáig újabb-nál újabb kérdéseket vet fel az olvasóban” (Gion 1969).

nyekhez (*Virágos Katona, Rózsaméz*) kapcsolja: „egyszerre több társadalmi réteget, csoportot jár be, több sorsba költözik, s nem elégszik meg artistikus mikroelemzésekkel, elég súlyosnak érzi azt, amit tud, ahhoz, hogy összegezen” (Ács 2000, 199). Hózsza Éva a Gion-művekben elhangzó beszédek vizsgálva Török Ádám játékbábugyári retorikájáról megállapítja, hogy a manapság paródiaként értelmezhető jól formált szöveg, valamint a játékbábukkal való megdobálás mint a beszéd közvetlen reakciója a vajdasági régió történelmi összeomlás-tapasztalatainak, illetve bukott ideológiáinak aspektusából válik újraértelmezhetővé (Hózsza 2004, 68). Gion Nándor regénye a szimuláció és újrajátszás módszerének homogenizáló erejével megrázóan képes sugallni az eszménytelenné váló világ élményét:

A szimulálás, újrajátszás és újramondás mint (meta)narratív eljárás révén lezajlik a hősök alakjának valószerűtlenné homályosítása, a jelenetek filmszerű módon való megakasztása-kinagyítása-kiégetése, a depoetizált nyelv paradoxális lirizáló jelentésképzése, a (verbális) rituálék-szokások bevésése, miáltal érzékelhetővé lesz a korrumpálódási folyamat lassan, de szívósan működő, mindent felfaló mechanizmusa. A mű utolsó fejezetében tömény újrajátszás-effektusok idézik fel visszhangként a már bejáródott lemezt, a kocsmái gramofonos teremben ülve megismétlődik újra minden szokásos mondat, játék, de a háttér már nem azonos, az ártatlanság kora elillant, a kontextus megváltozott. Az együttlétek íze jóvátehetetlenül megkeseredett (Csányi 2010, 113–114).

Gion Nándor a *Joáb*-regényben hangsúlyosan és meglepően nyíltan írt az egész jugoszláviai társadalmat átszövő korrupcióról, az általa ábrázolt világban szinte mindenki lop: „A történet összjugoszláv, sőt össz-szocialista érvényességét a szereplők családnevei nyomatékosítják, amelyek sokféleségükkel szinte az egész keleti blokkot reprezentálják” (Kurcz 2016, 55).

Folyóiratbeli közlés vs. könyvváltozat

A *Testvérem, Joáb* című regényből Gion először 1969-ben az *Új Symposion* januári számában (Gion 1969a, 3–5) közölt részletet, a háromoldalas Kózsasipos László és Balogh László rajzaival illusztrált szöveg a regény pályázatra benyújtott kéziratból származik. Ugyanez a szövegrész a néhány hónappal később – a Forum Könyvkiadó gondozásában – megjelent regény I. részének 23–37. oldalán található (Gion 1969b). Az előszöveg és a korrigált változat néhány szöveghelyen eltér egymástól. Az eltérések nagyobb részét a lektor

okozhatta, aki munkája folyamán kijavította a helyesírási hibákat, elírásokat, a helytelen szórendet, kiiktatta a feleslegesnek tartott személyes névmásokot, határozószókat, igéket, kötőszókat, több mondatra bontotta a túl hosszúnak tartott összetett mondatokat.

Egyes szöveghelyeken megváltoztatták az igeidőket: „Mindig ilyen volt a Kovács Pali. Folyton **gúnyolódott** mindenkivel, és ezért sehol sem **szerették**. Egyetlen munkahelyen sem **tudott** megmaradni sokáig, néha hónapokig **lődörögött** munka nélkül, pedig állítólag nagyon jó állatorvos, de nem tudja befogni a száját. [...] Mi már megszoktuk a gúnyolódásait, egyáltalán nem zavar bennünket, legtöbbször határozottan jót **mulattunk** rajta” (Gion 1969a, 4), és: „Mindig ilyen volt a Kovács Pali. Folyton **gúnyolódik** mindenkivel, és ezért sehol sem **szeretik**. Egyetlen munkahelyen sem **tud** megmaradni sokáig, néha hónapokig **lődörög** munka nélkül, pedig állítólag nagyon jó állatorvos, de nem tudja befogni a száját. [...] Mi már megszoktuk a gúnyolódásait, egyáltalán nem zavar bennünket, legtöbbször határozottan jót **mulatunk** rajta” (Gion 1969b, 29).

Ez valószínűleg a szerző javítása volt, ahogyan a határozók (*rettenetesen – vadul*) és igék (*jól áll – illik, elalszik – elszundít*) felcserélése is: „szerettem itt üldögélni, különösen, ha esett az eső – majdnem minden délelőtt esett *az eső* –, és **rettenetesen** kopogott a vékony nádtetőn” (Gion 1969a, 3), és: „szerettem itt üldögélni, különösen, ha esett az eső – majdnem minden délelőtt esett –, és **vadul** kopogott a vékony nádtetőn” (Gion 1969b, 24–25); „Ez a nyakkendő minden öltönyhöz **jól áll**” (Gion 1969a, 3), és: „Ez a nyakkendő minden öltönyhöz **illik**” (Gion 1969b, 22).

Pontosított a korra vonatkozóan: a *zavaros időben* szintagma jelzőjének nem a melléknévi mutató névmással (*ilyen*), hanem az *ebben* mutató névmással determinált formáját iktatta be: „Nem tudom, hogy a Fehér Ló miért tüntetett ki bennünket látogatásával **ilyen** zavaros időben” (Gion 1969a, 4), és: „Nem tudom, hogy a Fehér Ló miért tüntetett ki bennünket látogatásával **ebben** a zavaros időben” (Gion 1969b, 30).

Az átírások közül a legszembeötlőbb a Fehér Ló kocsmai beszédéből kimaradt szó: Én nem félek az oroszoktól, mondja barátainak a kocsmai beszélgetésben az *Új Szimposion*-ban publikált regényrészletben: „– Nagyon szeretlek benneteket – mondta a Fehér Ló, és megint nevetett. – Én nem félek az **oroszoiktól**. Én **itt** külföldi állampolgár vagyok...” (Gion 1969a, 4), és: „– Nagyon szeretlek benneteket – mondta a Fehér Ló, és megint nevetett. – Én nem félek. Én külföldi állampolgár vagyok...” (Gion 1969b, 30). Erre a szöveghelyre vonatkozik a Kiadói Tanács fenntartásainak harmadik pontja: „A regényben olyan külpolitikai kitételek találhatók, amelyek nem felelnek meg az ország külpo-

litikai érdekeinek, amennyiben sérelmesek egyes országokra és nemzetekre, másfelől pedig külpolitikánk koncepciójának helytelen magyarázatára is okot adhatnak.”¹⁰ A kötetben kiadott szövegváltozatban csak az áll, hogy Fehér Ló nem fél, de már nem konkretizálódik, kitől.

Kéziratos szöveg vs. könyvváltozat

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Fond 583/6. jelzet alatti részében található a *Testvérem, Joáb* című regény saját kezű kézírata. 2021-ben, Gion Nándor születésének 80. évében a Gion Nándor Emlékház vállalta a Gion-bibliográfia frissített változatának a megjelentetését. A 2012-ben lezárt bibliográfia (Horváth Futó 2012) bővített változatába többek között bekerült annak a 22 doboznak a tartalma is, amelyet az író halála után özvegye, Gion Eszter adott át az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának. Ekkor adódott alkalmam megismerkedni ezzel az anyaggal, s átnézni a *Testvérem, Joáb* című regény kéziratát is. Ennek összevetése az 1968-ban megjelent cenzúrázott szöveggel már rámutat az átírások, kihagyások mértékére a szöveg egészében.

A kézirat és a kiadott regény kezdete eltér. A kézirat kezdete: „Búrnak most már nem lehetett befogni a száját. Mesélt, mesélt a Fehér Lóról, az Opel Rekord-ról meg a vakbél-operációról. Belepusztult volna, ha nem mondhat el mindent részletesen.” A kötet első fejezetének első 23 sora, azaz Búr és a narrátor párbeszéde arról, hogy megérkezett Fehér Ló, a kéziratban később jelennek meg, csak az után, amikor a narrátor elmeséli, Búr megvárta a munka után, hogy közölje vele, megérkezett a barátjuk Németországból. A kéziratban kommentár formájában a szerző megjelölte, hogy ezt a részt az I. fejezet elejére kell helyezni.

A szereplők nevét illetően a javításokon kivehető, hogy Kovács Pali eredetileg Kovács Laci néven szerepelt, az öreg Guzsella vezetékneve pedig a publikált változatban lett Buzsellára változtatva, a kéziratban még Guzsella vagy Guzsela (Szenttamáson is előforduló vezetéknev, valószínűleg emiatt változtatta meg utólag). A Z.-i út az első előfordulásnál még Zombori út, de át van húzva, s kijavítva Z.-i útra, a Palánka helynév a kéziratban még konkrét városnév, a kötetben P.-ként olvasható. Az építkezések korrump ellenőrének, Kosniknak a nemzetisége szlovén, ezt azonban már a kéziratban kihúzza és óvatosra javítja az író: „– Kosnik az okos szlovén (és óvatos) frú gyermek” (kézirat).

A *Testvérem, Joáb* című regényt a közös helyszínek, az ismétlődő történetek és a visszatérő szereplők is összekapcsolják a *Latroknak is játszott tetralógiával*. A *Joáb*-regényben is szerepel Török Ádám, aki a *Lakrok...*-ből ismert

¹⁰ A Kiadói Tanács közleménye Gion Nándor *Testvérem, Joáb* c. regényéről. 8.

rablógyilkos Török Ádám leszármazottja. Török Ádám, Joáb I., a városelnök és Joáb II., a kocsmáros kópiahősök. A két Joáb egy Vanski Joáb nevű gazdag földbirtokos kópiái, róla kapták a ragadványnevüket. A háború előtt Vanski, a háború után a Joáb I. és Joáb II. számított leggazdagabbnak a környéken. Gion Nándor először a *Testvérem, Joáb* című regényét írta meg, ezért itt Török Ádám halálának mások a körülményei, mint a családtörténetben: valaki egy kocsmai verekedésben hátulról leszurta (Horváth Futó 2012, 82). A regény írása közben azonban más halált szánt neki Gion: „Néhány héttel később, mikor már valamennyire rendeződött a helyzet, a rablógyilkos Török Ádámot megint börtönbe csukták, amiért kirabolta Joáb I.-nek az apját – a bámészködő munkások tanúszkodtak ellene –, és attól kezdve nem hallott róla senki, állítólag nagyon hamar meghalt a börtönben” (kézirat). De ezt a néhány sort áthúzta, s más történetet gondolt ki: „Néhány héttel később egy kocsmai verekedésben valaki hátulról leszurta a rablógyilkos Török Ádámot. Azt mondják, hogy valamelyik Rajda volt. A Rajda testvérek abban az időben Joáb I. apjának a tanyáján dolgoztak, és ők is mind a hárman ott bámészkodtak az udvaron, amikor Török Ádám kirabolta Joáb I.-nek az apját” (Gion 1969, 45).

Az első kihúzás, amely a Kiadói Tanács megjegyzésére keletkezhetett, a nem félek az oroszoktól, ahogy az még az *Új Symposion*-beli megjelenésben is olvasható volt. „– Nagyon szeretlek benneteket – mondta a Fehér Ló, és megint nevetett. – Én nem félek az *oroszoktól*. Én *itt* külföldi állampolgár vagyok...” (kézirat). A regény III. fejezetének elején a kéziratban így alakul Kovács Pali monológja:

– Röhögnöm kell – mondta a Kovács Pali, és egy kis kék fedelű könyvvel csapkodta az asztalt, és röhögött is. – Légvédelmi tudnivalók! Ezen tényleg csak röhöghet az ember röhögni lehet. Két hónappal ezelőtt a légvédelmi tanfolyamon még azt magyarázták nekünk, hogy *egy esetleges agresszió* eset ha netalán valaki megtámadna bennünket, ki kell tartanunk, mert nem fogunk egyedül maradni. *A Szovjetunió és a szocialista országok rögtön a segítségünkre sietnének*. Most aztán be vagyunk szarva (kézirat).

A kiemelt szövegrészt a kötetbe már nem vették át.

A regény negyedik fejezetének cselekménye Török Ádám kapcsán a játékbábugyárba tevődik át:

Rosszul állt a gyár nagyon. Több mint egy hónapja még kényszerigazgatás alatt volt. Emlékszem, Joáb I. napokig nyomorgatta Kovalik Pistát, hogy vegye át a gyárat, de Kovalik nem adta be a derekát. Korábban az

ő nyakába varrták az asztalosüzemet is, amelynek leégett egy része, és ami miatt lecsukták Mária apját, az öreg Guzselát.¹¹ Kovalik azt mondta, hogy örül, hogy úgy-ahogy egyenesbe hozhatta az asztalosüzemet, esze ágában sincs most otthagyni és átmenni ehhez a döglődő gyárhoz. Mikor Joáb I. látta, hogy Kovalik semmiképp nem adja be a derekát, Rimecet nevezték ki a játékbábugyár igazgatójának. Rimec a **tavasszal fejezte be a Politikai Főiskolát, néhány hónapig a pártvezetőségben dolgozott**, mikor igazgató lett, elbocsátotta a munkások egyharmadát, a többieknek pedig azt mondta, ha helyre akarják állítani a gyárat, akkor egy ideig napi tizenkét órát kell dolgozniuk, és hogy egyelőre csak minimális személyi jövedelmet kaphatnak (kézirat).

A Rimec politikai pályafutására, avagy az arra vonatkozó rész, hogy politikailag megfelelő embert tettek az igazgatói pozícióra, kimaradt a kötetből.

Az ötödik fejezet kezdetén a szocialista testvéreink jelzős szerkezet jóakaróinkra cserélődik: „Joáb I. szörnyen be van rezelve, amióta a **szocialista testvéreink** megint gondba estek miattunk” (kézirat). A kötetben: „Joáb I. szörnyen be van rezelve, amióta egyes **jóakaróink** megint gondba estek miattunk” (Gion 1969, 75).

Joáb II. kocsájában Kovács Pali azt mondja Opatnak, a sánta pincérnek: „– No látja – mondta a Kovács Pali Opatnak. – Az emberek meg vannak ijedve, és nem mernek építeni. Jobban tenné, ha úgy istenigazából berúgna, még mielőtt **a nyakunkba szakadna a testvéri szocialista segítség.**”

– Az idén még nem lesz komolyabb balhé – mondta a Fehér Ló.

– Azt sohasem lehet tudni – mondta a Kovács Pali. Lehet, hogy **szocialista barátaink** csak arra várnak, hogy letörjük a kukoricát és betakarítsuk a termést” (kézirat). A kötetben: „még mielőtt valami **felfordulás lenne**” (Gion 1969, 108), és: „Lehet, hogy **szocialista jóakaróink** csak arra várnak...” (Gion 1969, 109).

A kocsmai társalgás folytatásában Kovács Pali és Rác, az asztalosműhely egykori fűtője beszélgetnek:

– Szeretné, ha **Oroszországhoz** csatolnának bennünket? – kérdeztem most én Rácztól.

– Értem már – mondta Rác. – Nem szeretném. Egyáltalán nem szeretnék Oroszországban élni.

– Miért? – kérdezte a Kovács Pali. – Nincs semmi vesztenivalód.

– **Utálok az oroszokat** – mondta Rác. – Nem engedik az embernek, hogy kedvére pofázzon. Én meg nagyon szeretek pofázni.

¹¹ Itt rövid l-lel írja a vezetéknevet.

Az 1969-es kötetben az Oroszországot kihúzták, s lágert írtak helyette, az utáalom az oroszokat kijelentés pedig ezen a szöveghelyen is kimaradt:

- Szeretné, ha a **lágérhez** csatolnának bennünket? – kérdeztem most én Rácztól.
- Értem már – mondta Rácz. – Nem szeretném. Egyáltalán nem szeretnék a **lágérban** élni.
- Miért? – kérdezte a Kovács Pali. – Nincs semmi vesztenivalód.
- Az igaz – mondta Rácz. – De ott nem engedik az embernek, hogy kedvére pofázzon. Én meg nagyon szeretek pofázni (Gion 1969, 111).

Kovács Pali ezután a valamikori osztálytársát, Kovalik Pistát hívja az asztalukhoz, s kezdi faggatni arról, van-e vesztenivalója:

- Ezért hívtál? – kérdezte Kovalik. – Persze hogy van vesztenivalóm.
- Akkor hát te is félsz az **oroszoktól**, akár Joáb II. – mondta a Kovács Pali.
- **Szarok rájuk** – mondta Kovalik. – Éjjeliszekrényeket szívesen eladok **nekik**, ha jól megfizetik. Különben nem érdekelnek. Ezért hívtál? (kézirat).

A kötetben:

- Akkor hát te is félsz **jóakaróinktól**, akár Joáb II. – mondta a Kovács Pali.
- **Hülyeség** – mondta Kovalik. – Éjjeliszekrényeket szívesen eladok **bárkinék**, ha jól megfizetik. Különben nem érdekelnek. Ezért hívtál?

Pomogáts Béla az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék által 2000-ben szervezett *Vajdasági magyar újraolvasó* konferencián a *Testvérem, Joábot* – harminc évvel az első olvasás után – újraolvasva a szociális eredetű feszültségekre való reflektálás mellett felfedezi az 1944–45-ös évek történéseire vonatkozó információkat is, amelyek elkerülték az akkori magyarországi recepció figyelmét:

A regény meglehetősen nyíltan beszél az 1944–1945-ös évek rettenetes vajdasági magyar tapasztalatairól, az ottani magyarság „hideg napjairól”. A kisvárosi kocsmában összegyűlő társaság beszélgetései során több alkalommal kerülnek szóba azok a kollektív megtorlások, azok a terrorcselekmények, amelyeket a vajdasági magyarságnak el kellett szenvednie. Kovács Pali, akinek apját ugyancsak megölték, szüntelenül erre emlékezteti Opatot, a sánta pincért, aki a szörnyű időkben a kisváros rendőrpáncsnoka és a megtorlások szervezője, végrehajtója volt (Pomogáts 2000, 31).

A tizedik fejezet kezdetén újra Joáb II. kocs mája a helyszín, ahol Kovács Pali emlékezteti Opatot¹² mindarra, amit a második világháborúban elkövetett:

A gramofonos teremből kihallatszott a Kovács Pali hangja: most is Opatot nyomorgatta, magyarázta neki, hogy milyen örült nagy hiba volt Opat részéről, hogy az agyonvert emberek családtagjait élve hagyta. Bizonygatta neki, hogy az lett volna a helyes eljárás, ha a hozzátartozóikat is kiirtja, ez a művelet abban az időben, közvetlenül a háború után, amikor még Opat volt a rendőrfőnök, igazán nem ütközött volna komolyabb nehézségekbe. Most már késő, mondta a Kovács Pali, és Opatnak ez a mulasztása még piszokul megbosszulhatja magát, **különösen, ha egy szép napon szocialista testvéreink megsegítenek bennünket párszáz harcokcsival** (kézirat).

A kötetből kimaradt ez a rész, helyette nagy felfordulás olvasható: „Most már késő, mondta a Kovács Pali, és Opatnak ez a mulasztása még piszokul megbosszulhatja magát, ha valami felfordulás lesz” (Gion 1969, 148).

A kéziratból hiányzik a VIII. fejezet vége, azaz Török Ádámnak a játék-bábugyár munkásaihoz intézett beszéde és a teljes XII., azaz az utolsó fejezet.

Ezek a textológiai adalékok is alátámasztják, hogy a szövegen végzett változtatások a cenzúra, a politikailag kikényszerített átírás példái.

Harminc év távlatából visszatekintve az akkori eseményekre Gion úgy értelmezte, hogy nem a napi politikai történésekre való reagálás okozta a botrányt, hanem a háború utáni magyarártások beleszövése a cselekménybe:

Kicsit csapdába szaladtam, tudniillik a jugoszláv nagypolitika elítélte a csehszlovákiai beavatkozást. Én is elítéltem. Úgy gondoltam, hogy végre sínen vagyok a napi politikával. Megírtam egy eléggé kemény regényt, nem túlzottan, az akkori viszonyokhoz képest, ahol nagyon leszóltam a Szovjetuniót és az oroszokat, és gondoltam, ha már ennyire összhangban vagyok a napi politikával, valamit azért be lehet írni és bedobtam, azt hiszem én voltam az első, aki ezt ki merete mondani, mert a háború után visszhangzott Közép-Európa és nem csak Közép-Európa a *Hideg napoktól*, és senki nem szólt a *Hideg napokat* követően a magyarok kiirtásáról a Délvidéken. Én becsempésztem ebbe a regénybe egy-két ilyen mondatot [...], de ez egy kocsmai beszélgetésben volt elrejtve. A regény

¹² A regényről és az Opat figurájához modellül szolgált személyről annak halála előtti vallomása kapcsán 2019-ben több cikk is megjelent, lásd például Kurcz Ádám István. 2019. „Személyesen ástam el őket... Nem tudok gázolni rajtuk...” A legelső beismerő vallomás: megjelent egy partizán beszámolója 1944-es tetteikről. *Magyar Szó*, jan. 10., 15.

megkapta az első díjat, azt sem tudták, hogy ki írta, mert jelíges volt. Megkapta az első díjat, és amíg én ezt megírtam 1968 végén, a jugoszláv politika fordult egyet, és már nem ítélte el a Varsói Szerződés beavatkozását Csehszlovákiában. Az én regényemben meg ott volt kéziratban. [...] Én is, mint mindenki, éreztem, hogy baj van, amiért elítélőleg szólok a Szovjetunióról, a Varsói Szerződésről ebben a regényben, bár nem ez volt a fő téma. Ez túlságosan nem bosszantotta volna a jugoszláv hatalmi réteget, hanem ez, amit én elrejtettem, ez a másik, hogy elég sok szerbet megöltek és rengeteg magyart megöltek. Igen ám, de erről beszélni nem volt szabad (Gion 2002, 38–55).

A kézirat áttanulmányozása után levonhatjuk a következtetést, miszerint a magyarírtásokra vonatkozó szövegrészek nem lettek kihúzva, átírva. A Kiadói Tanács közleménye erre vonatkozóan nem is állapított meg kifogásolnivalót. A téma, ahogy Gion is nyilatkozta, tabu volt, valószínűleg a cenzorok is jobbnak látták nem is beszélni róla. Bár Gion a *Miért boldog a Virágos Katona?* címmel megjelent interjújában úgy nyilatkozott, hogy a regény kisebb botrányt kavart, részben azért, mert kényes külpolitikai ügyekre reflektált, de ezt a vádat író társai kivédtek: „A pártközpontban azonban másról szóltak rosszállóan, egy félmondatomat emlegették, amelyben azt sejtettem, hogy a háború után több magyart végeztek ki, mint amennyi szerbet a magyar hadsereg a háború alatt. Emiatt később nyilvános önkritikát kellett volna gyakorolnom, [...] nem gyakoroltam önkritikát, és valahogy megúsztam az ügyet” (Fábián 1992, 25). Szerbhorváth György *Testvérünk-e Joáb?* című írásában részletesen ismerteti azokat a reagálásokat, amelyeket az *Új Symposion* folyóirat munkatársai írtak a közlemény kapcsán, s megállapítja, hogy miközben „több síkon felhoznak érveket (esztétikaiakat, logikaiakat, belpolitikaiakat avagy ironikusakat), egyik reagálás sem foglalkozik tartalmi kérdésekkel, a vita során nem merül fel az, hogy akkor mi is történt Csehszlovákiában vagy éppen a vajdasági magyarokkal 1944-ben” (Szerbhorváth 2005, 156–157).

A Kiadói Tanács megjegyzést tett a társadalom egyes elemeinek korruptségával kapcsolatos szövegrészekre is. Bence Erika írja *A Joáb-perspektíva* című tanulmányában, hogy a regény valóságképe döbbenetes erővel hathatott a korabeli olvasókra, s emiatt merült fel a politikai alapú cenzúra igénye is vele szemben:

1969-ben a „nép hősei”-ről mint közönséges martalócokról, a felszabadítókról mint gyilkosokról, az élkommunistákról mint közönséges tolvajokról, a politikai vezetőkről mint korrumpált csalókról, a rendőr-

ség tagjairól mint műveletlen, hatalmaskodó kiskirályokról, a gazdasági vezetőkről pedig mint kontár karrieristákról beszél, akik hozzá nem értésükkel és önös céljaikkal mások szerencsétlenségét, sőt halálát okozzák, s ezt újabb eltusolásokkal és hazugságokkal leplezik le (Bence 2009, 30).

A megjegyzések ellenére ezek a szövegrészek is benne maradtak a regényben, sőt, mivel teljesen átszövik a regény cselekményét, szinte lehetetlenség is lett volna kihúzni mindezeket a részeket a regényszövegből.

Gion ezzel a regényével gyanús íróvá vált. A Magyar Művészeti Akadémián tartott bemutatkozó előadásában elmondta, azzal védekezett, hogy ez regény, irodalom, azaz fikció, és nem napi politika:

Végül megjelent a regény, de sikerült elérnem, nagy balek módjára, hogy fölfigyeltek Magyarországon, hogy ekörül baj van. Mivel a szovjeteket gyalázta ez a fickó, nem engedték be a regényt. Itt Magyarországon feketelistára kerültem, Jugoszláviában pedig abszolút gyanús íróként kezdtek számon tartani, azzal együtt, hogy ez egy olyan tisztességes, rendes újságíró, filmkritikát is ír meg mindent csinál, de íróként gyanús, és erre nagyon figyeljünk oda (Gion 2002, 6).

Az 1971-ben megjelent *Ezen az oldalon* kötete sem kerülhetett át Magyarországra. Szerbhorváth György viszont megjegyzi a tanulmányában, hogy vagy Gion memóriája volt megbízhatatlan, vagy maga ferdítette el akkor a történetet annak érdekében, hogy „igazi magyarnak” essen ki, aki már *akkor* szólt ezekről az eseményekről:

a magyarországi feketelistára kerülés is túlzás, hiszen alig több mint egy év múlva – egyedülként először és utoljára – Budapesten tartózkodhatott egy irodalmi ösztöndíjjal. És lehet, hogy Jugoszláviában gyanús íróként kezelték, mindenesetre tény, hogy nem sokkal később – talán épp a *Joábnak* köszönhetően – karrierje fölfelé ívelt, úgy az irodalom, mint az intézményvezetés terén (Szerbhorváth 2005, 154).

Újrakiadás, szöveggenetikai megközelítés

A regény 2008-ban jelent meg újra a Noran Kiadó életműsorozatának második köteteként (Gion 2008). Szerb nyelvre Kovács Jolánka fordította le a Gion Nándor Emlékház 2020. évi meghívásos műfordítói pályázatán (Gion 2020), és ugyanebben az évben meg is jelent az újvidéki Prometej kiadó gondozásában. A szöveg cenzúrázatlan változatának kiadása az OSZK-ban található hagyatéki

anyag alapján még hátravan. A genetikus kritika szövegfeldolgozási és -közlési módszerével, amely a szöveg keletkezésére fókuszál, s amely újra a kéziratokra irányította a figyelmet (Buda–Major 2021, 5), mindkét szövegváltozattal és az alkotás folyamatával is megismerkedhetne az olvasó. Emellett fontos, hogy a kritikai szövegkiadás elektronikus formában is elérhetővé váljék az olvasók, kutatók részére: „A hiteles, jó minőségű szövegek nyilvános szövegtárakban való hozzáférhetősége a kulturális és tudományos esélyegyenlőség alapvető feltétele. Enélkül nem biztosítható a magyar kulturális örökség kiemelkedő részét képező szövegállomány szövegállandósága, hosszú távú, megbízható, platform- és szoftverfüggetlen megőrzése” (Kecskeméti 2021, 14). Az életmű-sorozat újabb köteteinek megjelentetése mellett a Gion-hagyaték digitalizálása újabb lehetőségeket biztosítana az írói életmű tudományos feldolgozására, a szerzői életmű alakulástörténetének kirajzolására.

Irodalom

- [–]. 1969. A Kiadói Tanács közleménye Gion Nándor: *Testvérem, Joáb* c. regényéről (A Tanács 1969. VI. 24-i üléséről). *Új Symposion* (51–52): 8.
- [–]. 1969. A regény pályázat eredménye: Első díjas Gion Nándor, második díjas Major Nándor, harmadik díjas Domonkos István. *Magyar Szó*, január 16. 8.
- [–]. 1969. Bonyodalmak egy díjnyertes regény körül. *Magyar Szó*, június 29. 8.
- [–]. 1969. Jelenjen meg a *Testvérem, Joáb*: A jugoszláviai magyar írók a Kiadói Tanács közleményéről. *Magyar Szó*, július 18. 7.
- [–]. 1969. Kellemes meglepetés: A zsűri tagjai nyilatkoznak a regény pályázatról. *Magyar Szó*, január 14. 8.
- Ács Margit. 2000. „A kárókatona még nem jöttek vissza”. In *A hely hívása: Esszék, portrévázlatok, kritikák*. 198–201. Budapest: Antológia Kiadó.
- Bányai János. 1977. A „felfedetés regényei”. In *Könyv és kritika II.* 13–30. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Bányai János. 1982. Utószó. In *Gion Nándor: Testvérem, Joáb*. 141–149. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Bence Erika. 2009. A Joáb-perspektíva (Gion Nándor: *Testvérem, Joáb*). In *Másra mutató műfajolvasás: A magyar történelmi regény a XX. század utolsó évtizedében*. 31–39. Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó.
- Buda Attila – Major Ágnes. 2021. A genetikus kritika Magyarországon. *Helikon* (1): 5–14.
- Csányi Erzsébet. 2010. Gion-replay (Szimulálás és újrajátszás Gion Nándor *Testvérem, Joáb* című regényében). In *Farmernadrágos próza vajdasági tükörben: A vajdasági magyar jeans-próza természetrajza*. 105–114. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.

- Fábián Péter. 1992. Miért boldog a Virágos Katona?: Gion Nándor számadása regényhőseinek. *Népszabadság* (33): február 8. 25.
- Gion Nándor. A *Testvérem, Joáb* című regény saját kezű kézírata négy füzetben. Gion Nándor hagyatékának az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Fond 583/6. jelzet alatti része.
- Gion Nándor. 1969a. *Testvérem, Joáb* (részlet). *Új Symposion* 45. (január): 3–5.
- Gion Nándor. 1969b. *Testvérem, Joáb*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Gion, Nandor. 2020. *Brate moj, Jove*. Prevela sa mađarskog Jolanka Kovač. [Ilustracije: Andrea Munjin; Dizajn korice: Natalia Kiš]. Novi Sad–Srbobran: Prometej – Spomen-kuća „Nandor Gion“.
- Gion Nándor. 2008. *Börtönről álmodom mostanában [Kétéltűek a barlangban, Testvérem, Joáb, Börtönről álmodom mostanában, Izsakhár]*. Budapest: Noran Kiadó.
- Gion Nándor. 2002. Bemutatkozás. In *Akadémiai beszélgetések*. (5): 38–55. Budapest: Magyar Művészeti Akadémia.
- Gion Nándor. 1969. Egy dicséret visszautasítása. *Magyar Szó*, augusztus 17. 14.
- Gion Nándor. 2002. Eljutottunk oda, ahonnan elindultunk. Bemutató előadás. *Forrás* (12): 3–15.
- Horváth Futó Hargita. 2012. *Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Hózsa Éva. 2004. A beszédes Török Ádámok zárt tárgyalása (Beszédék Gion Nándor szövegvilágában). In *Idevonzott irodalom*. 68–73. Szabadka: Grafoprodukt.
- Kecskeméti Gábor. 2021. A kritikai kiadások a magyarországi irodalomtudományban és az Irodalomtudományi Intézetben: A magyarországi kritikai kiadások tudomány- és intézménytörténete. *Literatura* (1): 5–24.
- Kurcz Ádám István. 2016. Harcban a Nagy Testvérral (Gion Nándor írói pályájának alakulása a politikai helyzet függvényében). *Pannon Tükör* (3): 54–56.
- Márkus Béla. 1996. Jelkép és valóság: Gion Nándor regényei. In *A betokosodott kudarc: Esszék, tanulmányok*. 191–199. Budapest: Széphalom Könyvműhely.
- Pomogáts Béla. 1994. Gion Nándor műveiről. *Vigilia* (6): 451–452.
- Pomogáts Béla. 2002. A bárányok hallgatása (Gion Nándor: *Testvérem, Joáb* című regényéről – egykor és most). *Hungarológiai Közlemények* (2): 27–33.
- Szerbhorváth György. 2005. Testvérünk-e Joáb? In *Vajdasági lakoma: Az Új Symposion történetéről*. 150–158. Pozsony: Kalligram.

THE “POETICS” OF NECESSITY

The original and censored versions of Testvérem, Joáb [My Brother, Job]

Nándor Gion wrote his novel *Testvérem, Joáb [My Brother, Job]* for the novel writing competition of the Forum Publishing House in 1968, and was awarded first prize for it.

The publication of the novel was preceded by a literary policy debate, as the Board of the Forum Publishing house asked for a rewrite due to references to current political issues, while Gion's contemporaries protested against the suppression of creative freedom. In the end, Gion left out or rewrote the problematic passages. We know about the changes and compromises he needed to make for the novel to be published only from his statements (although he never mentioned specific examples). The contemporary reception did not compare the manuscript with the published text. The first excerpt from the novel appeared in the January issue of *Új Symposion* [*New Symposion*] in 1969. The three-page long text was from the yet uncensored manuscript submitted to the novel competition. The original text and the corrected version in the published novel differ in some passages, but the rewrites which happened due to censorship are obvious only by comparing the manuscript with the published text. The incomplete manuscript of the novel is in the Manuscript Archive of the National Széchényi Library under the Gion Legacy Fond 583/6. The paper compares the manuscript with the published text, maps out and analyses the deletions and rewrites done under duress, and compares the problematic contents justified by censorship.

Keywords: novel competition, My Brother, Job, manuscript, 1968, literary policy debate, creative freedom, censorship, censorship justifications

„POETIKA“ PRISILE

Originalna i cenzurisana verzija romana Brate moj, Jove

Nandor Gion je roman *Brate moj, Jove* napisao povodom konkursa za najbolji roman koji je Izdavačka kuća „Forum“ raspisala 1968. godine. Roman je na tom konkursu osvojio prvu nagradu. Izdavanju pomenutog dela je prethodila književno-politička debata. Naime, Izdavački savet Foruma je, zbog aluzija na aktuelnu političku situaciju, tražio da se tekst preradi, a pripadnici Gionove generacije su protestovali protiv gušenja stvaralačke slobode. Gion je na kraju izbrisao i/ili preradio mesta u tekstu koja su smatrana problematičnima, ali kakve je tačno izmene uneo, odnosno kakve je kompromise morao prihvatiti da bi roman bio objavljen, poznato nam je samo iz njegovih izjava (iako nije naveo konkretne primere). Odlomak iz romana je prvi put u januarskom broju 1969. godine objavio časopis *Új Symposion*, a tekst od tri stranice uzet je iz necenzurisanog rukopisa koji je bio poslat na konkurs. Izvorni tekst i korigovana verzija objavljena u knjizi se na nekoliko mesta razlikuju, ali su izmene, nastale pod prisilom, postale evidentne tek upoređivanjem rukopisa romana i publikovanog odlomka. Nepotpuni rukopis romana se nalazi u Rukopisnom fondu Nacionalne biblioteke „Sečenji“ u Budimpešti pod brojem 583/6. u Fondu Gionove ostavštine. U studiji se upoređuju rukopis i publikovani tekst, mapira se i analizira šta je izostavljano ili korigovano, i upoređuju se problematični sadržaji sa obrazloženjima cenzora. *Gljučne reči:* konkurs za roman, Brate moj, Jove, književno-politička debata, stvaralačka sloboda, cenzura, obrazloženja cenzora

ETO: 821.511.141

8(48)

316.323.83

DOI: 10.19090/hk.2022.1.107-125

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

KOVÁCS Krisztina

Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Irodalmi Tanszék
Szeged, Magyarország
karanovo@gmail.com

NOVÁK Anikó

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
aniko.novak@ff.uns.ac.rs

A MENEKÜLTVÁLSÁG MINT A POSZTKOLONIALITÁS NARRATÍVÁJA

Magyar és skandináv kitekintés

The refugee crisis as a form of postcoloniality

Hungarian and Scandinavian perspective

Azilantska kriza kao forma postkolonijalnosti

Mađarska i Skandinavska perspektiva

Az elmúlt évek világ- és magyar irodalmában a 2015-ös, azóta is tartó menekültválságot tematizáló „menekültirodalom” általánosan nem, bizonyos szubzsánerekben azonban teret hódított. A szövegekben a menekült alakja elsősorban az idegen, a Másik pozíciójában jelenik meg. A tendenciákat figyelve az látható, hogy egyes helyeken a menekülttematika díszlet, háttér, hangulatfestő elem, másutt inkább a sztereotípiák domborodnak ki. A dolgozat a magyar irodalom és a skandináv krimi menekültábrázolásait elemzi, veti össze. A szövegek elemzésekor a teoretikus hálót Luc Boltanski „távoli szenvedés” fogalma, Claire Gallien a „kétségbeesés irodalma” teóriája, valamint Homi K. Bhabha és Edward Said posztkolonialitásról szóló teoreimái alkotják.

Kulcsszavak: menekültirodalom, távoli szenvedés, sztereotípiák, skandináv krimi, populáris regiszter

Edward Said szerint a modern nyugati kultúra nagyrészt száműzöttek, emigránsok, menekültek alkotása. Kijelentését George Steiner idézésével támasztja alá, aki a teljes huszadik századi nyugati irodalmat extraterritoriálisnak nevezi, olyan irodalomnak, amelyet száműzöttek írtak, amely a száműzetésről szól (Said 2000, 173–174). A téma számos tudományterület kutatóit foglalkoztatja, nem képez kivételt az irodalomtudomány sem, amelynek terminológiájában már meghonosodott a menekültirodalom kifejezés. Sercan Hamza Bağlama megállapítása szerint a menekültirodalomként meghatározható szövegek olyan realiztikus pillanatfelvételek a migrációs válság természetéről, amelyek az áldozattá válás és a dehumanizálódás tapasztalatait tematizálják (Bağlama 2020, 632).

2015-től a világirodalomban a menekültirodalom burjánzását tapasztalhatjuk, e kérdéskör taglalása műfaji sokszínűséget mutat. A menekültek szempontjából fontos térformákkal ellentétben a műfajok között nincsenek éles határok. Eszköztáruk, karakterformálásuk, hivatkozási pontjaik sok tekintetben megegyeznek. Inspirálódnak a migráció elbeszélésének korábbi módozataiból. Az angol nyelvű irodalomban három fő megnyilvánulási formával találkozhatunk. A lírai alkotások dominálnak, ugyanis ezeket a legkönnyebb létrehozni és terjeszteni is. A menekültek narratíváin alapulnak a verbatim színházi projektek, amelyekben az előadásokat nem menekült művészek készítik nem menekült közönségnek. A harmadik kulcsműfaj pedig a képregény, amely kiválóan alkalmas a Közel-Keletről és Afrikából Európába irányuló utazás elbeszélésére (Bernard 2020, 66–67).

A magyar irodalomban még kevésbé hódított teret ez a jelenség, holott a keletről nyugat felé irányuló menekültút vonal fontos állomása Magyarország, valamint e téma a politikai diskurzusban felülreprezentált. Éppen ezért a magyar irodalmi áttekintés nem szorítkozhat egy konkrét műfaj vizsgálatára. A skandináv térség országaiban a bevándorlókkal való együttélés nagyobb hagyományral rendelkezik, így a 2015-ös menekültválság irodalmi reprezentációi egy már létező diskurzusba ágyazódtak bele, s ezért indokolt egy-egy szubzsáner kiemelése. Választásunk azért esett a skandináv krimikre, mert ezek a magyar olvasóközönség számára is elérhetőek, lényeges hivatkozási pontok.

Az elemzett magyar és skandináv művekben a migránsok a Kelet megtestesítőiként szerepelnek, akiket a nyugati szubjektum tekintetével látunk, így alkalmazhatóak rájuk Edward Said orientalizmusról szóló megállapításai. A menekültek ábrázolásában érezhető az a Said által meghatározott „hatalmi, uralmi, bonyolult hegemonikus viszonyra épülő kapcsolat”, amely a Nyugat és Kelet között fennáll. Ugyanaz történik a menekültek irodalmi megformálása

terén, mint amiről Said Flaubert és az egyiptomi kurtizán kapcsán ír, a hatalmat megtestesítő férfi beszél a tipikusan keletiként meghatározott nő helyett (Said 1979, 6).

A magyar irodalomban nagyon ritkán halljuk a menekültek hangját, sokkal erőteljesebb tendencia a nyugati szemmel láttatott idegen alakja, mint annak megszólaltatása, illetve a helyette megfogalmazott beszéd. Kivétel ez alól Selyem Zsuzsa *Mu, a menekülő csillag* című novellája, melynek helyszíne menekülttábor, központi szereplője pedig a Seherezádera nem csupán nevével emlékeztető Sahrazád. Ő is mesél, és a mese burkába rejtje a tipikus menekült-sorsokat. Az egyik történetben szerepel egy kutya, akit gazdája egy barátja segítségével menekít ki Németországba. A kötet harmadik ciklusában pedig a kutya szemzőgéből is megismerhetjük az eseményeket (*Mielőtt szétszednének*). A téma legárnyaltabb feldolgozása mégis Jászberényi Sándor műveiben érhető tetten, aki a konfliktuszónákban otthonosan mozgó, az okokat is ismerő alkotóként tudatosan kerüli a sztereotipikus megközelítéseket. A háborús tudósítóként dolgozó riportszerűséget felvállaló, oknyomozó regisztereket is megszólaltató prózája helyszíni tudósítás a háborús övezetből, mely évek óta számot vet az autentikus szemmel látó (*A lélek legszebb éjszakája*), a leírandó jelenségre a vizsgált kultúra ismeretében (*Budapest – Kairó*) tekintő scriptor narrációs technikáival. De nála is hangsúlyos annak megmutatása, milyen attitűdök, viselkedésminták figyelhetők meg a migránsokkal való találkozás-kor. A már említett szövegeiben a migrációs út kezdeti szakaszait ismerhetjük meg, a háborús területeket, a menekülttáborokat, viszont *A varjúkirály* című kisregényben és egy novellában (*Hosszú hétvége*) a szerb–magyar, illetve a magyar–osztrák határ a színhely. Az előbbiben az önkéntes határvadászok és a migránsok találkozása áll a középpontban, melybe folyamatosan beszűrődik a migránsellenes kormánypropaganda. A határt védő csapatból kitűnik a két állami gondozott fiú, Csontos és cigány származású barátja, Csabi, akik a menekültekhez hasonlóan marginális pozíciót töltenek be a társadalomban, Csabi esetében pedig ez még hatványozottabb. Mindkettejükre erőteljesen hatnak az éjszakai akciók, megtapasztalják a kulturális és gyarmati találkozás kiszámíthatatlanságát, traumatikusságát, identitásuk e találkozások során alakul, sőt képződik meg (vö. Bényei 2011, 100–101). Csabinál ennek tragikus kimenetele is lesz.

A *Hosszú hétvége* a sztereotípiáknak ellenszegülő találkozásról ad hírt, a női főszereplő nem elégszik meg az események passzív megfigyelőjének szerepével. Annak érdekében, hogy bizonyítsa a kormánypropaganda hazugságát, kiválaszt két fiataalt a tömegeből, hogy segítsen nekik átjutni a határon. Az elbeszélés csattanója viszont éppen az, hogy a két megmentett személyt,

így segítőkiket, a novellában szereplő házaspárt is összefüggésbe hozzák egy nyolc ember életét követelő öngyilkos merénylettel.

Szintén meghatározóak az előítéletek Tóth Krisztina *Sötét égbolt* című novellájában, amelynek központi alakja a Jászberényi-mű nőalakjával ellentétben passzív marad, ő csak magában, csöndben utasítja vissza a szélsőséges nézeteket. Önmagát a többi ember fölé helyezi, ítélkezik róluk, viszont ő sem jobb vagy rosszabb náluk, nem több a mások szenvedését fogyasztó tehetetlen voyeurnél (vö. Rényi 2008, 128).

Krusovszky Dénes regénye (*Akik már nem leszünk sosem*) a cselekmény háttereként szolgáló elemként néhány oldal erejéig foglalkozik a menekültválsággal. E rövid részlet mégis fontos a menekültekhez való viszony megfogalmazása szempontjából. A főhős és felesége Budapest és Bécs között utazva találkozik a migránsokkal. A pályaudvaron a férfit zavarja a tömeg, és ezt elkerülendő kölcsönkéri a barátja autóját, hogy megmeneküljön a migránsáradattól, viszont látszólagos együttérzést, szánalmat tanúsít irántuk a költözés során kiselejtezett holmik odaajándékozásával. Ez elsősorban a feleség érdeme volt, a férfi számára ez is problémát jelentett. „Én is beleadtam pár inget, régi farmert, pulóvert, de korántsem akkora meggyőződéssel, mint ő. Ásványvizet és kenyeret is sokszor vittünk magunkkal a pályaudvarra, de én azért egy idő után már kezdtem besokallni a körülményektől” – vallja az én-elbeszélő. Összecseng ez az attitűd a globális észak által megképzett önképpel, miszerint a világ fejlettebbik része önmagát a krízis áldozataként tünteti fel (vö. Cox et al. 2020, 5).

Az autós utazás sem lesz mentes a migránsokkal való találkozástól, Bécsből Budapest felé tartva elhaladnak a hűtököcsi mellett, amelyben 2015 augusztusában hetvenegy menekült halt meg, de csak este a hírekből derül ki számukra, valójában mit is láttak. Borzalommal tölti el őket az eset, szóhoz sem jutnak, a nő a könnyeivel küszködik, de a szenvedést távolról szemlélő tévénézőként csak néhány pillanatra szembesülnek a szörnyűségekkel, utána folytathatják normális életüket. A regény szereplői számára a migránsokkal való találkozás a kisebb bosszúságokon, valamint a rövid ideig tartó megdöbbenésen túl nem okozott maradandó, az identitásukat meghatározó változásokat, ahogy ezt a főhős meg is fogalmazza: „Azt hittem, ettől fogva minden más lesz, másképpen fogunk nézni ezekre az emberekre, másképpen kezeljük majd őket. De valójában néhány nap alatt mindenki túltette magát ezen a szörnyűségen is, némi szégyenlősen bevallott megnyugvással, hogy velünk hasonló nem történhet; aztán ment tovább minden ugyanúgy, sőt még rosszabbul” (Krusovszky 2018, 490–491).

A sztereotípiákat teljes mértékben lebontó, felülíró szemlélettel találkozunk Tolnai Ottó *Szeméremékszerék* című regényének első kötetében, ahol a migrán-

sokhoz pozitív attribútumok fűződnek. A jellegzetes áldozati narratíva, a bináris oppozíciók, a hatalmi struktúrák teljes mértékben háttérbe szorulnak. Az én-elbeszélő a menekültekben Szabadka korábbi virágzó gyeplabda-hagyományának folytatóit látja, a belőlük szervezett sportegyesületek fényes jövőjét vizionálja. Ám meg kell említeni, hogy az optimista tervek szövögetésén túlmenően az itt tapasztalható migránsábrázolás is sematikus, a különböző nemzetiségű személyeket az elbeszélő nem tudja elkülöníteni egymástól, akármilyen jó szándékú is, de nyugati tekintete nem látja a köztük lévő különbségeket.

A menekülttematika sokkal rétegzettebben mutatkozik meg a skandináv irodalmakban. E skandináv kitekintés a populáris irodalom regisztereit igyekszik feltérképezni a jelentős magyar olvasótáborral rendelkező skandináv krimi menekültábrázolásaira fókuszálva. A világszerte népszerű skandináv krimik az elmúlt évek egyik biztos, a magyar könyvkiadásban is stabilnak bizonyuló üzleti sikerét jelentették. A televíziós adaptációja révén is ismert Wallander-sorozat részeit, Henning Mankell svéd szerző regényeit először a M-Érték Kiadó adta közre a magyar olvasóknak, a kortárs detektívtörténet közrebecsátását profiljai közt tartó Scolar Kiadó pedig a „norvég krimikirálynő”, Karin Fossum és a dán alkotó, Arne Dahl szériájával jelentkezik rendszeresen. A legreprezentatívabb vállalkozás azonban az Animus Kiadó Skandináv krimik alcímmel megjelölt sorozata, amely a kortárs észak-európai bűnügyi történetek változatos panorámája (Miklós 2018, 137; Kovács 2020, 415). Dahl életművének újabb magyar fordításait ugyancsak az Animus gondozza.

Bár az egységes skandináv identitás egy értelmezési modell féligazsága, relevanciája éppen annyi, amennyi például a közép-európaié, egy térség irodalma valóban az azonos kulturális, történelmi, földrajzi környezet hálójában mutatja meg magát. Az Animus tematikus vállalkozásának önelnevezése maga is felkínálja nekünk ezt az olvasási lehetőséget, a szóban forgó szövegek önreflexív karakterjegyei alá is támaszthatják a homogén északi identitásra vonatkozó elképzelést. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a skandináv népek közé sem történelmi, sem nyelvi, sem antropológiai alapon nem sorolható finnek kortárs krimijeit, jelesül Leena Lehtolainen tízkötetes sorozata is ott van a magyarul kiadandó szériák kínálatában (Zsámbékiné Domsa 2013, 281; Kovács 2020, 416).

A skandináv detektívtörténetek külföldi sikerét Kerstin Bergman öt tényezőre vezeti vissza: a Stieg Larsson-effektusra, a Millennium-széria populáris kultúrára gyakorolt brandépítő hatására, a jóléti államok kritikájának konszenzusos igényére, az erős női (nyomozó) karakterek szerepeltetésére, az északi államok mint egzotikus tájak ábrázolásának lehetőségére és végül az angol–amerikai krimihagyománnyal való kontinuitásra (Bergman 2014, 81). Ezek

közül az egzotikus skandináv államok toposza azért is izgalmas, mert belőle, ahogy látni fogjuk, nem kizárólag a hagyományos gyarmattartó birodalmak posztkoloniális tekintete nő ki a távoli tájak (Afrika, Közel-Kelet, Délkelet-Ázsia, Ausztrália) ábrázolásakor. Ezekre a történetekre a kontinentális olvasó egyrészt a gyarmatosító nézőpontjából tekint. A nordic noir hősei pedig hol ugyanebből a kolonializáló helyzetből, az ismert felsőbbrendű tekintet sémáit felidézve, hol Európán belüli „különlegességük” kívülállásának tudatában nézik a konfliktuszónák történéseit.

A (gyarmatosító) nagyhatalmak „nyugati büntudata” nemzeti és történelmi sajátosságokat is őriz. Ilyen értelemben a „skandináv lelkifurdalás” nem feltétlenül korrelál az amerikai vagy a nyugat-európai párja attitűdjével. Az USA „megbánása” belső népcsoportokra (indianok, afroamerikaiak, latinok) irányul, mindenekelőtt a konkvisztádorok tevékenysége és a rabszolgotartás tematizálja. Az európai nagyhatalmak, Anglia vagy Németország történelmi bűnei és traumái ugyancsak evidenciák (Oxfeldt 2016, 12–13).

A skandinávok közéleti aktivitása részben a második világháború után kiépülő, példás ideák szerint szerveződő szociális rendszereikkel és állambe rendezkedésükkel összekapcsolódva volt közbeszéd tárgya. Nem véletlen, hogy az „északi krimiműhely” alkotóinak egy része (Stieg Larsson, Thomas Enger, Liza Marklund, Camilla Läckberg, Johan Theorin vagy a Larsson halála miatt megszakadt Millennium-sorozat újabb darabjait jegyző David Lagercrantz) újságíróként is foglalkoztatott, e minőségükben pedig politikai témák felé szívesen forduló szerzők. Mások közéleti tevékenységükkel, a sokféle területen való jártasságukkal is kitűntek: az emberjogi aktivistaként működő dán Jussi Adler-Olsen élményei közt pszichiáter édesapja eseteinek kórtörténetei rendre ott szerepelnek, Kristina Ohlsson a svéd nemzetbiztonság és államigazgatás különböző területein szerzett tapasztalatait építi be szépírói világába. A közszféra iránti fokozott figyelem tudhatóan a történelmi tapasztalatok következménye. Az 1945 utáni históriájukban főként sikersztorikát jegyző államok alkotmányos monarchiák vagy köztársaságok, amelyeket jelenkori történetük meghatározó éveiben több helyen (Svédország, Dánia, Norvégia) szociáldemokrata és/vagy néppárti programú és kötődésű kormányok vezettek. A nyugdíjrendszer átalakítása, az oktatási reformok a térségben nagyjából hasonló ütemben és módon igyekeztek megteremteni az elképzelt ideális állam kereteit, a szociális feszültségek teljes kiküszöbölése azonban, ahogy e történeteket olvasva is látható, beteljesületlen álmok maradt. Az alkohol és más addiktív szerek használatát, a mentális függést okozó viszonyokat, a lelki és a fizikai bántalmazás változatos formáit e társadalmi modellek sem tudták kiiktatni (Kovács 2020, 417).

A nordic noir sikeresnek bizonyuló, a menekültkérdést is problematizáló receptje szerint ki kell vezetni az európai olvasót a sztereotípiákból. Ez azt jelenti, hogy e történeteket olvasva a széthulló jóléti állam visszasságai és a neoliberális kritikája is markánsan meg kell hogy fogalmazódjon, izgalmas olvasási utakat kínálva ezzel a kívülség és a minoritás problémáit, az európai kultúra válságát felmutató „termékcsalád” fogyasztói számára (Hayward–Hall 2021, 6).

Az is igaz persze, amit Miklós Ágnes Kata fogalmaz meg a detektívregény-nyel foglalkozó friss monográfiájában: „Annak ellenére, hogy a nordic noir regényeinek olvastán előbb-utóbb az az érzésünk támad, a világon sehol sem rosszabb az élet, mint a skandináv országokban, ez a valóságban koránt sincs így” (Miklós 2018, 142). A hosszabb ideig politikai újságíróként dolgozó Liza Marklund a *Studio 69* (*Studio Sex*, 1999) című bűnügyi regényének előszavában mindenesetre a svéd szociáldemokraták bel- és külpolitikai botrányai ürügyén maga látja el közönségét történetének olvasásához is hasznos tanácsokkal, amelyek azonban a skandináv állammodell hétköznapijairól is sokat elárulnak:

A világ egyik legmagasabb életszínvonalával büszkélkedhetünk, tovább élünk, mint bárki más, és a nemek egyenlősége erősebb nálunk, mint bárhol máshol a világon. Ugyanakkor elég magas az öngyilkossági rátánk, adók terén is az élmezőnybe tartozunk, és a férfiak még rendszeresen agyonverik a feleségüket. [...] A háttérben álló társadalom tele van ellentmondásokkal, egyszerre különös és hétköznapi (Kovács 2020, 417).

Marklund regényének magánnyomozást folytató hősnője egy bulvárlap telefonkezelője, aki belekeveredik a svéd Szociáldemokrata Párt első vonalát érintő gyilkossági ügy nyomozásába. A prostituált meggyilkolásával gyanúsítható miniszter sorsa persze csak a sztori egyik szála, a felszín alatt lappangó történetekről a főfejezetektől tipográfiailag is elkülönülő naplójegyzetek tudósítanak. Az északi krimi önelemző, dokumentarista jellegű megállapításai nemcsak az utó- vagy előszóként jól láthatóan elkülönülő szerzői intenciókban jelennek meg, a cselekményvezetésbe épülve is gyakran szövik át e műveket. A népszerű norvég alkotó, Jo Nesbø Harry Hole-sorozatának darabjaiban gyakran találkozhatunk a Marklundéhoz hasonló megjegyzésekkel, a *Hóember* (*Snomannen*, 2007) című próza razzitát leíró soraiban például így: „Szinte látta maga előtt a vonat megrohamozását Helsinborgban, ami ezekben a percekben vette kezdetét. [...] A rémülten összerendező utasokat, mert a skandináv álmországokban nincsenek hozzászokva a felfegyverzett egyenruhások látványához” (Kovács 2020, 418).

A fasizmus stigmái, a neonáci mozgalmak megerősödése, az idegengyűlölet e szövegek visszatérő, láthatóan „népnevelő” szándékú motívuma, ahogy erre egy, a témáról szóló, közelmúltban megjelent, aktuálpolitikai tanulságokat hordozó összefoglaló, Sümegi Noémi írása is utal. A szóban forgó esszé e konglomerátumok második világháborús szerepe kapcsán megállapítja: „A skandináv államokban – például Norvégiában, ahol azt is fel kell dolgozni, hogy a II. világháború alatt a német megszállókat segítő bábkormány működött – e regények alapján rettegnek a fasizmus vádjától” (Sümegi 2015).

A háborús küzdelem emblematikus pillanata, a sárga csillagot viselő X. Keresztély dán királyról szóló történet persze csak az egyik, de kétségtelenül a legismertebb momentuma Skandinávia legújabb kori történelmének. A Norvégiát és Dániát 1940-ben lerohanó Harmadik Birodalom rossz emléke nem csak a Millennium-sorozat első része (*A tetovált lány – Män som hatar kvinnor*, 2005) incesztusban, nemi erőszakban, szadista játékokban tobzódo újfasizta családjának történetében bukkan fel. A svéd Camilla Läckberg „nyomozó szerelmespár”-szériájának ötödik része (*Eltitkolt életek – Tyskungen*, 2007) a semleges Svédország norvég és dán zsidókat mentő polgári ellenállásának is emléket állít. A dán zsidóság áttelepítésének diplomáciai következményeit ugyan nem vállaló, de a holokauszt áldozatait a dán–svéd partszakaszon csónakokkal menekítő civilek helytállása a nemzeti identitás egyik alappillére lett. Az *Eltitkolt életek* norvég és svéd tengerparti kisvárosok között cirkáló, e tevékenysége miatt lebukó, később gyilkossá váló ellenállója a kollektív emlékezetben máig fontos helyet elfoglaló korszak tanújaként, a sachsenhauseni láger előtt az Oslo melletti grini munkatábort is megjárja (Kovács 2020, 420).

Az északi bűnügyi irodalom láthatóan kikerülhetetlen momentuma az életformát és a lelkiállatot erősen meghatározó éghajlat és geomorfológia. Az időjárás jellegzetességei mindig is beépültek a detektívtörténetek szimbolikájába, jelen esetben ez a leginkább Arnaldur Indriðason izlandi szerző prózáiban érvényesül. Indriðason történeteinek múltbeli bűnei szó szerint a mélybe merülő, elhantolt, befalazott, a padló alá ásott, megfagyott, fosszilizálódó, kővé dermedt holttestek formájában kerülnek napvilágra. A nyomozás nála a régészet és a törvényszéki orvostan módszereivel is kiegészül, az egykori események rekonstruálása az archeológiai mélyfúrás tényleges és szimbolikus keretei közt zajlik (Kovács 2020, 421). Ez a lelkiállatot is meghatározó klíma a skandináv krimi posztkoloniális pillanataiban, hol egyszerűbb opposzió, hol esztétikailag is kidolgozottabb megoldások formájában kerül majd felszínre. A nordic noir meteorológiája részben éppen az ezekben az országokban nem járt európai „fogyasztó” elvárásait is teljesíteni vágyik, amikor a kiterjedt erdők,

mély tavak, a hideg, sötét telek és a napfényes éjszakák kulisszáinak túlhangsúlyozásakor magára mint mesebeli miliőre fókuszálja a kontinentális olvasó pillantását (Bergman 2014, 87–88).

A skandináv detektívtörténetek másik jellegzetessége a más világokra és identitásokra tekintő európai ember látásmódjától elszakadni nem tudó szemlélet. A cselekményvezetésben persze a balti államok és a volt szovjet zóna közelsége a leginkább tapintható, ez a térség a legtöbbször az alvilággal való találkozás helye. A Baltikum és az egykori keleti blokk az illegális áruk tranzitjának kiindulópontjaként kerül sokszor képbe. Larssonnál, Nesbønál, Indriðasonnál a régi bűnök szálai gyakran ide vezetnek, így jelennek meg náluk rendszeresen a balti térség árvaházainak lelencei (Larsson), prostituáltjai (Marklund, Lehtolainen), vagy bukkannak fel az NDK-ban megismert régi szeretőről szóló emlékek közt egykori Stasi-ügynökök (Indriðason). Nesbø *A megváltó (Frelseren)*, 2005) című szövege a délszláv háborúk veteránját választja hőségnek, nagyvárosi ámokfutását figyelemmel kísérve a professzionális zsoldosból sorozatgyilkossá váló alak pszichéjébe pillanthatunk be (Kovács 2020, 423).

A jóléti államok fejlődő térségekre tekintő kolonizáló pillantása az északi krimik felső tízezerbe tartozó figurái világképének is észlelhető momentuma. Számukra Délkelet-Ázsia, Ausztrália és Afrika félmúltjának történései részben az unalmas mindennapok ellenpontjai, az elvagyódás terepei. Ennek ellenkezőjére is akad azonban példa. Kjell Eriksson *Burundi hercegnője (Prinsessan av Burundi)*, 2002) című prózájának munka nélküli szereplője, aki egy kölyökbanda volt tagjaként fiatalon elkövetett bűncselekmények emlékével és az egykori bűntársakhoz kötődő szolidaritásában él, e rétegtől a lehető legtávolabb állva gondol a címben jelölt kis afrikai országra. A címbeli Burundi hercegnője egy trópusi halfajta neve, a nevében sem különleges Jedermann, John Johansson céltalanul egzisztáló életformájának tökéletes ellenpontja egzotikus halak iránti szenvedélye. A munka nélküli hegesztő halálát pókernyereménye okozza, ám történetéből világosan látható, hogy az ideálisnak tervezett észak-európai szociális háló sem tarthat meg mindenkit, aki kívül kerül, végleg kikerülhet belőle: „De tudta, hogy két Uppsala létezik: Oskaré és az egyetemieké” (Kovács 2020, 423–424).

Az északi krimik úgy válnak a modern élet látteleivé, hogy termék jellegüket bátran fel is vállalják. A skandináv bűnügyi regényeket képességeiktől függően változó minőségben termelő, de mindenképpen meggyőző sikert hozó „szerzőgárda” több esetben kiszámítható eszközökkel dolgozó szövegvilágot teremtett, teremt. A klasszikus európai detektívregény konvencióitól egyrészt különböző, de alapjaitól mégsem annyira idegen bűnügyi mesék részben a svéd,

dán, norvég, finn, izlandi széppróza korábbi tendenciáit magukba olvasztó műfaj elemei. A térséget egynek láttató általánosítás egyfelől tehát indokolt, ám azt is látni kell, hogy ezek a történetek milyen erősen reflektálnak a nemzeti sajátosságokra, a közösséget érintő aktuális témákra (Kovács 2020, 425). Európa e szeglete mindenestre már a 80-as években megtapasztalhatta a globalizációs tendenciákat, az egymást követő bevándorlási hullámok a kulturális heterogenitás feszültségeit hozták. A közbiztonság gyengülése, a bűnözési ráta emelkedése olyan, korábban elképzelhetetlen események felé nyitottak utat, mint a politikai merényletek. E tekintetben origónak tekinthető, sokkolóan szimbolikus, a svéd társadalmat megrázó esemény volt Olof Palme miniszterelnök meggyilkolása (Hayward–Hall 2021, 8). A támadás körülményei és az évekig tartó eredménytelen nyomozás egyaránt megdöbbentette a közvéleményt. A feleségével egy moziból kilépő Palmét a nyílt utcán, Stockholm belvárosában lőtték agyon. Az évekkel később letartóztatott lehetséges tettesről végül kiderült, hosszú bűnlajstroma ellenére is ártatlan e bűncselekményben. A valódi elkövető kilétére pedig csak nemrég derült fény.

Mindezt megfontolva elgondolkodtatók a vizsgált zsáner darabjai közül azok a szövegek, amelyek a mindig is kényes idegengyűlölet és a motiválatlan erőszak témáit vetik fel. Közülük is kiemelhető a világszerte is talán legismertebb Fossum-próza, az *Indiai feleség* (*Elskede Poona*, 2000), vagy Indriðason, regénye, a *Hidegzóna* (*Kleifarvatn*, 2004). A két történetben maradó kétely miatt, írja a skandináv bűnregényeket bemutató elemzésében Domsa Zsófia, mindkettő feszegeti a krimi műfaji határait, a bűntényt övező rejtély ugyanis egyik műben sem oldódik meg végképp. Figyelmünk e „modern családi meséket” olvasva a társadalomban gyökerező okokra terelődik, bűntudatot ébresztve bennünk, befogadóinkban. Ez a hangsúlyeltolódás a krimi általános természete szempontjából is határsértésnek minősül (Zsámbékiné Domsa 2013, 281). Ám ha mindehhez hozzávesszük, hogy a skandináv országok közül melyik identifikációs modelljei hasonlíthatók össze a leginkább a kontinentális mintákkal, érdekes eredményre bukkanhatunk. Bár a *Hidegzóna* az izlandi történelem, mitológia és meteorológia gazdag kelléktárából merít, amellet, hogy Fossum személyében éppen egy norvég alkotó szövege lett a genre egyik legnagyobb példányszámban elkelt produktuma, érdemes elidőzni egy kicsit. Elisabeth Oxfeldt a Skandinávia és a Nyugat identitásmintáit összehasonlító tanulmányában Norvégia és Hollandia identifikációs modelljeinek összevetésére vállalkozik. A norvég irodalomtörténész hangsúlyozza, hogy a két ország közös tapasztalata a gazdagodás és az anyagi biztonság keltette frusztrációké. A vagyonhoz való viszony ambivalenciájának alapja, hogy a jólét a boldogság akadálya lehet. Az

így körülírható közérzet kialakulásában Hollandiát gyarmati múltja is támogatta, a norvég önképben viszont ilyen erős lelkiismeret-furdalás nincsen. A norvég és általánosabb értelemben az északi önidentifikáció alapja, a sagák által is sugallt „északvidéki” kivételesség, különlegesség toposza azonban meghatározza a nemzeti identitásokat, így a skandináv krimik világát is. Bár a norvég históriát terhelő „ösbűn”, a számik kirekesztése, diszkriminálása tudhatóan az ország történelmének sötét fejezete, és az is tény, hogy az állam most is a világ legnagyobb fegyverexportőrei közé tartozik, a szépirodalomban is megjelenő nemzeti karakterológiájuk hívószavai mégis az „ártatlan”, az „egységes” és az „agresszivitásmentes” fogalmi (Oxfeldt 2016, 13–14).

Karin Fossum *Indiai feleség* című regénye, az egyik legismertebb norvég nordic noir talán a fent vázolt izgalmas kulturális mintázatok miatt is számíthatott hazai és kontinentális sikerre. A kötet ugyan még az ezredfordulón jelent meg, ám benne már a menekültkrízis felé is utat mutató posztkoloniális narratíva alapszituációja körvonalazódik. A norvég kisváros középkorú, egyedülálló férfia, Gunder Jomann magányossága elől indiai feleségkeresésbe rohan bele. Keleti utazása során rá is akad a kiválasztott lányra. Bár elvárásai nem meglepő módon a fehér gyarmatosító testvívői, erotikus és egyéb fantáziái is ennek megfelelőek, a kapcsolat mégis működni látszik. A tartós egymásra találást végül csak az új asszony meggyilkolása akadályozza meg. Gunder egy gyászmunka részeként, édesanyja halála után fordul egzotikus feleségkeresési projektjéhez:

Eljön majd a te időd. Jó fiú vagy, Gunder. Egy szép napon találkozol majd egy nővel. De nem találkozott senkivel. Ezért lefoglalt egy indiai repülőjegyet. Tudta, hogy szegény országba látogat. Ott talán ráakad majd egy nőre, aki nem tudja visszautasítani az ajánlatát, és követi egészen Norvégiáig. A családjá látogatásait természetesen ő fizetné. [...] És ha valamilyen különös vallása lenne, nem akadályozná meg a gyakorlásában. Türelmesebb a többségnél. Csak találna végre egy asszonyt! (Fossum 2018, 10)

Jomann a naiv, skandináv agglegény középosztálybeli férfihoz képest furcsállhatóan gyér angolsággal megnyilvánuló figuraként csodálkozik rá a koloniális diskurzus világosan látható közhelyeire: „A meleg olyan, mint egy masszív fal. [...] Mindenhol beszélnek angolul. [...] És minden olcsó” – írja érte aggódó nővérének a nem különösebben meglepő sorokat (Fossum 2018, 33). Gunder és Poona testtapasztalatai is a mindenkori Másik látásának és láttatásának egzotikus közhelyeiből épülnek: „Nem tudta megállni, hogy ne tegye egyik kezét a felesége kontyára. Kemény volt, és erős, és fényes, akár a selyem. Mikor leen-

gedte a haját, kibomlott és hatalmas lett. Hány nőnek van Elvestadtban ilyen haja, gondolta Gunder” (Fossum 2018, 33).

A norvég városkába vagy legalábbis annak határára lépő, ám a valódi megérkezés beavatási rítusaitól megfosztott, a boldog révbé éréstől erőszakkal elválasztott „indiai feleség” a regény zárlatában olvasható, már csak a halála után megismert levelében a különböző etnikumok találkozásának sikerességét, a Másikban a különbségeket tisztelő attitűdöt, az ebből bontakozó harmonikus jövő utópiáját vizionálja: „Már férjezett nő vagyok. Tegnap volt az esküvöm. A férjem rendes ember, kedves és illedelmes. Úgy emel fel, ahogy az ember gyereket szokott, akinek segíteni akar és meg akarja óvni. Gunder Jomann-nak hívják. Gunder Jomann nagy, erős és jóképű. [...] De minden lépése átgondolt, és minden gondolata őszinte” (Fossum 2018, 365).

Az *Indiai feleség*, írja a regényt elsősorban kognitív szempontok alapján elemző tanulmányában Domsa, nem elsősorban az idegengyűlölet felől értelmezhető, legalábbis erre a szövegben „nincs közvetlen támpont”. A feltételezett elkövetőre, Gøranra ugyan az indiai lány mássága hat ingerlően, ám tettét elsősorban „az őt kikoszarozó nők elleni harag idézi elő” (Domsa 2019, 174).

Innen, a már több mint két évtizedes regény könnyen követhető kolonializmusától jutunk el a most napvilágot látott skandináv krimikben az Európára szabaduló menekülttömegek tematizálásának problémáig. A zsánerben a korábbi éveit meghatározó neonáci tematika, a posztszovjet blokk motivikája mellett a 2010-es évektől már folyamatosan jelen vannak a volt gyarmati területekről (Afrika), a Közel-Keletről (Izrael, Palesztina, Irán) és az ázsiai kríziszónákból (Afganisztán) meginduló tömegek története is. E térségek válságai manapság a leginkább a svéd államigazgatásban is sokat dolgozó Kristina Ohlsson prózájában bukkannak fel. Ohlsson *Az 573-as járat* (*Paradisoffer*, 2012) című, egy gépeltérítésről szóló regényében az egyén bosszúdrámája keveredik a svéd nagypolitika szálaival. A szöveg felütése Svédország első mohamedán vallású igazságügy-miniszterének hivatalba lépésével és a „pozitív diszkrimináció” identifikációs stratégiáival indít: „Tudta, hogy származása és vallási háttere miatt élvez előnyöket, nem pedig azért, mert megérdemelte a sikert” (Ohlsson 2014, 10). Eközben a szűzsé az USA közel-keleti, ázsiai és Karib-térségbeli kudarcainak, ismert lelepleződtörténeteinek (Irak, Afganisztán, Guantánamo) kritikája is: „A világ minden demokratikus államában meglepően sokan gondolják úgy, hogy bizonyos különleges és éles helyzetekben a kínzás jogos és célravezető eszköz” (Ohlsson 2014, 112).

A regénybeli muszlim államférfi felbukkanása persze inkább a krimi tervezhető jellembrázolásainak sorát gazdagító illusztratív toposz. Kétségtelenül kevésbé komplex módon megrajzolt figura, mint Michel Houellebecq annak

idején nagy port kavart regényének (*Behódolás – Soumission*, 2015) hőse, Mohammed Ben Abbas. Ám alakja még így, kissé sematikus felskiccelve is a „koloniális fantázia” ambivalenciáját, a kolonizált Másik „lehetetlen” létezését sűríti. Az itt olvasható jellemábrázolás és a karakterleírás is belesimul Homi K. Bhabha nagy hatású téziseinek következtetéseihez. Bhabha szerint a „koloniális fantázia nem próbálja elleplezni a szétválás pillanatát”. Igaz ez akkor is, amikor a színpadra állított Másik eredeti sztereotipikus jegyeitől megfosztva áll előttünk (Bhabha 2002, 642–643).

Az 573-as járat a nyílt társadalmak kritikus kérdéseit, a befogadás, beolvadás, kirekesztés bonyolult mintázatait a populáris regiszter esztétikai elvárásainak határait át nem lépő, ám a töle telhető legváltozatosabb módokon járja körbe: „Vajon megengedhető, hogy egy zsidó származású nő legyen a svéd terrorelhárító egység vezetője? Milyen üzenetet közvetít ez a más országok biztonsági szolgálatával való együttműködés során?” (Ohlsson 2014, 131).

Mindemellett azért elmondható, hogy Ohlsson saját, menekültekkel kapcsolatos reflektált tapasztalatait mégis elsősorban népművelő szándéktól vezetve és a nyílt társadalom apológiájaként mutatja be:

Az vitathatatlan tény, hogy a bevándorlók túl nagy számban szerepelnek a bűnözési statisztikákban. Ugyanis szoros összefüggésben áll az alacsonyabb társadalmi helyzet és a magasabb bűnözési arány. A Stockholm Östermalm negyedében élő bevándorlók aránya viszont nem magasabb, mint azoké, akik vagy akiknek a szülei külföldön születtek. A baj forrása tehát nem az, hogy valaki bevándorló, hanem az, hogy függetlenül attól, milyen környezetből érkezett Svédországba, a társadalom periferiájára került. S ha már az illető egyszer ott találja magát, sokkal könnyebben siklik felfelé az élete (Ohlsson 2014, 178).

Ezen az úton azonban, a felvállaltan karakteres didaxis is mindig segítségére van: „Adam mellett egyre nőtt benne az Egyesült Államok elleni gyűlölet, és minden más ország ellen is, amely részt vett az úgynevezett terrorizmusellenes háborúban. Egy olyan háborúban, mely minden elképzelhető örültséget törvényes eljárásá nemesített” (Ohlsson 2014, 389).

A svéd alkotó másik, szándékoltan és szintűgy kevésbé titkoltan tanító jellegűnek szánt, a young adult szubzsánerébe utalt szövegében, *Az ezüsthajúban* (*Silverpojken*, 2014) Aladdin, egy Törökországból jött, de már asszimilálódott „svéd” kislány, akinek a családja természetesen györsös éttermet üzemeltet, szembeül a Szíriából érkező menekülthajó utasaival. A Fossum szüzséjéhez hasonlóan kisvárosi (Åhus) közegben pörgő események egy ételt lopó emigráns

gyerek utáni nyomozástörténet körül bonyolódnak, ami végül a legendabeli ezüstmű mítoszába torkollik. A váratlan fordulatokat nem hozó, ám jól megírt mese a nemrég beilleszkedők közöttiségben egzisztáló léthelyzetének és az újonnan érkezettek létlehetőségeinek összecsapását is körbejárja:

Aladdin osztályában rajta kívül még két olyan gyerek volt, akinek más országból jöttek a szülei. De a fiú szinte sosem gondolt rá. Mit számít az, hogy honnan jön valaki? [...] Aladdin pont ugyanannyira svédnek érezte magát, mint Simona, Billie vagy a többiek. Ezért nem tudta elképzelni azt sem, milyen lehet a menekülteknek a hajón (Ohlsson 2015, 39).

A menekültválság konkrét geopolitikai dimenziói ebben a történetben persze csak vázlatosan, a gyerekelbeszélők számára otthonos, jól értelmezhető fókuszban mutatják meg magukat: „Nagyon sok ellenségük van a hazájukban. Annyira sok, hogy a gyerekek apja fél, hogy valaki követte őket egészen idáig” (Ohlsson 2015, 211–212).

A svéd krimiszerző, Stefan Ahnhem Fabian Risk-sorozatának második részében, *A kilencedikben* (*Der nionde graven*, 2015) az igazságügyi orvosszakértő figurájának leírásakor olvashatók ezek a mondatok: „Kamaszkorukban érkezett Svédországba, menekültként. Pár évvel később már folyékonyan beszélt svédül, majd hozzám a tanárához. Harmincöt éves volt, és kétségkívül Stockholm legjobb és legkeresettebb igazságügyi orvosszakértőjének számított” (Ahnhem 2018, 194). A regény fő, visszaemlékezések villanásaiból összerakható szála azonban nem ez, hanem az a közel-keleti Rómeó és Júlia-parafraíz, amelynek középpontjában a zsidó fiú és az arab lány borítékolhatóan tragédiába torkolló szerelme áll. Ez a találkozás végül európai terepeken folytatódó bosszúdrámába torkollik. Várható krimitoposzként a halott szerelme szerveivel kereskedőkre és az azokat megkapó túlélőkre csap le a svéd miliőbe betagozódó „bosszúálló menyasszony” büntető hadjárata. Ám a szerelmesek első találkozása még az ismert idegen-diskurzusok sémáiból építkezve ágyaz meg az izgalmas fordulatoknak: „Ott álltam a sorompónál, és reménykedtem. Tudtam, hogy a Náblusz-hegységből származó nőknél előfordul a kék szem, de először nálad láttam. Te voltál a világon a legszebb” (Ahnhem 2018, 211). Az, hogy az izraeli fiúnak mássága, különlegessége, kék szeme miatt is megtetsző lányt Aishának (kékszeműnek) hívják, újfent menetrendszerű, ám az összkép etnosztereotipikus ábrázolásainak helyenkénti komplexitásán csak árnyalatnyit rontó fordulat: „Azt hitték, közéték tartozom, ezért futásnak eredtem. [...] Akkor jött a robbanás. Üvegcserepek záporoztak rám, csengett a fülem. [...] De képtelen voltam beletrödni, hogy nem láthatlak” (Ahnhem 2018, 212).

A skandináv krimi és a menekültkérdést tematizáló kortárs magyar irodalom a bevándorló idegenhez, a migránshoz, a világméretű krízisekhez kapcsolódó parabolisztikus törekvései végeredményben harmonizálnak Luc Boltanski „distant suffering”, „távoli szenvedés” fogalmának modelljével. A francia szociológus gyakran citált gondolatmenetében a „távoli szenvedés” látványa a „szánalom politikáját” valósítja meg. A krízisekre irányuló figyelem a „feljelentés”, a „szentimentalizmus” vagy az „esztétikai ábrázolhatóság” szerepeit kínálja fel a szemlélőnek (Boltanski 1999, 115). A skandináv detektívtörténetek etnikumainak találkozásai a „distant suffering” védett helyzetből néző gyarmatosítóinak nyugalmát megzavaró határsértések meséi. Az ezekben a szituációkban egymással találkozó észak-európai hősök, ahogy magyar társaik is, a konfliktuszónákból érkező csoportok tagjaival kapcsolatba lépve a három Boltanski-féle fogalom között oszcillálva próbálják a maguk számára értelmezni a nyugati világ biztonságát felborító történéseket.

A globális válságjelenségek a skandináv krimi univerzumában személyes leszámolások, poszttraumatikus közérzetek, megrekedések, regresszív lelkiállapotok sorseseményeinek képében jelennek meg és borítják fel a jóléti társadalom nyugalmát. Ilyen módon újfent bebizonyosodik, hogy a detektívregény elsődleges célja a mindenkori társadalmi válságokra, köztük éppen a jelenkori népvándorlások által teremtett félelemre adott terápiás válaszok megtalálása. Nem meglepő ez, ha megfontoljuk, hogy megszületése pillanatában a krimi a modernizáció, az urbanizáció, a civilizációs sérülések pszichopatologikus tüneteinek detektálását és az ebből adódó traumák feloldását tűzte ki a maga számára megoldandó feladatként.

Ha mindezt továbbgondolva a nordic noir ökotudatososságra nevelő, biodiverzitást támogató tendenciáit vizsgáljuk, észre kell vegyünk, hogy ez a szál sok esetben a menekülttematika összefüggéseinek előkészítője. A klímakatasztrófa és a menekültválság egymástól immár elválaszthatatlan jelenségként bukkan fel a téma teoretikus feldolgoásaiban. De nemcsak ott, hanem a kétséget kizáróan az „elfogadást” és a „kitörést” segítő, így mindenképpen terápiásnak tekinthető szépirodalmi reprezentációkban is, ahogy ezt egy nemrég publikált, a témához kötődő fogalmakat tisztázó esszéjében Claire Gallien is megerősíti (Gallien 2018, 722–723). Összegzésként elmondható, hogy a skandináv térséget egynek láttató általánosítás részben indokolt, ám azt is látni kell, hogy ezek a történetek, homogénként értelmezhető szövegegyüttesként, milyen erősen reflektálnak a nemzeti sajátosságokra, a közösséget érintő aktuális témákra. A belpolitikai helyzet, a botrányok, a korrupció, a szociális intézkedések, a büntetés-végrehajtási intézetek állapota mellett pedig egyre inkább válaszolni

próbálnak az egész európai életforma válságtüneteivel is szembesítő menekültválságra (Kovács 2020, 425). A kortárs magyar irodalomban ehhez képest még alig érezhető a migránskrizisre való reflektálás, a téma csak szórványosan van jelen. Ennek egyik oka lehet az az alapvető különbség, hogy míg a skandináv térség a menekültek egyik célállomását jelenti, addig Magyarország csupán tranzit-zóna. Emiatt a társadalomba való integrálódás, a menekültek árnyaltabb megismerésére tett kísérletek nem is dominálhatnak. Az átvonuló idegen csupán egy-egy felületes pillantással mérhető végig, és az irodalmi alkotásokban is ez tükröződik.

Exkurzus: A kézirat lezárása után nem sokkal, 2022. február 24-én csütörtökön hajnalban Oroszország hadműveletet indított Ukrajna ellen. Ez az invázió a második világháború óta a legnagyobb hagyományos katonai konfliktus Európa történelmében. A harci cselekmények miatt már eddig is több százezren hagyták el otthonaikat, az orosz–ukrán háború vélhetően a kontinens legnagyobb jelenkori menekültválságát idézi majd elő. Ezzel az írással a szülőföldjüket elhagyni kényszerülő tömegek, a háború valamennyi ártatlan áldozata iránti szolidaritásunkat és részvétünket fejezzük ki.

Irodalom

- Ahnhem, Stefan. 2018. *A kilencedik. (Fabian Risk 2.)* Ford. Dobosi Beáta. Budapest: Animus Kiadó.
- Bağlama, Sercan Hamza. 2020. A Postcolonial Approach to Contemporary Refugee Literature: Benjamin Zephaniah's Refugee Boy. *TRT Akademi* 6 (10): 630–643.
- Bényei Tamás. 2011. A gyarmati találkozás pszichopatológiája. In *A különbözőség filozófiája, poétikája és politikája – Kelet-nyugati útjáró I.: Tanulmányok*, szerk. Fenyvesi Kristóf, Kasznár Veronika Katalin, Orbán Jolán. 99–115. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Bergman, Kerstin. 2014. The Captivating Chill: Why Readers Desire Nordic Noir?. *Scandinavian–Canadian Studies / Études Scandinaves au Canada* 22 (1): 80–89.
- Bernard, Anna. 2020. Genres of Refugee Writing. In *Refugee Imaginaries: Research Across the Humanities*, szerk. Cox, Emma, Durrant, Sam, Farrier, David, Stonebridge, Lindsey, Wooley, Agnes. 65–80. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bhabha, Homi K. 2002. A Másik kérdése: sztereotípiák, diszkrimináció és a kolonializmus diszkurzusa. Ford. Sári László. In *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása: Szöveggyűjtemény*, szerk. Bókay Antal, Vilcsek Béla, Szamosi Gertrúd és Sári László. 630–643. Budapest: Osiris Kiadó.
- Boltanski, Luc. 1999. *Distant suffering*. Transl. Graham D. Bruchell. Cambridge: Cambridge University Press.

- Cox, Emma – Durrant, Sam – Farrier, David – Stonebridge, Lindsey – Wooley, Agnes. 2020. Introduction. In *Refugee Imaginaries: Research Across the Humanities*, szerk. Cox, Emma, Durrant, Sam, Farrier, David, Stonebridge, Lindsey, Wooley, Agnes. 1–11. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Domsa Zsófia. 2019. „...mi emberek azt hisszük el, amit akarunk...”: Karin Fossum *Indiai feleség* című krimijének kognitív poétikai elemzése. In *Hogyan olvassunk krimit?: Új perspektívák a detektívtörténet kutatásában*, szerk. Horváth Márta és Szabó Erzsébet. 157–177. Budapest: Ráció Kiadó.
- Eriksson, Kjell. 2011. *Burundi hercegnője*. Ford. Péteri Vanda. Budapest: Animus Kiadó.
- Fossum, Karin. 2018. *Indiai feleség. (Sejer nyomozó 5.)* Ford. Szöllösi Adrienne. Budapest: Scolar Kiadó.
- Gallien, Claire. 2018. “Refugee Literature”: What Postcolonial Theory Has to Say. *Journal of Postcolonial Writing* 54 (6): 721–726. DOI: 10.1080/17449855.2018.1555206
- Hayward, Keith J. – Hall, Steve. 2021. Through Scandinavia, Darkly: A Criminological Critique of Nordic Noir. *The British Journal of Criminology* 61 (1): 1–21. DOI: 10.1093/bjc/azaa044
- Indriðason, Arnaldur. 2010. *Hidegzóna. (Erlendur felügyelő 6.)* Ford. Torma Péter. Budapest: Animus Kiadó.
- Jászberényi Sándor. 2013. *Budapest – Kairó: egy haditudósító naplója*. Budapest: Libri.
- Jászberényi Sándor. 2016. *A lélek legszebb éjszakája: történet álmatlanságról és örület-ről*. Budapest: Pesti Kalligram.
- Jászberényi Sándor. 2020. *A varjúkirály: kisregény – Nyugati történetek: tizenégy novella*. Budapest: Kalligram.
- Kovács Krisztina. 2020. „Családi tűzfészek”: A skandináv krimiről. In *A tágasság otthonossága: Tanulmányok, kritikák*. 415–425. Balatonfüred: Tempevölgy Kiadó.
- Krusovszky Dénes. 2018. *Akik már nem leszünk sosem*. Budapest: Magvető.
- Läckberg, Camilla. 2014. *Eltitkolt életek. (Fjällbacka 5.)* Ford. Dobosi Beáta. Budapest: Animus Kiadó.
- Larsson, Stieg. 2009. *A tetovált lány: Millennium-trilógia I.* Ford. Péteri Vanda. Budapest: Animus Kiadó.
- Marklund, Liza. 2008. *Studio 69. (Annika Bengtson 1.)* Ford. Torma Péter. Budapest: Animus Kiadó.
- Miklós Ágnes Kata. 2018. *A nyolc fogaskerék esete: A detektívtörténetek mechanizmusai*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Nesbø, Jo. 2014. *A megváltó. (Harry Hole 6.)* Ford. Petrikovics Edit. Budapest: Animus Kiadó.
- Nesbø, Jo. 2018. *Hóember. (Harry Hole 7.)* Ford. Petrikovics Edit. Budapest: Animus Kiadó.

- Ohlsson, Kristina. 2014. *Az 573-as járat. (Fredrika Bergman 4.)* Ford. Erdődy Andrea. Budapest: Animus Kiadó.
- Ohlsson, Kristina. 2015. *Az ezüstfüű. (Az üvegyerekek 2.)* Ford. Bándi Eszter. Budapest: Animus Kiadó.
- Oxfeldt, Elisabeth. 2016. Skandinavia og Vesten. In *Skandinaviske fortellinger om skyld og privilegier i en globaliseringstid.* (Red.) Oxfeldt, Elisabeth. 12–14. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rényi Ágnes. 2008. Érzelmes kutatás. *Replika* (62): 127–154.
- Said, Edward. 1979. *Orientalism.* New York: Vintage Books. A Division of Random House.
- Said, Edward. 2000. Reflections on Exile. In *Reflections on Exile and Other Essays.* 173–186. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Selyem Zsuzsa. 2020. *Az első világvége, amit együtt töltöttünk.* Budapest: Jelenkor.
- Sümegei Noémi. 2015. Hátborzongatóan izgalmas krimik, melyek a valóságról szólnak. *Heti Válasz.hu* <http://valasz.hu/kultura/azt-hiszik-hogy-kolbaszbol-van-a-kerites-116431> (2020. dec. 20.)
- Tolnai Ottó. 2018. *Szeméremékszerek: a két steril pohár: regény Misu és társai, avagy az iratmegőrzők sorrendje.* Budapest: Jelenkor.
- Zsámbékiné Domsa Zsófia. 2013. Nordic noir, avagy a skandináv krimi fénykora. In *Pro Scientia Aranyérmesek IX. Konferenciája, Szeged, 2012. november 8–10.: előadások,* szerk. Szöllősi László. 278–283. Budapest: Pro Scientia Aranyérmesek Társasága.

THE REFUGEE CRISIS AS A FORM OF POSTCOLONIALITY

Hungarian and Scandinavian perspective

In the world and Hungarian literature of recent years “refugee literature” thematizing the 2015 refugee crisis, which has been going on since then, has not generally gained ground except for in some of their sub-genres. The texts portray the figure of the refugee in the position of a stranger, an Other One. On examining the trends, it can be seen that in some places the refugee topic is used as decoration, a story background, an element employed to set the mood, while in others the stereotypes are more prominent. The paper examines the literary representations of the topic in Hungarian literature and Scandinavian crime fiction. The analysis operates within the theoretical frameworks of Luc Boltanski’s notion of “distant suffering”, Claire Gallien’s theory of the “literature of despair”, and Homi Bhabha’s and Edward Said’s theorems about postcoloniality.

Keywords: refugee literature, distant suffering, stereotypes, Scandinavian crime fiction, popular register

AZILANTSKA KRIZA KAO FORMA POSTKOLONIJALNOSTI

Mađarska i Skandinavska perspektiva

U svetskoj i mađarskoj književnosti poslednjih nekoliko godina, „azilantska književnost” o izbegličkoj krizi, koja u Evropi traje od 2015. godine, nije generalno zavladała, ali jeste prisutna u nekim podžanrovima. U tekstovima se figura izbeglice javlja prvenstveno u poziciji stranca, egzotičnog Drugog. Posmatrajući trendove, može se uočiti da je na nekim mestima izbeglička tema postavljena kao pozadina, element oslikavanja opšteg raspoloženja, dok se na drugima ističu vulgarni stereotipi. U radu se ispituju i upoređuju književni prikazi izbegličke teme u mađarskoj književnosti i u skandinavskim krimi romanima. U analizi tekstova operišemo pojmom „daleke patnje” Luka Boltanskog (Luc Boltanski) i koristimo teoriju „književnosti očajja” Kler Đelijen (Claire Gallien). Uz sve ovo, naravno, pozivamo se i na postkolonijalne teorije Homija K. Babe (Homi K. Bhabha) i Edvarda Saida (Edward Said). *Ključne reči:* azilantska književnost, daleka patnja, stereotipi, skandinavski krimi roman, popularni registar

A kézirat beérkezésének ideje: 2022. febr. 15.

Közlésre elfogadva: 2022. máj. 15.

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóirat magyar nyelvű irodalomtörténeti és -elméleti, nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, kapcsolattörténeti szövegeket közöl.
- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két anonim pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség bízta meg). Egy pozitív és egy negatív vélemény esetén a szerkesztőség harmadik véleményt is kér.
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát.
- Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímbe pontosítani a szöveg tárgyát.
- A szöveget rövid (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló (absztrakt) vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is.
- Az absztraktot kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének maximális terjedelme 30 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.
- A tanulmányok szerzőit arra kérjük, e-mailjükben írják meg az őket foglalkoztató intézmény nevét és postacímét is (magyarul, szerbül és angolul).

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni.

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző lakcíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

Pl.:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (absztrakt), tompán (behúzás nélkül), egy bekezdés.

Kulcsszavak: legfeljebb 5.

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

(számozás nélkül) A művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bámmal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek leelőhelyét magában a főszövegben jelöljük. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem csak azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk.

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerűs:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költésze*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó – Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.

(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György. 2000.

Jelképtár. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre – Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*.

Budapest: Kijárat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70.

Debrecen: Csokonai Kiadó.

(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózsahegyi Edit. In

Narratívák 3: A kultúra narratívái, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábrriel. 1990. *Szerelem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Budapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv:

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.

(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes írások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)

(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.

(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.

(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)

(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)

(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Autor-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizzék szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint korrigálják a betűhibákat. A nyelvi-helyesírási gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Szerkesztőség / Redakcija / Editorial Office

Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju

21000 Novi Sad, ul. dr Zorana Đinđića 2.

Tel.: (+381 21) 485 3878

e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs

URL: <http://hungarologiaikozlemeneyk.ff.uns.ac.rs>

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf. 26/27. sz. (1976) – . – Novi Sad : Filozofski fakultet, 1976–

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása = ISSN 0350-1353.

Kiadása másik médiumon: Hungarológiai Közlemények (online) = ISSN 2406-3266

ISSN 0350-2430 = Hungarológiai Közlemények (Print)

COBISS.SR-ID 17698

Szerkesztőségi titkár / Sekretar redakcije / Editorial secretary: Szabó Laki Boglárka

Angol fordítás / Prevod na engleski / English translation: McConnell-Duff Márta

Szerb fordítás / Prevod na srpski / Serbian translation: Andrić Edit

Lektor-korrektor / Lektura i korektura / Proof-reader: Buzás Márta

A szerb szövegeket lektorálta / Lektor za srpski jezik /

Proof-reader for Serbianian Language: Ljiljana Ćuk

Fedőlapterv / Korice / Cover: Kapitány Attila

Műszaki előkészítés / Priprema za štampu / Layout: Dataprint

Példányszám / Tiraž / Copy: 150

Nyomda / Štampa / Print: Futura, Újvidék, 2022

ISSN 0350-2430

9 770350 243006